

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติ
ในการวิพากษ์วิจารณ์
โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ระยะที่ 2 และ 3

โดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ลำยอง สำเร็จดี และคณะ

2546

กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยเรื่องนี้สำเร็จได้ด้วยความร่วมมือจากชาวบ้านชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก คณะครูและนักเรียนโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 คณะกรรมการชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก และผู้บริหารการศึกษาในท้องถิ่น ทุกหน่วยงานที่ให้ข้อมูล และร่วมกิจกรรมวิจัยด้วยความเสียสละและเต็มใจ ผู้วิจัยขอขอบคุณอย่างยิ่ง

ขอบคุณ ดร.ลีลาภรณ์ บัวสาย รองศาสตราจารย์ ดร.อมรวิชัย นาครทรรพ รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตนอุบล คุณเบญจมาศ ตีรแพทย์วณิชย์ คุณดวงแก้ว จันทร์สระแก้ว คุณสุพัตรา เรืองวุฒิกุล ที่ได้ให้คำปรึกษาและคำแนะนำต่าง ๆ ในการดำเนินงาน ตลอดเวลาในการทำวิจัย

ขอบคุณทีมงานวิจัย คณะกรรมการจัดทำแผนการสอน คณะกรรมการการศึกษา และจัดทำเอกสารเสริมหลักสูตร คณะกรรมการสร้างหลักสูตรเสริมระบบคิด นักเรียน ครู แม่บ้าน ผู้ปกครอง และผู้ให้แรงงานที่ได้ให้ความร่วมมือในการทดลองใช้กิจกรรมอย่างดียิ่ง

ขอบคุณผู้ทรงคุณวุฒิ และนักวิชาการทุกท่านที่กล่าวถึงในบรรณานุกรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ ผู้สร้างทฤษฎี “คิดเป็น” (Khit-pen) รองศาสตราจารย์ ดร.ทศนา แหมมณี ผู้เป็นต้นแบบเรื่อง “กระบวนกลุ่ม” รองศาสตราจารย์ทวีศักดิ์ วลลิโกดม และรองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ ผู้เป็นพลังผลักดันจนเกิดโครงการวิจัยเรื่องนี้

ลายอง สำเร็จดี

ล้ายอง สำเร็จได้ : การคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม
ระยะที่ 2 และ 3 (Development of Attitude to criticize information by group discussion
on information analysis Phase 2 and phase 3)

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยเรื่อง “การคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม ระยะที่ 2 และ 3” ดำเนินการระหว่างเดือนเมษายน 2544 ถึง เดือนกันยายน 2545 มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างรูปแบบในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้ 1) กระบวนการกลุ่ม 2) ศึกษาระดับความเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของกลุ่ม ๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้น และปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical thinking) 3) ศึกษากระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อเสริมสร้างทักษะและความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณให้นักเรียน กลุ่มเป้าหมายมี 5 กลุ่ม คือ ครู นักเรียน ผู้ปกครอง แม่บ้าน และผู้ใช้แรงงาน ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เป็นการวิจัยร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ศึกษาในพื้นที่ชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก มีกิจกรรมวิจัย 6 กิจกรรม คือ 1) การศึกษาดูงาน 2) การอบรมประชุมสัมมนาทางวิชาการ 3) การให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย 4) กระบวนการคัดสรรเรื่องเพื่อฝึกคิด 5) กระบวนการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณ 6) กระบวนการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด ผลการวิจัยปรากฏดังนี้

1. กลุ่มเป้าหมายมีพฤติกรรมในการรับข้อมูลข่าวสารจากสื่อบุคคลทั้งภายในและภายนอกชุมชน แต่จะเชื่อบุคคลในชุมชนมากกว่า ระดับการคิดอย่างมีวิจารณญาณก่อนการทดลองใช้รูปแบบกิจกรรมทั้ง 6 แบบ อยู่ในระดับค่อนข้างต่ำถึงปานกลางทุกกลุ่ม ยกเว้นกลุ่มครูซึ่งอยู่ในระดับดี หลังจากการทดลองใช้รูปแบบกิจกรรมพัฒนาระบบคิดอย่างมีวิจารณญาณตามทฤษฎี “คิดเป็น” พบว่าระดับความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณของกลุ่มเป้าหมายทุกกลุ่มเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ส่งผลกระทบต่อชุมชนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว 2 ประการ คือ 1) กลไกที่เอื้อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารกันอย่างต่อเนื่อง 2) เกิดจากฐานการเรียนรู้และเกิดกระบวนการเรียนรู้ขึ้นในชุมชนที่ได้รับความร่วมมือระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน

2. ผลจากการใช้กระบวนการกลุ่มพัฒนาระบบคิดให้กับชุมชน พบว่ากระบวนการกลุ่มในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกเกิดขึ้นภายใต้ปัจจัยเงื่อนไข 7 ประการ คือ 1) โอกาสและเวทีที่เป็นแหล่งแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน 2) กระบวนการเรียนรู้และกระบวนการตัดสินใจร่วมกัน 3) ลักษณะของความเป็นผู้นำและภาวะผู้นำ 4) เครื่องมือ / วิธีการติดต่อสื่อสาร 5) ความรู้สึกนึกคิดของประชาชนในเรื่องระบบคิดแบบพึ่งตนเองและการมีส่วนร่วม 6) กิจกรรมที่ทำงานร่วมกันโดยใช้กระบวนการกลุ่ม 7) ความสามัคคีและความร่วมมือกันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ปัจจัยเงื่อนไขทั้ง 7 ประการส่งผลให้เกิดการแปลงรูปทางความคิด (Transformation Think) เปลี่ยนแปลงวิธีคิด เกิดการตั้งคำถามและแสดงความคิดเห็นที่หลากหลายลุ่มลึก ผ่านกระบวนการกลั่นกรองพินิจบนพื้นฐานของข้อมูล 3 ด้าน ตามทฤษฎี “คิดเป็น” จนได้ข้อสรุปของกระบวนการคิดและการตัดสินใจอันสามารถนำไปสู่การแก้ปัญหาที่ถูกต้องเหมาะสม

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(1)
กิตติกรรมประกาศ	(2)
สารบัญ	(3)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง	1
นิยามศัพท์เฉพาะ	8
วัตถุประสงค์เชิงการพัฒนา	13
วัตถุประสงค์การวิจัย	14
คำถามหลักในการวิจัย	14
ขอบเขตการวิจัย	15
ระเบียบวิธีการวิจัย	16
แนวทางการดำเนินงาน	16
ขั้นตอนและวิธีการศึกษา	17
การเก็บข้อมูล	18
การวิเคราะห์ข้อมูล	19
ขั้นตอนการดำเนินงานและการประเมินผลโครงการพัฒนา	20
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	20
บทที่ 2 แนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	22
แนวคิดด้านการพัฒนา	22
แนวคิดทฤษฎีการพัฒนาระยะหลัก	37
ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน	57
แนวคิดด้านบทบาทของชุมชนกับการพัฒนา	70
แนวคิดเกี่ยวกับผู้รับข่าวสาร	88
แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับทัศนคติ	90
แนวคิดเรื่องโครงการประเมินโครงการ	95

	หน้า
แนวคิดเรื่องระบบการสื่อสารเพื่อชุมชน	101
ผลงานวิจัยเกี่ยวกับสื่อบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล	106
แนวคิดเรื่องกลไกทางสมองกับการพัฒนาความคิดของมนุษย์	111
การฝึกทักษะการคิดและลักษณะการคิด	111
คุณค่าของกระบวนการคิด	114
กระบวนการคิดเป็นเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมที่ยั่งยืน	127
กรอบแนวคิดทฤษฎี	131
บทที่ 3 สภาวะพื้นฐานของชุมชน	134
ลักษณะพื้นฐานของจังหวัดพิษณุโลก	134
ลักษณะพื้นฐานของเทศบาลนครพิษณุโลก	143
ลักษณะพื้นฐานของชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก	151
ลักษณะพื้นฐานของวัดจันทร์ตะวันตก	168
ลักษณะพื้นฐานของโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก	171
พฤติกรรมกรรการรับข้อมูลข่าวสาร	180
ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับระบบคิด	186
กระบวนการกลุ่มและเครือข่ายชุมชนในการดำเนินงานโครงการ	191
ผลจากการจัดเสวนากลุ่มผู้นำชุมชนและคณะครูอาจารย์	195
บทที่ 4 การจัดกิจกรรมเพิ่มทักษะความรู้ความสามารถในการพินิจถั่นกรอง	206
กระบวนการจัดทำแผนปฏิบัติการ	210
ผลของการจัดทำแผนปฏิบัติการ	214
รูปแบบและขั้นตอนการจัดกิจกรรมเพิ่มความรู้ความสามารถ	
ในการพินิจถั่นกรอง	221
กิจกรรมที่ 1 โครงการศึกษาดูงาน	222
กิจกรรมที่ 2 โครงการอบรมประชุมสัมมนาทางวิชาการ	228
กิจกรรมที่ 3 โครงการให้ความรู้แบบกลุ่มย่อย	232
กิจกรรมที่ 4 กระบวนการคัดสรรเรื่องเพื่อฝึกคิด	243
กิจกรรมที่ 5 กระบวนการฝึกคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ	245

	หน้า
ระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ	252
กิจกรรมที่ 6 กระบวนการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด	260
ผลการจัดทำหลักสูตรเสริมระบบคิด	265
วิธีการใช้กระบวนการกลุ่มพัฒนาระบบคิดให้กับชุมชน	268
ผลของการใช้กระบวนการกลุ่มจัดรูปแบบกิจกรรมเพื่อพินิจถ่วงข้อมูล	
ข่าวสารร่วมกัน	273
ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องและมีปฏิสัมพันธ์กับพฤติกรรมในการพินิจ	
ถ่วงถ่วงข้อมูลข่าวสาร	274
ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนทั้งระยะสั้นและระยะยาว	276
กระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่าง	
สถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน	277
บทที่ 5 บทสรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	279
สรุปผลการวิจัย	279
อภิปรายผลการวิจัย	280
สรุปบทเรียนจากโครงการ	284
ปัจจัยที่ทำให้โครงการอยู่ต่อไปได้	286
ข้อเสนอแนะในการวิจัยระยะต่อไป	290
บรรณานุกรม	291

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของเรื่อง

ผลการวิจัยระยะที่ 1 (กันยายน 2541 – มีนาคม 2542) ซึ่งขัดเกี่ยวกับพฤติกรรม การอ่านของคนในชุมชนที่ลดลง เพราะปัจจัยแวดล้อมที่เป็นอุปสรรคหลายประการและแรงบันดาลใจจากสื่อประเภทต่าง ๆ คนจึงหันไปสนใจรับข้อมูลข่าวสารจากการบอกเล่าของคนใกล้ชิด และจากสื่อมวลชนเพิ่มขึ้น เมื่อมีเวลาว่างก็จะจับกลุ่มกันวิพากษ์วิจารณ์ข่าวสารข้อมูลที่ได้รับจากแหล่งต่าง ๆ โดยมีได้มุ่งหวังให้เกิดประโยชน์อย่างจริงจังแต่ประการใด นอกจากนี้ยังพบว่าสมาชิกในชุมชนมีปฏิสัมพันธ์ติดต่อกันตลอดเวลา เพื่อถ่ายทอดแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารการเรียนรู้ ทักษะ และปรึกษาหารือเกี่ยวกับปัญหาของชุมชน มีการพบปะเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันครั้งละมาก ๆ หรือทั่วทั้งชุมชน โดยมีรูปแบบและวิธีการศึกษาในกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต รวมทั้งประเพณีและวัตรปฏิบัติตามค่านิยมทางศาสนา คนในชุมชนรู้จักกันดีและมีคนส่วนใหญ่ที่รู้จักครอบคลุมไปถึงพ่อแม่พี่น้องเครือญาติ การปฏิสัมพันธ์ที่ต่อเนื่องเช่นนี้ เป็นปัจจัยเสริมให้เกิดการเรียนรู้และเกิดความร่วมมือร่วมใจระหว่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเหนียวแน่นในการรวมกลุ่มกันทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพต่าง ๆ กลุ่มสหกรณ์ กลุ่มครู กลุ่มผู้ปกครอง เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้สร้างความเข้มแข็งและจิตวิญญาณของชุมชนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

แต่เนื่องจากเงื่อนไขสำคัญที่สกัดกั้นกระบวนการเรียนรู้และการรับข้อมูลข่าวสารของชุมชนถูกโครงสร้างของรัฐสกัดไว้ไม่ให้เติบโต ไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้พัฒนาความคิด จิตวิญญาณ ไม่มีส่วนร่วมในการคิดจัดการเลือกสรรและตัดสินใจหากเป็นการทำตามที่รัฐกำหนดมาแบบสำเร็จรูปยิ่งในปัจจุบันฐานการเรียนรู้ ค่านิยมของการพัฒนาแบบใหม่ ค่านิยมตะวันตกซึ่งให้การเรียนรู้อย่างต่อเนื่องแก่สมาชิกในชุมชนโดยผ่านสื่อมวลชน และวิถีชีวิตแบบเมืองเปลี่ยนฐานการศึกษาและเนื้อหาที่มีผลกระทบโดยตรงต่อระบบครอบครัวอันเป็นสถาบันพื้นฐานของชุมชนและสังคมโดยรวม เพราะสื่อมวลชนเป็นปัจจัยที่มีผลให้ปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารในชุมชนโดยผ่านสื่อมวลชน และวิถีชีวิตแบบเมืองเปลี่ยนฐานการศึกษาและเนื้อหาที่มีผลกระทบโดยตรงต่อระบบครอบครัวอันเป็นสถาบันพื้นฐานของชุมชนและสังคมโดยรวม เพราะสื่อมวลชนเป็นปัจจัยที่มี

ผลให้ปฏิสัมพันธ์และการสื่อสารในชุมชนลดลง ขาดการปรึกษาหารือ ลดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน โดยหันไปเรียนรู้จากทางสื่อมวลชนและอื่น ๆ แทน

การแผ่อิทธิพลของสื่อมวลชน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนเปิดมากขึ้นและมีส่วนทำให้ชุมชนชนบท ชุมชนชานเมืองกลายสภาพเป็นสังคมเมืองเร็วขึ้น เช่นเดียวกับชุมชนวัดจันทร์ตะวันตกที่มีลักษณะกำลังระหว่างชุมชนชนบทกับชุมชนเมือง คนในชุมชนต้องปรับตัวท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง เนื่องจากการพัฒนาที่หลากหลายทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาและข่าวสารข้อมูลที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว คนในชุมชนจำเป็นต้องมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นที่มีความคิด ความเชื่อ ความนิยม และการประพฤติที่แตกต่างจากการออกไป ความเจริญวิ่งเข้ามาทุกทิศทางชาวบ้านมองความเจริญอยู่ข้างหน้าแต่วิ่งไปไม่ถึง คนส่วนหนึ่งมุ่งสู่สิ่งที่ทำให้ทะเลาะเถียงกันมากขึ้น เกิดการแสวงหาเกิดการบริโภคที่เกินพอดี เพราะหลงเชื่อและตกเป็นเหยื่อข้อมูลข่าวสารเพราะมิได้คัดกรองและมิได้หยุดคิดไตร่ตรอง

หากประชาชนในชุมชนที่มีกรรมร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ได้รับการพัฒนาฝึกฝนอบรมให้มีทักษะในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารอย่างถูกต้องเหมาะสมและรู้จักใช้กระบวนการกลุ่มในการแก้ปัญหาโดยการคิดพิจารณาคัดกรองข่าวสารอย่างมีวิจารณญาณ ก็จะเป็นการพัฒนาทักษะการคิดเชิงวิเคราะห์ (Critical thinking) อันจะเกิดประโยชน์อย่างยิ่งทั้งแก่ตนเองครอบครัว ชุมชนและสังคมส่วนรวม

แนวคิดทฤษฎีของนักวิจัย นักคิด นักการศึกษาจำนวนไม่น้อยที่มองเห็นตรงกันว่า การสื่อสารแบบใหม่เป็นยาสำคัญสำหรับการพัฒนาแบบกระจายอำนาจ (decentralization) กาญจนา แก้วเทพ (2543) สรุปบทบาทของการสื่อสารว่าหลากหลายตั้งแต่เพิ่มอำนาจให้แก่ประชาชนในการที่จะคิดอย่างอิสระ ตัดสินใจและดำเนินงาน พัฒนาได้อย่างอิสระ ช่วยเสริมความเสมอภาคในชุมชนและเป็นตัวประสานแนวคิดทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ที่จะนำมาใช้ในงานพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นการสื่อสารประเภทใด จะแสดงบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวกด้านข่าวสารทุกประเภท จากทุกแหล่งข่าวให้แก่ชุมชน (Facilitator role) นอกจากนี้ยังเห็นว่าพัฒนาการของแนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนาควรหันมาให้ความสำคัญกับการวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการวิจัยที่มีลักษณะเสมอภาคระหว่างนักวิจัยและผู้ถูกวิจัย ทั้งยังเป็นการวิจัยที่ให้คำตอบ เรื่อง “กระบวนการ” (process) พร้อมกับได้คำตอบในเรื่องผลลัพธ์ (product) อีกทางหนึ่ง และได้เน้นย้ำถึงความสำคัญของการสื่อสารเพื่อพัฒนาว่าเป็นปัจจัยชี้ขาดในเรื่องความสำเร็จหรือความล้มเหลวของการพัฒนาเลยทีเดียว

วิจารณ์ พาณิช (2540) ผู้อำนวยการกองทุนสนับสนุนการวิจัยกล่าวถึงความสำคัญ
ของข้อมูลข่าวสารว่า “ข้อมูลข่าวสารเป็นเครื่องมือให้อำนาจ (Empower) อนาคตการศึกษาจะล้ม
เหลวหรือไม่อยู่ที่ครูและผู้บริหารการศึกษา”

วีระ ธีรภัทร (2543) เตือนสติผู้รับข่าวสารข้อมูลว่า “การรับข้อมูลข่าวสารอย่าพึ่งพา
คนอื่น ต้องพยายามศึกษาให้เข้าใจ ศึกษาให้ละเอียดก่อนการตัดสินใจ อย่าคิดแต่จะถามคนอื่น
และอย่าปักใจเชื่อคนอื่นจนกว่าจะคิดอย่างรอบคอบและได้ข้อมูลประกอบอย่างเพียงพอ” อนุช
อาภาภิรม (2543) ได้ให้ “บทเรียนบางประการว่าด้วยการสร้าง “การรู้” จากข่าวสาร” โดยเปิด
ประเด็นว่าการสื่อสารนั้นมีทั้งจากปากต่อปาก จากสื่อมวลชนและจากมวลชนถึงมวลชน มีจำนวน
ไม่น้อยที่เป็นข่าวปลอมขัดขวางการรับข่าวจริง ปรากฏการณ์นี้ทำให้ผู้คนเกิดความรู้สึกว่าถูกทับ
ถมด้วยข่าวสารแต่ใช้ประโยชน์จากข่าวสารไม่ได้เต็มที่คาด การประมวล จำแนก คัดกรองข่าวสาร
สามารถสร้าง “การรู้” หรือ “ความรู้” ได้

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต 2543) ได้อ้างแนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่เน้นเรื่อง
ศรัทธาและความเชื่อที่จะต้องเป็นข้อมูลข่าวสาร นักบริโภคข่าวชอบเสพข่าวเพื่อสนองความอยากรู้
อย่างเห็น ตื่นเต้น เพลิดเพลินตื่นไปตามข่าว เชื่อข่าวเป็นเรื่องที่มีรสชาติ ช่วยให้เกิดความสนุก
สนานเป็นผู้ถูกกระทำโดยข่าวสารข้อมูล แล้วก็กลายเป็นผู้รับเคราะห์ไป

อุทัย ดุลยเกษม (2540) ได้ให้แนวคิดเรื่องการพัฒนาฟื้นฟู เพื่อความเข้มแข็งของชุม
ชนไม่เพียงผลการวิจัยแต่ต้องให้ความสำคัญกับกระบวนการที่ใช้ด้วยว่าสนองตอบต่อผลที่คาด
หวังจะให้เกิดหรือไม่ หากชุมชนอ่อนแอระบบอื่น ๆ ก็อ่อนแอตามไปด้วย รวมทั้งระบบการสื่อสาร
เนื่องจากขาดการตรวจสอบ ควบคุมโดยประชาชนที่มีคุณภาพ ดังนั้นการฟื้นฟูความเข้มแข็งของ
ชุมชนภายใต้เงื่อนไขที่เหมาะสม โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือแต่จะต้องทำหน้าที่พัฒนาทั้ง
ปัจเจกบุคคล ชุมชนและสิ่งแวดล้อมได้อย่างบูรณาการและต่อเนื่อง และผลของการพัฒนาทั้ง 3
ระดับนั้น ก็จะต้องมีผลตอบสนองกับมาพัฒนาบุคคลชุมชน และสิ่งแวดล้อมเองด้วยเช่นกัน การ
ศึกษาดังกล่าวจึงจะทำให้ชุมชนเข้มแข็งอย่างแท้จริง กระบวนการศึกษาได้ทำหน้าที่พัฒนาสติ
ปัญญา บุคคลด้วย

บุญรักษ์ บุญญะเขตมาลา (2542) ได้แสดงความกล้าหาญต่อสื่อมวลชนทุกแขนงให้
ตระหนักในความเปลี่ยนแปลงของโลกและเห็นว่าหลายกรณีสื่อถูกสร้างขึ้นตามความต้องการ
ของธุรกิจที่มีเงินทุนหมุนเวียนสูง ไม่ใช่สื่ออิสระที่มุ่งเป็นตัวแทนของผู้บริโภคอย่างแท้จริง ปัจจุบัน
สังคมจึงจำใจรับข่าวสารจากผู้ผลิตที่ไร้จิตนาการและมีมุมมองแคบแบบทางเดียว (one –
dimensional) ต่อต้านสติปัญญา (anti – intellectual) สื่อมวลชนที่ดีเป็นเหมือนกระจกที่สะท้อน

ภาพความจริงในสังคมให้คนเห็นอย่างชัดเจนและทำหน้าที่เหมือนคบไฟให้แสงสว่าง จุดประกายความคิด สร้างกระแสสำนึกให้คนในชาติพัฒนาตนเองและพร้อมที่จะก้าวไปข้างหน้าอย่างมีศักดิ์ศรีและรู้เท่าทัน

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2538) ได้แสดงความวิตกกังวลในปัจจุบันประชาชนเกิดความสับสน เพราะคนอยู่สองโลกคือโลกแห่งความเป็นจริงกับโลกเทคโนโลยีที่มีข้อมูลข่าวสารแพร่กระจายอย่างรวดเร็ว ทำให้ปรับตัวยาก และสังเกตได้ว่าคนในปัจจุบันรู้เรื่องทันสมัยทุกอย่างทุกด้านทางวิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และภาษาต่างประเทศ แต่เรากลับไม่รู้จักรากของใกล้ตัวและไม่รู้จักตัวเอง ผู้ที่จะช่วยแก้ปัญหานี้ได้ก็คือครู จึงควรให้ความสำคัญเรื่องการอบรมและพัฒนาครู เพราะครูเป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนามนุษย์ สร้างพลังคน ดังนั้นในเวทีแห่งการแข่งขันครูต้องสร้างคนให้มีสมรรถนะดี มีความรู้ดี และรับข้อมูลข่าวสารดี ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับ อุทัย ดุลยเกษม (2540) ที่เห็นว่าหากบุคลากรทางการศึกษาในโรงเรียน ในชุมชน รวมทั้งภาคอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของชุมชนร่วมกัน และเมื่อปัจเจกบุคคลได้รับการพัฒนา ย่อมเป็นพื้นฐานให้ชุมชนมีสมาชิกที่มีคุณภาพ ส่งผลให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้อย่างกว้างขวาง เพิ่มพูนความรู้ความสามารถ ทักษะทั้งในด้านการคิดและการปฏิบัติในด้านต่าง ๆ มากขึ้นรวมไปถึงปัญหาและจริยธรรม กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ก่อให้เกิดการสังสมและพัฒนาองค์กร ความรู้หรือภูมิปัญญาของชุมชนที่ส่งผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งยั่งยืน

ลิปปนนท์ เกตุทัต (2538) กล่าวถึงชีวิตที่สุขว่า “คือชีวิตที่ต้องรู้ด้วยสติปัญญาจากเป็นสุขสมองใฝ่รู้และไตร่ตรอง เรียนรู้เกี่ยวกับสังคมและธรรมชาติ เรียนรู้เกี่ยวกับตัวเอง สุขภาพอนามัยและเรียนรู้ความรู้ต่าง ๆ ในโลก” ความคิดนี้สอดคล้องกับ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2540) ที่บอกว่า “คนที่คิดอะไรด้านเดียว รู้อะไรด้านเดียว ย่อมไม่สมบูรณ์ โลกปัจจุบันต้องการคนรู้ 3 มิติ คือ รู้ด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัวเรา เพื่อให้ตระหนักถึงปัญญา รู้เพื่อเข้าใจตนเองและสังคม ทำให้เกิดความรับผิดชอบ และมิติที่สาม คือ ความรู้ด้านมนุษยศาสตร์เพื่อให้คนมีคุณธรรม รูปแบบการพัฒนาคนจึงควรให้ความรู้ที่ครอบคลุมทั้ง 3 ด้าน”

อารี วัลยเสรี (2538) มองว่าสังคมจะดีขึ้นถ้าได้ฝึกให้คนคิดและรู้จักยุทธวิธีในการคิด จึงควรอบรมครูให้รู้จักทำหน้าที่เป็น “Guide Line” ประเวศ วะสี (2538) กล่าวถึงวิกฤตของมนุษย์ในปัจจุบันว่าเป็นวิกฤตทางปัญญา คนปรับตัวไม่ได้เพราะว่าคิดไม่เป็น “และขาดวิจารณญาณ” เช่นเดียวกับ วิจิตร ศรีสอาน (2538) ที่เชื่อว่าการพัฒนาครูการอบรมครูให้มียุทธวิธีในการสอนและรับข้อมูลข่าวสารอย่างพินิจพิจารณาเป็นเรื่องจำเป็นมาก ส่วน วิชัย ดันศิริ (2538) ให้ความสำคัญกับการศึกษาชุมชนและมีความเห็นว่าชุมชนไม่พัฒนาไม่ยั่งยืนถ้าสมาชิกในชุมชนไม่

พัฒนา ดังนั้นแต่ละคนต้องพัฒนาศักยภาพของตนเองก่อนพัฒนาวิสัยทัศน์ของตนจึงจะสามารถพัฒนาชุมชนได้

ผลจากการศึกษาวิเคราะห์เอกสารและความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิในด้านการศึกษาและจิตวิทยา พบว่าหลายท่านมีความเห็นสอดคล้อง หนุนรับซึ่งกันและกันในเรื่องการพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์โดยใช้กระบวนการกลุ่ม เช่น ศรีสุรางค์ ทินะกุล (2541) และ ธีระวัฒน์ นาคะบุตร (2542) บอกตรงกันว่าการคิดและการวิพากษ์วิจารณ์เป็นทักษะทางสมองที่ฝึกฝนและพัฒนาได้ และสามารถนำไปแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ ในส่วนที่เกี่ยวกับทัศนคติ นราพร เล็กสุขุม (2530) กล่าวว่า “ทัศนคติเกิดจากการเรียนรู้หรือประสบการณ์ของบุคคล มิใช่สิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ดังนั้นถ้าสถานการณ์หรือเหตุการณ์เปลี่ยนไป ทัศนคติดีย่อมเปลี่ยนไปด้วย”

เจตนา นาควัชระ (2526) ยกย่องการวิจารณ์ว่า เป็นทางนำไปสู่ความจริงและสัจธรรม เพราะความคิดขัดแย้งมักก่อให้เกิดความคิดใหม่ ๆ เจือ สตะเวทิน (2518) เชื่อมั่นว่าการวิพากษ์วิจารณ์เป็นการสร้างปัญญา และส่งเสริมความก้าวหน้า Liberman และ Foster (1968) มีความเห็นว่าปฏิกิริยาตอบสนองจากการวิจารณ์ช่วยให้รายละเอียดเกี่ยวกับสังคม ศีลธรรมและค่านิยมที่ปรากฏอยู่ สุธา ศาสตรี (2524) เห็นว่าการวิจารณ์ในลักษณะของการแสดงความคิดเห็นเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ นักภาษาและวรรณกรรมอาวุโส กุหลาบ มัลลิกะมาส (2521) ได้ให้ข้อสังเกตว่า ได้มีการศึกษาอบรมให้คนไทยตระหนักในคุณค่าของการวิจารณ์มานานแล้ว เพราะการวิจารณ์ช่วยส่งเสริมให้เกิดความซาบซึ้งในเรื่องที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันของคนไทยมาโดยตลอด

แนวคิดสำคัญของ ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช ที่ได้ย้ำให้เห็นถึงเส้นทางสร้างสรรค์ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยตอนหนึ่งว่า “กิจกรรมการวิจัยเป็นกิจกรรมทางปัญญาที่ต้องเริ่มต้นด้วยความไม่เชื่อ การถกเถียงโต้แย้งและข้อคิดเห็นบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน เคารพความคิดเห็นของกันและกันสร้างความสัมพันธ์ในแนวราบ วัฒนธรรมในแนวตั้งเป็นวัฒนธรรมอำนาจและครอบงำ เป็นอุปสรรคต่อการคิดแหวกแนว คิดสร้างสรรค์ คิดค้นหาหลักการใหม่ ๆ

นอกจากนี้ เมธีวิจัยอาวุโสของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย รศ.ดร.ศรีศักดิ์ วัลลิโภคม ได้กล่าวสนับสนุนการสร้างรูปแบบกิจกรรม เพื่อพัฒนาทัศนคติในการรับข้อมูลข่าวสารของกลุ่มคนในชุมชนว่า “การสร้าง การปลูกฝังทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลข่าวสารที่ได้รับจากสื่อประเภทใดก็ตามจะเป็นจุดหมายปลายทางที่ทำให้กลุ่มคนที่ได้รับการพัฒนามีทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ที่ถูกต้องเหมาะสมทั้งยังสามารถบอกเล่า โน้มนำ ชักจูงคนใกล้ชิด คนในครอบครัว คนในชุมชนนอกกลุ่มของคนให้ปรับเปลี่ยนทัศนคติได้ โดยค่อย ๆ เรียนรู้ ค่อย ๆ พัฒนาจากข้างใน จนเกิดวัฒนธรรมในการคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์บนพื้นฐานของความเท่าเทียม เป็นการสร้าง

ความสามารถในการวิเคราะห์ (Critical ability) ซึ่งได้คุณค่าของการคิดที่มีคุณภาพ อันนำไปสู่การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องและมีคุณภาพ เป็นการสร้างชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ รู้เท่าทันกลลวงของข้อมูลข่าวสารในสังคมเปิดอย่างปัจจุบันจึงจำเป็นมาก เพราะเป็นการสร้างเครื่องกรองสารพิษเพื่อช่วยประชาชนให้รอดพ้นจากการเป็นเหยื่อ”

พรชูลี อาชวบำรุง (2543) ได้กำหนดกรอบคิดวิจารณ์ญาณ (A Framework for Critical Thinking) ไว้อย่างชัดเจนว่าการคิดและการเรียนรู้สัมพันธ์ซึ่งกันและกันเป็นการเรียนรู้ชีวิต จึงจำเป็นต้องทำให้วิธีการคิดของตนดีขึ้นเรื่อย ๆ และตระหนักว่าจะนำกระบวนการทางปัญญาเพื่อนำมาใช้ในการคิดนั้นมีลักษณะอย่างไร เพื่อเพิ่มพูนความรู้ทั้งในด้านกว้างและด้านลึก สามารถพัฒนาได้ด้วยการฝึก ปฏิบัติขยายความคิดโดยการสังเกต พิจารณาตัดสิน เรียนรู้ที่จะได้แย่ง นำเสนอความคิดและประเมินการใช้เหตุผลของผู้อื่น

Mccarthy (1992 อ้างอิงใน พรชูลี อาชวบำรุง 2543) มีความเห็นว่าการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณทำให้คนมีประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานทุกด้านและยังเตือนให้ตระหนักว่า “ผลของการคิดแบบไม่เพียงพอ ไม่ดีพอและการไม่คิดเป็นสิ่งที่ส่งผลเสียอย่างยิ่งและทำให้อนาคตเสียหายได้” การคิดวิจารณ์ญาณช่วยให้ท่านมีศรัทธาในตนเอง มีอำนาจและสามารถควบคุมชีวิตของตนเองได้”

Toffer (1980) กล่าวถึงยุคที่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารอย่างรวดเร็ว สิ่งแวดล้อมทางปัญญาต่างพัฒนาขึ้นอย่างรวดเร็วทำให้คนเราจำเป็นต้องคิดพิจารณาเรื่องของเหตุผล โดยใช้หลักการต่าง ๆ มากขึ้น Chinn (1991) เห็นว่าสิ่งแวดล้อมทางเทคโนโลยีและข้อมูลข่าวสารกำลังเปลี่ยนแปลงชีวิตของคนเรา ครุจึงจำเป็นต้องมีทักษะการคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณ เพื่อพัฒนาระบบการสอนที่ใช้เทคโนโลยีร่วมสมัย ส่วน Paul (1990) ได้ระบุข้อบ่งชี้ถึงองค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการคิดของคนเราว่า คนเรานั้นมีแนวโน้มคิดเหมือนคนรอบข้าง คิดเหมือนกลุ่มเพื่อนที่ตนเป็นสมาชิกอยู่ คิดเหมือนเพราะได้รับผลตอบแทนและคิดเหมือนผู้ที่ให้ผลประโยชน์ต่อตน

นอกจากนี้ยังมีนักวิจัยอีกหลายคนมีผลการวิจัยออกมาในเชิงสนับสนุนการพัฒนาโดยใช้กระบวนการกลุ่มและเชื่อว่ากลุ่มมีอิทธิพลสูงเพราะเมื่อให้การเรียนรู้แก่กลุ่มการเรียนรู้จะเกิดขึ้นในระดับปัจเจกบุคคล แต่ปัจเจกบุคคลกลับถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุคคลหรือกลุ่มได้อีกทอดหนึ่ง เช่น Liflon (1966) พบว่า “กลุ่มจะก่อให้เกิดผลดีเมื่ออยู่ในที่ปลอดภัยที่สามารถแสดงความคิดเห็นได้เต็มที่และมีสมาชิกที่พร้อมจะยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่าง” Back (1951) และ Kelman (1963) มีความเห็นตรงกันในเรื่อง “การยอมกลืนกลืนพฤติกรรมใหม่จะเกิดขึ้นเมื่อพฤติกรรมนั้นเป็นที่สังเกตได้ทั้งทางตรงและทางอ้อม การสร้างเอกลักษณ์อันมีพื้นฐานมาจากความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกัน และการเปลี่ยนแปลงภายในจิตใจ เมื่อค่านิยมนั้นตรงตามทัศนคติของตน”

ผลการวิจัยด้านสื่อมวลชน กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2543) ได้สรุปผลการวิจัยจากชิ้นงานที่มีคุณค่าไว้เป็นจำนวนมากใน “สื่อเพื่อชุมชนและประมวลองค์ความรู้” โดยแยกตามประเภทของสื่อ เช่น สื่อบุคคลที่เป็นบุคคลภายนอก มีงานวิจัยในช่วง พ.ศ. 2520 ถึง 2540 จำนวน 9 เรื่อง มีข้อน่าสังเกตว่างานทั้งหมดมีเป้าหมายอยู่ในภาคเกษตรสื่อบุคคลภายนอกส่วนใหญ่เป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ และใช้วิธีการวิจัยเชิงปริมาณ ส่วนประเด็นที่เป็นสื่อบุคคลที่เป็นคนในภายในชุมชนในช่วงดังกล่าวมีงานวิจัย จำนวน 16 เรื่อง ใช้การวิจัยเชิงปริมาณ เปลี่ยนเฉพาะสื่อแต่ไม่ได้เปลี่ยนการวิจัยและศึกษาในประเด็นบทบาท คุณลักษณะการเปิดรับข่าวสารและการแสวงหาข่าวสาร นอกจากนี้ยังมีการศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์วิจารณ์อีก จำนวน 5 เรื่อง เป็นการศึกษโดยใช้ทฤษฎีหลายสำนักโดยใช้วิธีการวิจัยทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

แนวคิดสำคัญของผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหลาย ล้วนมีความคิดเห็นสอดคล้องร้อยรับและตอกย้ำให้เห็นถึงความจำเป็นในการพัฒนา**พลังปัญญา**ด้วยการฝึกคิดอย่างมีวิจารณญาณให้แก่ประชาชน และโลกปัจจุบันอยู่เป็นยุคการแพร่กระจายของข้อมูลข่าวสารเปลี่ยนจากยุค “โลกกว้างทางแคบ” เป็น “โลกแคบทางกว้าง” คนทั่วทุกมุมโลก ไม่เว้นแม้แต่ในชนบทที่ห่างไกลก็มีโอกาสรับข้อมูลข่าวสารได้อย่างทั่วถึง เพราะความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ข่าวสารจึงท่วมทับผู้คนอยู่ตลอดเวลา จนยากจะแยกแยะว่าข่าวสารใดเป็นเท็จ ข่าวสารใดเป็นจริง ข้อมูลข่าวสารใดเป็นกลวง โดยเฉพาะผู้ต้องการศึกษาที่อยู่ในชุมชนหรือในชนบท ตลอดจนคนที่ขาดวิญญานอาจถูกการโฆษณาชวนเชื่อโน้มนำให้หลงผิดได้ง่าย อันอาจนำไปสู่ความเสียหายนานาประการเช่นเดียวกับ**ชาวชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก** เทศบาลนครพิษณุโลกก็อาจหลุดรอดจากวังวนของข้อมูลข่าวสารที่โถมทับมาทั่วทุกทิศทางในยุคนี้ไปได้ ชาวบ้านจำนวนมากไม่รู้ ไม่ตระหนักถึงพิษภัยของข้อมูลข่าวสาร และหลงผิดคือว่าทุกเรื่องของข่าวสารที่ผ่านมาเชื่อถือได้ ผลที่ตามมาคือเชื่อถือข่าวสาร ไม่รู้เท่าทันกลลวงของข้อมูลข่าวสาร เช่น เชื่อในคำโฆษณาสินค้าที่ล้นมุ้งประเด็นเด่นๆ และนำเสนอเฉพาะด้านดีเพียงด้านเดียว โดยมีได้เฉลี่ยใจ พลิกดูอีกด้านหนึ่งซึ่งเป็นด้านลบเกิดค่านิยมผิด ๆ ในการเลียนแบบการบริโภคจนเกินความพอดีจะมีหนี้สินท่วมทับเพราะทนต่อความยั่วเย้า ยั่ววนของคำโฆษณาไม่ไหว ประกอบกับมีวัฒนธรรมใหม่ ๆ จากซีกโลกตะวันตกไหลเข้ามาในชุมชน ก็ยังทำให้ชาวบ้านเกิดความสับสนเหมือนคนอยู่บนสองโลก คือ โลกแห่งความเป็นจริงกับโลกของข้อมูลข่าวสาร

ด้วยตระหนักในความเปลี่ยนแปลงของโลก ความเปลี่ยนแปลงของสังคมในยุคข้อมูลข่าวสารที่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อคนในชุมชนเมือง ซึ่งตกอยู่ในภาวะสับสนยากในการปรับตัวให้สอดคล้องกับโลกยุคปัจจุบัน จึงเห็นความจำเป็นในการสร้างรูปแบบกิจกรรม เพื่อพัฒนาทัศนคติ

ในการรับข้อมูลข่าวสารของคนในชุมชนว่า การสร้าง การปลูกฝังทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลข่าวสารของคนในชุมชนว่า การสร้าง การปลูกฝัง ทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ข้อมูลข่าวสารที่ประชาชนได้รับจากสื่อประเภทใดก็ตาม จะเป็นจุดหมายปลายทางที่ทำให้กลุ่มคนที่ได้รับการพัฒนามีทัศนคติที่ดีในการวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ทั้งยังสามารถบอกเล่า โน้มน้าว ชักจูงคนใกล้ชิด คนในครอบครัว คนในชุมชน รวมทั้งคนนอกกลุ่มของตนให้ปรับเปลี่ยนทัศนคติได้ โดยค่อย ๆ เรียนรู้ ค่อย ๆ พัฒนา จากข้างใน จนเกิดวัฒนธรรมในการคิดเชิงวิพากษ์วิจารณ์บนพื้นฐานของความเท่าเทียม เป็นการสร้างความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical ability) ซึ่งได้คุณค่าของการคิดที่มีคุณภาพ อันนำไปสู่การดำเนินชีวิตอย่างถูกต้องเหมาะสมและมีคุณภาพ เป็นการสร้างชุมชนให้เกิดการเรียนรู้ รู้เท่าทันกลลวงของข้อมูลข่าวสารในสังคมเปิดอย่างปัจจุบัน จึงจำเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นการสร้างเครื่องกรองสารพิษ เพื่อช่วยประชาชนให้รอดพ้นจากการตกเป็นเหยื่อของข้อมูลข่าวสารในยุคนี้และยุคต่อ ๆ ไปได้

นิยามศัพท์เฉพาะ

การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึก อารมณ์ ทักษะหรือความชำนาญโดยพฤติกรรมด้านต่าง ๆ ที่เปลี่ยนไปนั้นต้องเป็นพฤติกรรมที่มีลักษณะค่อนข้างถาวรและเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการได้รับประสบการณ์หรือการฝึกฝน

ทัศนคติ หมายถึง ความเข้าใจ ความเห็น ความรู้สึกและท่าทีของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วมุ่งหมายจะแสดงลักษณะนั้นออกมาให้ปรากฏแก่ผู้อื่นความโน้มเอียงที่ได้จากการเรียนรู้จะตอบสนองต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในทางที่ชอบหรือไม่ชอบอย่างคงเส้นคงวา ทัศนคติเป็นสิ่งที่ไม่สามารถวัดได้โดยตรง เพราะเป็นความคิดเห็น ความรู้สึกของบุคคลมีอาจเห็นเป็นอื่นได้ ได้กลั่นหรือสัมผัสได้ ทัศนคติเป็นภาวะเชิงสันนิษฐาน (Hypothetical constructs) เราไม่สามารถสังเกตทัศนคติ ได้โดยตรงแต่ผลของมันที่ออกมาในรูปของพฤติกรรมสามารถสังเกตและวัดได้จากพฤติกรรมของบุคคลที่แสดงออก การวัดทัศนคติจึงเป็นการวัดทางอ้อมโดยที่ข้อมูลมาจากการตอบสนองรวมทั้งระดับความเข้มข้นของความรู้สึกที่ตอบสนอง วิธีที่ใช้เพื่อวัดทัศนคติของบุคคลคือวิธีที่ให้บุคคลตอบแบบสอบถามซึ่งประกอบด้วยข้อความที่เกี่ยวกับทัศนคติแต่ละเรื่อง การวัดทัศนคติจะต้องสมบูรณเพียงไรนั้นขึ้นอยู่กับความชัดเจนของข้อความที่เป็นเรื่องปัจจุบัน หลีกเลี่ยงข้อความที่ไม่สามารถแสดงความคิดเห็นได้ และไม่ใช้คำที่ชี้เฉพาะเจาะจงเกินไป

การวิพากษ์วิจารณ์ หมายถึง การวิจารณ์ตีพิมพ์ แสดงความคิดเห็น ตรวจสอบ ใคร่ครวญ สืบค้น ศึกษา ทำความเข้าใจในเนื้อหาของเรื่องราวข่าวสารอย่างละเอียด อธิบายให้ ความกระจ่าง เพื่อตีความ หาความหมายที่แท้จริง แล้วพิจารณาเพื่อวิเคราะห์และประเมินค่าได้

ข้อมูลข่าวสาร หมายถึง คำบอกเล่า คำบอกกล่าว คำเล่าลือ หรือเรื่องราวที่เกิดขึ้น ใหม่ หรือเป็นที่น่าสนใจ ข้อความที่เขียนหรือเผยแพร่ผ่านสื่อประเภทต่าง ๆ รวมทั้งข้อเท็จจริงและ เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนและในสังคม

การโฆษณาชวนเชื่อ หมายถึง ความพยายามในการจัดกระทำทัศนคติของกลุ่มผู้ฟัง ผู้อ่าน มีการสื่อสารที่มีเจตนาชักชวนเป็นการกระตุ้น (activation) การดัดแปลง (shaping) ทัศนคติที่ซ่อนเร้นอยู่ (latent attitude) ให้เปลี่ยนมาเป็นพฤติกรรมที่แสดงออกชัดเจน กระบวนการ กระตุ้นมี 5 ขั้นตอน คือ 1. ได้รับความสนใจ 2. ให้ข่าวสารความคิดใหม่ ๆ 3. เลือกข่าวสารหรือความคิดบาง ประการ 4. ก่อให้เกิดการกระทำที่สัมพันธ์กับทัศนคติโดยเฉพาะ และ 5. ทำให้กลุ่มผู้ฟัง ผู้อ่าน ไวต่อ ความรู้สึก (audience Sensilization)

การคัดกรองข้อมูลข่าวสาร หมายถึง การเลือกการกรองหรือการแยกแยะข้อมูลข่าว สารที่รวม ๆ กันอยู่ ให้เห็นรายละเอียด ตรวจสอบความคิดต่าง ๆ อย่างระมัดระวัง พินิจพิจารณา สถานการณ์จากมิติที่หลากหลาย เพื่อให้เข้าใจในข้อมูลข่าวสารอย่างลุ่มลึกและครอบคลุม ผ่าน กระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณด้วยการอภิปรายความคิดเห็นในวิถีทางที่เป็นระบบระเบียบ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม

การคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) หมายถึง กระบวนการทางปัญญา อย่างมีระบบระเบียบ มุ่งสู่วัตถุประสงค์ และลงมือปฏิบัติจริงที่ใช้ตรวจสอบการคิดของตนเอง และ การคิดของผู้อื่นอย่างระมัดระวัง เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจที่ดีขึ้นและชัดเจนขึ้น การคิดวิจ ารณ ญาณ หมายความว่า ความสามารถและทัศนคติในการคิดชุดหนึ่ง ซึ่งมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้ (Chatfee 1994)

1. คิดอย่างจริงจังเกี่ยวกับการใช้สติปัญญา ความรู้และทักษะ เพื่อตั้งคำถามสำรวจ และจัดการกับตนเอง ผู้อื่น และสถานการณ์ในชีวิต
2. สำรวจเหตุการณ์อย่างระมัดระวัง โดยการถามคำถามและพยายามหาคำตอบที่ เกี่ยวข้องกับคำถามเหล่านั้น
3. คิดเพื่อตน โดยสำรวจตรวจสอบความคิดต่าง ๆ อย่างระมัดระวัง และนำมาสู่ข้อสรุปจากการจงใจคิดให้รอบคอบ

4. การพิจารณาสถานการณ์จากมิติที่หลากหลายเพื่อพัฒนาความเข้าใจอย่างลุ่มลึกและครอบคลุม

5. การอภิปรายความคิดในวิถีทางที่มีระบบระเบียบ เพื่อแลกเปลี่ยนและสำรวจความคิดเห็นกับผู้อื่น

องค์ประกอบที่มีอิทธิพลต่อการคิด หมายถึง องค์ประกอบ 4 ประการ ที่มีอิทธิพลต่อการคิดดังต่อไปนี้ (Paul 1990)

1. ผู้คนคิดเหมือนกับผู้คนซึ่งอยู่รอบข้าง
2. ผู้คนมักคิดในลักษณะที่ตนเองคิดเฉพาะได้รับสิ่งตอบแทนในทางบวก
3. ผู้คนคิดเหมือนกลุ่มคนที่ตนเองเป็นสมาชิกและเชื่อตามที่กลุ่มเชื่อ
4. ผลประโยชน์ของบุคคลมีอิทธิพลต่อการคิด หรือการที่อยู่ในกลุ่มนั้น ทำให้บุคคลคนนั้นคิดในลักษณะเฉพาะบางอย่าง

เหตุการณ์ปฏิสัมพันธ์ หมายถึง การแลกเปลี่ยนที่เป็นเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่เกิดขึ้นในกลุ่มต่าง ๆ เป็นการสื่อสารรายวันซึ่งเป็นหัวใจของการปฏิบัติงาน มีการตัดสินใจร่วมกันระหว่างสมาชิกในกลุ่มเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมโดยมีจุดเน้นในการ “อภิปราย” ด้วยการตกลงกันว่าอะไรเป็นประเด็นหลัก เป็นจุดศูนย์กลางของปัญหาทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณสัมพันธ์กับการเน้นที่สามารถแบ่งแยกปัญหาหลักจากปัญหารองและทำให้ปัญหาต่าง ๆ ที่ชัดเจนขึ้น โดยมีจุดเน้นดังต่อไปนี้

กิจกรรมพัฒนาการคิดวิจารณ์ญาณ เป็นกิจกรรมที่มีลักษณะของการสนทนาแลกเปลี่ยนทัศนะซึ่งกัน (Dialogue) และแสวงหาความร่วมมือจากหลายฝ่าย (Collaboration) และก่อให้เกิดการตัดสินใจโดยกลุ่ม (Group decision making) การรับข้อมูลข่าวสารเป็นไปอย่างกระตือรือร้น (Active) และมักมีปฏิริยาแบบป้อนกลับ (Feedback) ทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ

การรับข้อมูลข่าวสารแบบมีส่วนร่วม คือ การมีส่วนร่วม และการเข้าถึง (Accessibility) ด้วยการเปิดอภิปราย ชี้แจงให้ข้อมูลและตัดสินใจเลือกส่วนการมีส่วนร่วมนั้น คือ การกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตนเองด้วยการอบรมฝึกฝนเพื่อให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึกปัญหา วิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีแก้ปัญหามาจากทัศนะของชุมชน เป็นการยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบต่อชุมชน เวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของทุกคนในกลุ่มทุกกลุ่ม

สื่อบุคคลที่เป็นบุคคลภายนอก หมายถึง เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ นักพัฒนาขององค์การพัฒนาเอกชน นักการตลาด พ่อค้าเร่ (Sale man) ธุรกิจเอกชนนักการเมือง ท้องถิ่น

สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน ครู พระสงฆ์ ผู้สูงอายุ พ่อค้า แม่ค้า ในชุมชน ศิลปินพื้นบ้าน ช่างฝีมือ

ตลาดเสรีทางความคิด (Platform) คือกิจกรรมที่ดำเนินการในชุมชน มีกลไกในการเร่งกระบวนการพบปะ แสดงความคิดเห็นในการรับข้อมูลข่าวสาร มีการรับฟังข้อเสนอแนะ และกระบวนการตัดสินใจ (Speeding up)

กระบวนการกลุ่ม หมายถึง กลุ่มบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ ที่รวมตัวเข้าด้วยกันเป็นรูปแบบของความสัมพันธ์เกิดเป็นระบบทางสังคมย่อยในระบบทั้งหมด การพัฒนาโดยใช้กระบวนการกลุ่ม กำหนดกรอบ 5 ประการ ดังนี้คือ พัฒนาความพร้อมการสร้างสัมพันธ์ภาพ การรักษาสัมพันธ์ภาพ การอธิบายปัญหาอย่างถูกต้อง และการอธิบายเกณฑ์การประเมินผล ความเปลี่ยนแปลง

กระบวนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการศึกษาของชุมชนที่เกิดขึ้นด้วยวิธีการหลายแบบทั้งการสอน การสังเกต การอ่าน การฟัง การถาม การทดลองทำ การเลียนแบบ การคิด ไตร่ตรอง การแลกเปลี่ยน เป็นต้น กระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลายรูปแบบนี้มีความยืดหยุ่น แต่ไม่แยกออกจากวิถีชีวิตจริงของบุคคลและชุมชน เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้มีลักษณะเป็นองค์รวม (Holistic) ในกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิตนี้จะเกิดกระบวนการพัฒนาสิ่งที่ถ่ายทอดไปด้วย เนื่องจากการเรียนรู้แบบปฏิสัมพันธ์และการศึกษาจากการปฏิบัติทำให้เกิดการเรียนรู้ใหม่ ๆ ทุกด้านอย่างต่อเนื่องที่กลายเป็นภูมิปัญญาของชุมชนแต่ละแห่ง

เครื่องชี้วัดผลการดำเนินงาน

การดำเนินงานตามโครงการเพื่อสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบรรลุเป้าหมายใด พิจารณาจากเครื่องชี้วัด (Indicator) ดังนี้

1. โครงสร้างความสัมพันธ์ การดำเนินงานก่อให้เกิดเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์จากแบบแนวดิ่งมาเป็นแนวราบระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ครูกับผู้ปกครองและชาวบ้าน โรงเรียนชุมชนและภาคีอื่น ๆ เครื่องชี้วัดโครงสร้างแบบแนวราบคือ เกิดความสัมพันธ์แบบไม่มีลำดับชั้นหรือมีแต่อำนาจไม่แตกต่างกันมาก มีการตัดสินใจเกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมของทั้งหมดและเข้าใจในผลของการตัดสินใจ ทุกส่วนมีการร่วมคิดร่วมเสนอความเห็นอย่างเสมอภาค ผู้นำมีการหมุนเวียนไม่ผูกขาดและมีบทบาทในเชิงประสานงานมากกว่าเป็นผู้ชี้แนะ

2. การเปลี่ยนแปลงวิสัยทัศน์ และทัศนคติด้านการวิพากษ์วิจารณ์ ในการรับข้อมูลข่าวสารของบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งในส่วนของโรงเรียนและชุมชน ในประเด็นต่อไปนี้เป็นคือ วัตถุประสงค์ของการจัดกระบวนการกลุ่มเพื่อพัฒนาทัศนคติในการรับข้อมูลข่าวสารในชุมชน ความสำคัญของการกระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต ความสำคัญของการร่วมมือระหว่างโรงเรียน-ชุมชน และภาคีอื่น ๆ

3. ความสามารถในการจัดการ เครื่องชี้วัดหรือการดำเนินงานที่มีการวางแผนที่ชัดเจน มีระบบการประชุม การติดตามผล และการประเมินผลที่ต่อเนื่อง มีกระบวนการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ฯลฯ ในการดำเนินงาน ไม่ใช่การขึ้นนำ สั่งการ รวบอำนาจ ผู้นำหรือกลุ่มผู้นำมีการหมุนเวียนไม่มีการติดยึดที่ตัวบุคคล ทรัพยากรในการดำเนินงานเพิ่มขึ้น เช่น ทุน บุคคล ความรู้ รวมทั้งสามารถแก้ปัญหาและอุปสรรคของการบริหารจัดการได้

4. การมีส่วนร่วม

4.1 ด้านปริมาณ มีชาวบ้านและภาคีอื่น ๆ ทั้งในชุมชน และนอกชุมชน เข้าร่วมด้วยมากขึ้น หลากหลายขึ้นทั้งในส่วนบุคคลและกลุ่ม

4.2 ด้านคุณภาพ ชาวบ้านมีส่วนร่วมคิด ร่วมเสนอแนะ ร่วมตัดสินใจ ร่วมการเลือกสรร ร่วมดำเนินการ บนพื้นฐานของความเข้าใจในวัตถุประสงค์ บทบาทการมีส่วนร่วมขยายจากด้านการรับข่าวสาร โดยเฉพาะไปสู่การสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในปัจจัยอื่น ๆ ด้วย

5. กระบวนการเรียนรู้เพื่อชีวิต – ชุมชน เครื่องชี้วัดคือความเปลี่ยนแปลงไปสู่แนวทางของการพัฒนาความสามารถในการรับข้อมูลข่าวสารอย่างมีวิจารณญาณ การพัฒนาทักษะ ความสามารถและทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ที่ถูกต้องเหมาะสม เพื่อตอบสนองต่อกลุ่มบุคคล ความเข้มแข็งของชุมชนและเป็นเงื่อนไขให้เกิดการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น เครื่องชี้วัดคือ ฐานการเรียนรู้ขยายจากโรงเรียนสู่ชนบท ขยายจากครูสู่บุคคลอื่น ๆ ในชุมชน ขยายจากกลุ่มต่าง ๆ สู่ปัจเจกบุคคลและส่งผลกระทบต่อกลุ่มบุคคลอื่น ๆ ในชุมชน นอกชุมชน กระบวนการเรียนรู้ที่ศึกษาจากชีวิตจริงของจริงในชุมชน โดยให้ออกการเรียนรู้ด้วยการคิดเอง หาคำตอบเอง ผู้เรียนมีความรู้มีความเข้าใจในวิถีชีวิตของชุมชนขึ้น มีความรู้ที่สามารถนำไปใช้ในชีวิตของตนเองได้โดยตรง นอกจากนี้ครูและผู้ที่เกี่ยวข้องด้านการให้การศึกษามีความรู้เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านต่าง ๆ

6. ศักยภาพความเข้มแข็งของชุมชน เครื่องชี้วัดคือ ชุมชนมีความสามารถเพิ่มขึ้นจากเดิมในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น แก้ปัญหาได้เร็วขึ้น มีวิธีในการแก้ปัญหาเพิ่มขึ้น เกิดโครงสร้างของความร่วมมือแบบแนวราบขึ้นในความสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ของชุมชน เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจหลากหลายขึ้นในชุมชน เพื่อลดการพึ่งพิงจากภายนอกให้น้อยลง การบริโภคเปลี่ยน

แปลงไปจากเงินออม หัสนิน การพนัน ยาเสพติด อบายมุข การบริโภคอุปโภคทรัพยากรท้องถิ่น มีกลุ่มผู้นำตามธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น ไม่ซ้ำอยู่ที่คนกลุ่มเดียว มีความสัมพันธ์เชิงสังคมมากขึ้น ดูจากกรณีข้อขัดแย้งน้อยลง ความร่วมมือในกิจกรรมที่ไม่มีรายได้เพิ่มขึ้นและปฏิสัมพันธ์ภายในชุมชนมีเพิ่มมากขึ้น ดูจากกิจกรรมและการเข้าร่วมกิจกรรมของคนชุมชน

ดัชนีวัดความสำเร็จของโครงการ

ดัชนีที่ใช้วัดความสำเร็จของโครงการจะดำเนินการวัดเมื่อสิ้นสุดโครงการ

1. กลุ่มเป้าหมายได้รับความรู้และมีทักษะอันพึงประสงค์เพิ่มขึ้นในด้านทักษะการคิดเชิงวิเคราะห์ ทักษะในการสื่อสาร ทักษะในการทำงานร่วมกับผู้อื่น ทักษะในการแสวงหาความรู้
2. กลุ่มเป้าหมายเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้น ในด้านการคิดเชิงวิเคราะห์โดยใช้กิจกรรม และเกิดทักษะอันพึงประสงค์ ได้แก่ การมีความรับผิดชอบ มีนิสัยรักการทำงาน มีความคิดสร้างสรรค์ กล้าคิด กล้าแสดงออก กล้าแสดงความคิดเห็น และกล้าวิพากษ์วิจารณ์อย่างมีเหตุผล มีความสามารถในการถ้อยแถลง ความสามารถในการเชิงวิจารณ์ที่ได้รับการจัดกิจกรรมไปใช้ในวิถีอื่น ๆ ของชีวิตได้
3. ผู้บริหารโรงเรียน ผู้นำชุมชนให้การสนับสนุนการดำเนินงานดีขึ้น
4. กลุ่มแกนนำในชุมชน และอาสาสมัครประจำชุมชน ทำหน้าที่รณรงค์ส่งเสริมเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ต่อไปได้ หลังจากโครงการสิ้นสุดแล้ว และก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้นอย่างถาวรได้
5. การเพิ่มความสามารถในการจัดการของชุมชน ในด้านการเรียนรู้ด้วยตนเอง การแลกเปลี่ยนความรู้จากชุมชนอื่น บทบาทของหน่วยงานรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรศาสนา องค์กรธุรกิจ บทบาทของมหาวิทยาลัย สถาบันการศึกษา และนักวิชาการ
6. องค์กรประกอบของชุมชนเข้มแข็งขึ้น ได้แก่ มีกลุ่มหลากหลายที่รวมตัวกันอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การมีจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง รักเอื้ออาทรต่อกัน การมีเป้าหมายเพื่อประโยชน์ร่วมกัน และประโยชน์ส่วนรวม มีการจัดการที่ดี มีการใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างมีคุณค่าและมีประสิทธิภาพ มีการเรียนรู้เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายและติดต่อสื่อสารกันหลากหลายรูปแบบ มีการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

วัตถุประสงค์เชิงการพัฒนา

เป็นการวิจัยเพื่อฟื้นความสามารถของชุมชนในเรื่องการวิพากษ์วิจารณ์ และเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มต่าง ๆ ในฐานะเป็นกลไกเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยกระบวนการ

การกลุ่มคัดกรองข้อมูลข่าวสาร พัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ ด้วยการทำงานร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษากับชุมชน สร้างกระบวนการวิพากษ์วิจารณ์โดยใช้พลังแห่งปัญญา ใคร่ครวญ ไตร่ตรอง หยุดคิด คิดต่อ และมีปฏิกิริยาตอบโต้ประสบการณ์ที่ได้รับ และเมื่อพบเป็นประสบการณ์ที่ต่างกันบริบทที่แตกต่างออกไปก็พร้อมที่จะรับความเปลี่ยนแปลงทุกด้านเกิดความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ (Critical ability) และสามารถถ่ายทอดความสามารถในเชิงวิจารณ์ที่ได้รับจากการจัดรูปแบบพัฒนาไปใช้ในวิถีอื่น ๆ ของชีวิตได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อสร้างรูปแบบพัฒนาระบบคิดในการคัดกรองข้อมูลข่าวสาร เพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ของคนในชุมชน โดยกระบวนการกลุ่ม
2. เพื่อศึกษาระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ของกลุ่มต่าง ๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้นและปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการสร้างความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์
3. เพื่อศึกษากระบวนการ และผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกัน ระหว่าง โรงเรียน กับกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนในการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อเสริมสร้างทักษะและความสามารถด้านการคิดเชิงวิเคราะห์ให้นักเรียน

คำถามหลักในการวิจัย

1. การสร้างกระบวนการกลุ่มต้องทำอะไรบ้าง ทำอย่างไร โดยใครบ้าง และจะจัดกิจกรรมอะไรอย่างไรที่จะช่วยยกระดับการคิดอย่างมีวิจารณญาณให้แก่กลุ่มต่าง ๆ ได้
2. ลักษณะของการคัดกรองข่าวสาร และลักษณะของการแสดงความคิดเห็นมีลักษณะอย่างไร อะไรคือรูปแบบที่ทำให้คนในชุมชนได้สติ ได้มีการไตร่ตรองร่วมกันมากขึ้น
3. กระบวนการเรียนรู้ เพื่อเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการรับข้อมูลข่าวสารและพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์เป็นอย่างไร มีวิธีการจัดระบบคิดให้ชุมชนอย่างไร มีปัจจัยเงื่อนไขหรือองค์ประกอบอะไรบ้างที่ช่วยให้คนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และทัศนคติในการรับข้อมูลข่าวสารอย่างมีวิจารณญาณและเปลี่ยนแปลงอย่างไร เพียงใด

4. ภายใต้อารมณ์และการและเงื่อนไขอย่างไรที่เอื้ออำนวยให้กลุ่มต่าง ๆ คิดได้ดีที่สุด เพราะเหตุใดมีปัจจัยเงื่อนไขหรือองค์ประกอบใดบ้างที่มีอิทธิพลต่อการคิด และมีผลต่อการคิดของคนในชุมชน องค์ประกอบเหล่านี้มีอิทธิพลอย่างไร และใครบ้างที่เป็นเครือข่ายสนับสนุนคนในชุมชนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์

5. โรงเรียนจะมีส่วนร่วมในกระบวนการคัดกรองข้อมูลข่าวสารได้อย่างไร ครูควรมีบทบาทอย่างไร ในการทำหน้าที่เป็นตัวจักรกลสำคัญในการกระตุ้นเวทีความคิด ครูมีความรู้และทักษะในการคัดกรองข่าวสารและการคิดวิจารณ์อย่างไร เพียงใด ครูและกลุ่มต่าง ๆ สามารถเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเองและของคนอื่น ๆ ได้หรือไม่ อย่างไร เพียงใด

6. มีตัวชี้วัดหรือวิธีประเมินผลอย่างไรที่แสดงให้เห็นถึงเครื่องชี้วัด (indicator) ผลการดำเนินงานและความสำเร็จของโครงการที่บอกได้ว่าประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ทักษะ และความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ดีขึ้น

ขอบเขตการวิจัย

กลุ่มเป้าหมายที่จะพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์และคัดกรองข้อมูลข่าวสาร โดยใช้กระบวนการกลุ่มครั้งนี้ ได้แก่ กลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก จำแนกกลุ่มเป้าหมายออกเป็น 5 กลุ่ม คือ กลุ่มครู กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มนักเรียน กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้ใช้แรงงาน ส่วนสื่อบุคคลนั้นเลือกศึกษาสื่อบุคคลภายนอกชุมชน ได้แก่ เจ้าหน้าที่ของรัฐ นักพัฒนาองค์กรพัฒนาเอกชน พ่อค้าเร่ (Saleman) นักการเมืองท้องถิ่น สื่อบุคคลภายในชุมชน ได้แก่ พระสงฆ์ ผู้สูงอายุ กลุ่มครู ศิลปินพื้นบ้าน ช่างฝีมือ พ่อค้า แม่ค้าของชุมชน ผู้นำชุมชน

วิธีการวิจัย

โครงการนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory action research) ในส่วนที่เป็น action research มุ่งเน้นการวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบ (model development) โดยการ design รูปแบบกิจกรรมการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติและความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ (critical thinking) ให้แก่กลุ่มเป้าหมายดำเนินการปฏิบัติการทดลองว่าใช้ได้หรือไม่ เพื่อสร้างเป็นรูปแบบการทำงานที่สามารถนำไปปรับใช้พื้นที่อื่น ๆ ได้ และในส่วนของ “งานพัฒนา” ที่มีลักษณะของ “การมีส่วนร่วม” (participatory) เน้นการสร้าง

กลไกในการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างแท้จริงจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมการวิจัยเพื่อขับเคลื่อนงานวิจัยด้านชุมชนในวงกว้างนับตั้งแต่การระบุปัญหา การวิเคราะห์ปัญหา กระบวนการตัดสินใจในการดำเนินงาน การติดตามผล การใช้ประโยชน์ การประเมินผล จนถึงสิ้นสุดการวิจัย ทั้งนี้ เน้นการมีส่วนร่วมของคนทุกกลุ่มคือ กลุ่มคนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง กลุ่มคนที่เป็นกลไกทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และกลุ่มคนที่ได้รับผลจากการเปลี่ยนแปลง

การวิจัยเรื่องนี้เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยการสัมภาษณ์เจาะลึก (In – depth interview) การสังเกตแบบมีส่วนร่วม (Patipant observation) และการสนทนากลุ่ม (Focus group interview)

ระเบียบวิธีวิจัย

1. ตัวอย่าง ใช้ตัวอย่างจากประชากรชุมชนวัดจันทร์ จำแนกเป็น 5 กลุ่ม ตามที่ระบุไว้ในขอบเขตของการวิจัย ในการเลือกตัวอย่างใช้วิธีสุ่มแบบจงใจ (Purposive sampling)
2. เครื่องมือในการเก็บข้อมูล ประกอบด้วยคำถามกว้าง ๆ เป็นคำถามแบบปลายเปิด คำถามที่ปรากฏในเครื่องมือในการเก็บข้อมูลจะครอบคลุมเรื่องต่าง ๆ ตามที่ระบุไว้ในกรอบการศึกษาและวัตถุประสงค์ของการวิจัย
3. การเก็บข้อมูล ใช้การเก็บข้อมูลหลายวิธีผสมกัน (Multimethods of data collection) อันได้แก่ การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม และการสนทนากลุ่ม สภากาแฟ และกระบวนการกลุ่ม
4. การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ โดยการจัดทำข้อมูลให้เป็นระเบียบเป็นเรื่อง ๆ (Categories) ให้ความหมาย (Meaning) อธิบายความ (Dlucidation) และเรียบเรียงพรรณนาวิเคราะห์ (Discriptive analysis)

แนวทางการดำเนินงาน

การดำเนินงานของโครงการนี้ ได้แบ่งการวิจัยออกเป็น 3 ระยะ ที่มีความเกี่ยวพันกัน
ดังนี้

ระยะที่ 1 เป็นการวิจัยเชิงประเมินสถานะพื้นฐานของชุมชน

ระยะเวลา : 6 เดือน (กันยายน 2541 – มีนาคม 2542)

เป้าหมาย : เป็นการวิจัยระยะเริ่มต้นก่อนเริ่มการพัฒนา เน้นการสำรวจ
สภาพชุมชนเพื่อนำมาวิเคราะห์สถานการณ์ ประเมินความต้องการของ
ชุมชน ก่อนที่จะสังเคราะห์ประเด็นพัฒนาและวางโครงการพัฒนาระดับ
ปฏิบัติ

ระยะเวลา : 6 เดือน (เมษายน 2544 – กันยายน 2544)

ระยะที่ 2 เป็นการวิจัยเชิงพัฒนา

เป้าหมาย : เป็นการวิจัยที่ดำเนินการต่อเนื่องจากระยะแรก เป็นการศึกษา
กระบวนการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เป็นการพัฒนา
ระดับปฏิบัติ

ระยะเวลา : 6 เดือน (ตุลาคม 2544 – มีนาคม 2545)

ระยะที่ 3 การประเมินผลการพัฒนา

เป้าหมาย : เป็นการวิจัยที่เกิดขึ้นหลังจากการพัฒนาผ่านพ้นไปแล้วระยะ
หนึ่ง เป็นการเจาะลึกถึงกระบวนการทำงาน และติดตาม
ประเมินผลเพื่อให้ได้ข้อมูลสำคัญ อันเป็นประโยชน์ต่อการ
ปรับปรุงภาคปฏิบัติ

ระยะเวลา : 6 เดือน (เมษายน 2545 – กันยายน 2545)

ขั้นตอนและวิธีการศึกษา

ขั้นตอนของการดำเนินการโครงการวิจัย มีดังนี้

1. **ขั้นเตรียมตัวเข้าสนาม** ประชุมร่วมกับคณะกรรมการชุมชน คณะกรรมการ
บริหารโรงเรียน แนะนำตัว แนะนำโครงการ สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน และเลือกผู้ให้ข้อมูล
สำคัญ (Key Informant)

2. **ขั้นปฏิบัติการภาคสนาม** มีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

2.1 **การสังเกตแบบมีส่วนร่วม** มีกรอบที่ใช้ในการสังเกต 6 ประเภท คือ สังเกต
การณ์กระทำ (acts) แบบแผนการกระทำ (activities) ความหมาย (meanings) ความสัมพันธ์
(relationship) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน (participation) และสภาพสังคม (setting)

2.2 **การสัมภาษณ์** ใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (Informal interview)
ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์โดยเปิดกว้าง มีลักษณะยืดหยุ่น แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ การสัมภาษณ์แบบมีจุดความ

สนใจเฉพาะ (Focus interview) หรือการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (Indepth interview) การตะล่อม
กล่อมเกลา (Probe) และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key information interview)

2.3 การใช้ข้อมูลเอกสาร ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับร่องรอยตามปกติธรรมชาติ ข้อมูล
มูลสถิติ บันทึกต่าง ๆ และข้อมูลที่น่าสังเกตเห็นโดยง่าย มีทั้งเอกสารขั้นต้น และเอกสารชั้นรองที่
ตรวจสอบแล้วว่าถูกต้องและสามารถนำไปใช้ได้

2.4 การรวบรวมข้อมูล ตลอดเวลาที่ปฏิบัติการภาคสนาม มีการจดบันทึกภาค
สนาม (Fieldnotes) เป็นการบันทึกสิ่งที่สังเกตได้ และประเด็นที่ได้จากการสัมภาษณ์ และมีบท
วิเคราะห์เบื้องต้นทุกครั้ง เพื่อตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูล

2.5 การใช้อุปกรณ์ช่วยรวบรวมข้อมูล ใช้อุปกรณ์ด้านโสตทัศนศึกษา ได้แก่
กล้องถ่ายรูปหรือถ่ายสไลด์ แถบบันทึกเสียงขนาดเล็ก เป็นต้น

3. ขั้นตอนตรวจสอบข้อมูล ใช้วิธีตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า (Triangulation) และ
ตรวจสอบกับผู้มีส่วนได้เสีย (Steak Volder)

4. ขั้นตอนวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพ คือ การวิเคราะห์แบบ
อุปนัย (Analytic Induction) การวิเคราะห์โดยการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis)
และการวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล (constant Comparison) ให้ความหมาย (Meaning)
และเรียบเรียงแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive analysis)

5. ขั้นตอนเสนอผลการวิจัย แบ่งการนำเสนอออกเป็น 5 บท ดังนี้ บทที่ 1 เป็นบทนำ
ที่ช่วยให้เข้าใจภาพรวมของโครงการ บทที่ 2 เป็นบทสำรวจงานวิจัยตำราบทความที่เกี่ยวข้องเพื่อ
ให้เห็นที่มาของกรอบแนวคิดทฤษฎีในการวิจัย บทที่ 3-4 เป็นรายงานผลการศึกษา บทที่ 5 เป็นบท
สรุป อภิปรายผล ข้อเสนอแนะ ส่วนในภาคผนวกจะประกอบ 1) ข้อมูลด้านพฤติกรรมการรับข้อมูล
ข่าวสาร 2) เอกสารเสริมหลักสูตร 3) ตัวอย่างแผนการสอนเสริมระบบคิด 4) ภาพกิจกรรมในการ
ศึกษารวบรวมข้อมูล

การเก็บข้อมูล

1. ศักยภาพเดิมของชุมชนที่เป็นอยู่ด้านพฤติกรรม ในการรับข้อมูลข่าวสาร ระดับ
การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ระดับการคัดกรองข้อมูลข่าวสารและระดับการคิดอย่างมีวิจารณญาณ
(Critical thinking) ของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนศึกษาสาเหตุปัจจัย เงื่อนไขตัวแปรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
และมีปฏิสัมพันธ์ต่อระบบคิดและระบบการเรียนรู้ของชุมชน

2. ทดลองปฏิบัติการใช้รูปแบบกิจกรรม เพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์-วิจารณ์ของกลุ่มเป้าหมาย หารูปแบบหรือวิธีการในการพัฒนารูปแบบ (Model development) ให้ตรงตามความต้องการของผู้ใช้ประโยชน์

3. ศึกษาระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถของกลุ่มต่าง ๆ ในการคิดเชิงวิเคราะห์ที่เกิดผลกระทบต่อกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชน ในด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารวิพากษ์วิจารณ์ และความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (critical ability)

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ในประเด็นต่อไปนี้

1. ปัจจัยเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง และมีปฏิสัมพันธ์กับพฤติกรรม ในการรับข้อมูลข่าวสารของชุมชน กระบวนการและขั้นตอนในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ด้านการคัดกรองข้อมูลข่าวสารกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน

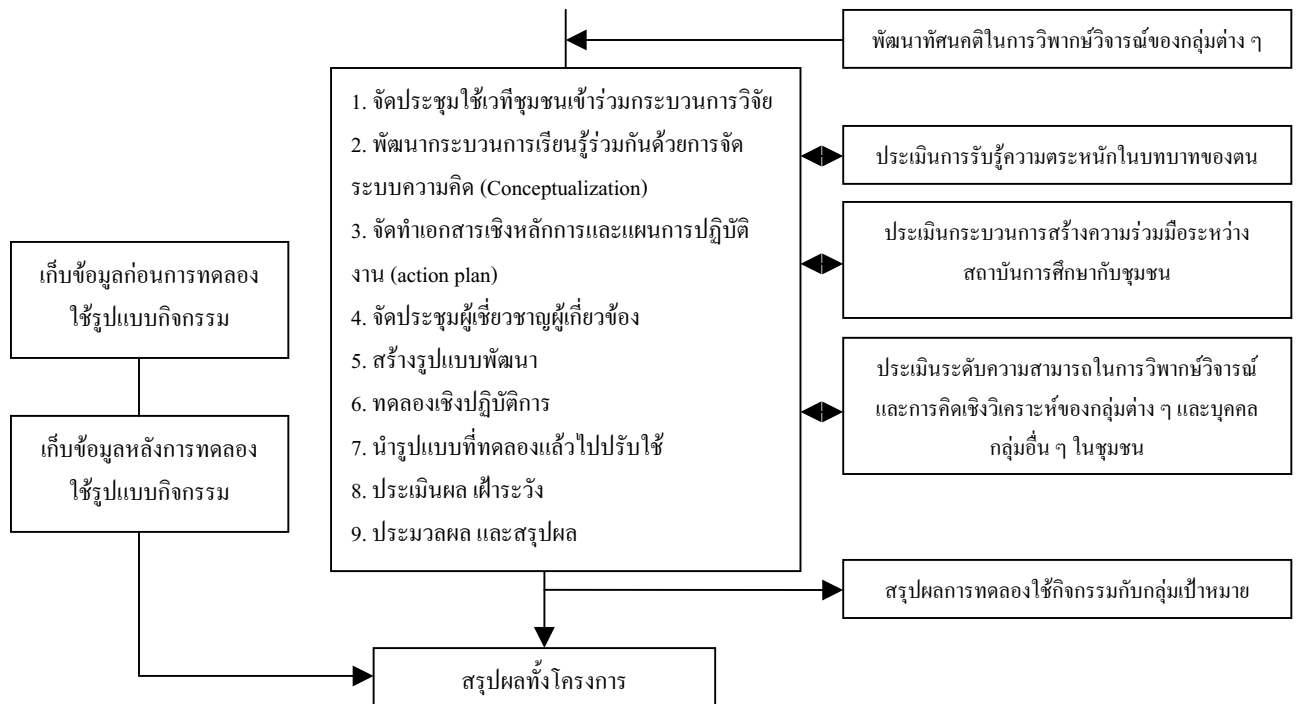
2. วิธีการใช้กระบวนการกลุ่มพัฒนาระบบคิดให้กับชุมชน และผลของการใช้กระบวนการใช้รูปแบบกิจกรรมพัฒนาเพื่อพินิจถ่วงข้อมูลข่าวสารร่วมกัน

3. ระดับการเปลี่ยนแปลงด้านความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ของกลุ่มต่าง ๆ ผลกระทบที่เกิดขึ้นกับชุมชนทั้งในระยะสั้นและระยะยาว และปัจจัยเงื่อนไขในบริบทชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์

4. กระบวนการและผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานร่วมกันระหว่างสถาบันการศึกษา โรงเรียน และชุมชน เพื่อเสริมสร้างทักษะความรู้ความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ให้นักเรียน

5. กระบวนการเก็บข้อมูล กระบวนการทำงานของทีมวิจัยกระบวนการวิจัยและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นทุกระยะ

ขั้นตอนการดำเนินงานและการประเมินผลโครงการพัฒนา

ผลที่คาดว่าจะได้รับ (Out put)

1. สร้างองค์กรแห่งการเรียนรู้ โดยใช้รูปแบบการพัฒนากระบวนคิดเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ด้านความรู้ทักษะและความสามารถในการคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical ability) ในกลุ่มต่าง ๆ และเกิดผลกระทบต่อกันกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชน ทั้งในด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสารการวิพากษ์วิจารณ์ และการคิดเชิงวิเคราะห์

2. สร้างนวัตกรรม (Innovation) ด้านการจัดระบบคิดเพื่อเพิ่มพูนคุณภาพชีวิต อันจะนำไปสู่สังคมที่สงบสุข ทำให้คนในชุมชนมีความเฉลียวฉลาด มีความคิดอ่านที่กว้างขวางลึกซึ้งมากขึ้น รับรู้สิ่งรอบตัวอย่างมีวิจารณญาณ สามารถอ่านโยงความสามารถในเชิงวิจารณ์ที่ได้รับจากกิจกรรมพัฒนาระบบคิดไปใช้ในวิถีอื่น ๆ ของชีวิตได้

3. ช่วยสร้างนักวิจัยในท้องถิ่น สร้างสนามปฏิบัติการด้านการวิจัยชุมชนให้นักศึกษาของสภาสถาบันราชภัฏ และสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาอื่น ๆ ในระดับปริญญาตรี ปริญญาโท และปริญญาเอก สามารถสร้างกระแสการวิจัยให้เกิดขึ้นในภูมิภาค

4. ได้รูปแบบการพัฒนาแนวใหม่ โดยใช้กระบวนการกลุ่ม เกิดตลาดเสรีทางความคิด (Platform) แบบให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมและแสดงความคิดเห็นอย่างเต็มที่ ได้รวบรวมความคิดเห็นของประชาชน (Gathering people's opinions) ในด้านต่าง ๆ ได้แหล่งทรัพยากรที่สามารถนำมาแก้ปัญหาได้

5. ได้องค์ความรู้ใหม่ และเกิดกระบวนการเรียนรู้ในท้องถิ่นที่เป็นประโยชน์กับคนในท้องถิ่น เกิดองค์กรในชุมชนที่จัดการสานงานต่อไปเป็นการต่อยอดจากฐานเดิมที่ชุมชนมีอยู่ ทำให้ชุมชนแก้ปัญหาเป็น เต็มโตและแข็งแรงเร็วขึ้น

6. ประชาชนในชุมชนมีความเอื้ออาทรต่อกัน มีการรวมตัวกัน มีการเรียนรู้ การจัดการ การแก้ปัญหาร่วมกัน และการร่วมมือช่วยเหลือ เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และประโยชน์สุขร่วมกัน

7. ได้รายงานการวิจัย เอกสารตำรา คู่มือการฝึกอบรม รูปแบบกิจการพัฒนา ระบบคิด เพื่อพัฒนาทัศนคติ บทความภาษาไทยและภาษาอังกฤษลงในวารสารวิชาการในประเทศและต่างประเทศจำนวนหนึ่ง

8. มีส่วนช่วยในการปรับทิศทางการศึกษาของรัฐคืนสู่ท้องถิ่นบนพื้นฐานแนวความคิดแบบชุมชน นำรูปแบบกิจกรรมไปปรับใช้ขยายผลให้แก่ชุมชน และสถาบันการศึกษา ทำให้แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่เรียกร้องต้องการของประชาชนมากขึ้น

9. เกิดกระบวนการบริหารแบบเกื้อกูล (Sustainable fair minded management) ที่เป็นการเกื้อกูลจนเจือดำรงภารกิจกันบนพื้นฐานมิตรภาพ และความเท่าเทียมได้วิธีการพัฒนาเชิงรุกที่มุ่งสร้างสรรค์และนำพาคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่ชุมชน ช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และชุมชนแห่งการเรียนรู้กันทุกฝ่าย ทั้งการคิด การกระทำ เพื่อยกระดับความรู้ จิตสำนึก และทักษะต่าง ๆ ให้กับชุมชนแบบยั่งยืน

บทที่ 2

แนวคิดทฤษฎีเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดทฤษฎีด้านการพัฒนา

ปรัชญาด้านการพัฒนาของประเทศไทย ได้เปลี่ยนแปลงมาโดยตลอด โดยในช่วงแรกก่อนที่ประเทศจะมีแผนพัฒนาฯ แห่งชาติ เป็นการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ ทั้งในภาคเกษตรกรรมและภาคอุตสาหกรรม ต่อมาเมื่อเริ่มมีแผนพัฒนาฯ แห่งชาติแล้วทิศทางของการพัฒนาจึงเปลี่ยนแปลงเป็นการพัฒนาที่เน้นรัฐเป็นศูนย์กลางและมุ่งเน้นการพัฒนาเศรษฐกิจแต่เพียงประการเดียว แล้วจึงค่อย ๆ มีการปรับเปลี่ยนมาเป็นการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับ “คน” ในฐานะจุดมุ่งหมายสูงสุดของการพัฒนามากยิ่งขึ้น

ตลอดระยะเวลาอันยาวนานของการพัฒนาประเทศ ผลที่ได้รับจากการพัฒนาที่สำคัญประการหนึ่ง ได้แก่ ความสำเร็จของรัฐในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้สังคมไทยก้าวเข้าสู่ความทันสมัย ทั้งด้านโครงสร้างพื้นฐาน ค่านิยม และโครงสร้างสังคมต่าง ๆ ในขณะเดียวกันก็พบว่าอัตราการถูกทำลายลงของทรัพยากรธรรมชาติทั้งป่าไม้ คุณภาพของดินและน้ำได้ลดลงอย่างมีนัยสำคัญ นอกจากนี้ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศที่อาศัยอยู่ในภาคเกษตรกรรมต้องตกอยู่ในภาวะยากจน มีปัญหาหนี้สิน และประสบปัญหามากมายทั้งด้านการขาดแคลนปัจจัยขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต ปัญหาสุขภาพจิตเสื่อมโทรม และปัญหาสังคมอื่น ๆ จึงเกิดคำถามในเชิงนโยบายมากมายว่า แผนการพัฒนาฯ และทิศทางการพัฒนาประเทศที่ผ่านมาถูกต้องและเหมาะสมหรือไม่อย่างไร เพราะยิ่งพัฒนายิ่งพบว่า ช่องว่างระหว่างคนร่ำรวยและคนยากจนยิ่งขยายห่างมากยิ่งขึ้นตามลำดับ ในขณะเดียวกันคุณภาพชีวิตของประชาชนในชนบทและในเมืองก็ทวีความเหลื่อมล้ำกันมากยิ่งขึ้น (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

นิยามความหมายของการพัฒนา

ได้มีผู้ให้คำจำกัดความของการพัฒนาไว้มากมาย พอสรุปได้ดังนี้

- การพัฒนาสังคม หมายถึง กิจกรรม และขบวนการที่ทำให้สังคมดีขึ้น เจริญขึ้น ก้าวหน้าขึ้น (สมพร เทพสิทธิธำ 2536)

- การพัฒนาสังคม หมายถึง การปรับปรุงภาวะความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้นในด้านการศึกษา สาธารณสุข สวัสดิการสังคม รวมถึงการปรับปรุงและเสริมสร้างที่อยู่อาศัยและอาชีพของประชาชนให้ดีขึ้น (จรรยา สุภาพ 2519)
- การพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงสังคมจากรูปแบบหนึ่งไปสู่อีกรูปแบบหนึ่ง จากชั้นต่ำไปสู่ชั้นสูง จากสถานการณ์ที่ไม่มีคุณภาพไปสู่สถานการณ์ที่มีคุณภาพ จากสภาพที่ปราศจากมนุษยธรรมไปสู่สภาพที่มีมนุษยธรรม การเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เรียกว่า “พลิกฟ้าพลิกแผ่นดิน” (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ 2522)
- การพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์ ที่เป็นไปตามทิศทางที่พึงปรารถนา และด้วยอัตราการเปลี่ยนแปลงที่พอจะกำหนดกฎเกณฑ์ได้ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่คำนึงถึงโครงสร้างทางสังคม โดยมีมนุษย์เป็นเป้าหมายของการพัฒนา (สุนทร โคมิน 2526)

ความสำคัญของการพัฒนา

การพัฒนาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการสร้างเสริมคุณภาพชีวิตของคนในสังคม และการพัฒนาซึ่งนับว่าสำคัญที่สุดก็คือการพัฒนาคน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในฐานะที่เป็นกลุ่มหรือสมาชิกส่วนใหญ่ในสังคม การพัฒนาจึงมีความสำคัญ ดังพอสรุปได้ดังนี้ (อุทัย หิรัญโต 2522)

- เป็นกระบวนการที่พัฒนาคนให้เป็นบุคคลที่มีความศักยภาพสูงขึ้น สามารถใช้สติปัญญาในการตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเอง และปัญหาที่เกี่ยวข้องกับส่วนรวมได้
- พัฒนาคนให้เป็นผู้ซึ่งมีทักษะ สามารถดำเนินกิจการของสังคมได้โดยสมบูรณ์
- พัฒนาให้บุคคลสามารถอยู่ร่วมกับคนอื่น ๆ ในสังคมได้อย่างปกติสุข เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมต่อไป

รูปแบบ วิธีการ และองค์ประกอบของการพัฒนาสังคม

การพัฒนาสังคมสามารถกระทำได้หลากหลายรูปแบบและวิธีการ เช่น การสังคมสงเคราะห์ในระดับปัจเจกบุคคล การพัฒนาชุมชนชนบท การจัดระเบียบชุมชนใหม่ และการกระทำกับระบบตลอดจนโครงสร้างชุมชน แต่อย่างไรก็ตาม หัวใจสำคัญของการพัฒนาอยู่ที่การรักษา “ดุลยภาพของการพัฒนา” กล่าวคือ ต้องเป็นการพัฒนาระบบต่าง ๆ ในสังคมอย่างเท่า

เทียมกัน โดยใช้ความรู้ทางวิชาการอย่างถูกต้อง ครอบคลุม และหลากหลายในลักษณะของสหสาขาวิชาให้สอดคล้องกับเงื่อนไข ปรากฏการณ์ และกฎเกณฑ์ของสังคม และที่สำคัญที่สุด ก่อนเริ่มกระบวนการพัฒนาสังคมทุกครั้ง จะต้องมีการดำเนินการเพื่อแสวงหาข้อเท็จจริงทางสังคมในเบื้องต้น (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

องค์ประกอบของการพัฒนาที่สำคัญมีอยู่ 3 ประการ พอสรุปได้ คือ นโยบายของรัฐในการพัฒนาเป้าหมายในการพัฒนา และงบประมาณเพื่อสนับสนุนการพัฒนา อนึ่งองค์ประกอบทั้งหมดที่ได้กล่าวมานั้น ควรวางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างดุลยภาพการพัฒนา เพื่อประโยชน์สุขของประชาชนส่วนใหญ่ของสังคม นักทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย (Development potential diffusion theory) มีแนวความคิดว่าการพัฒนาให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่วางไว้ นักพัฒนาควรคำนึงถึงปัจจัยในการพัฒนาที่สำคัญ ดังพอสรุปได้คือ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2540)

- ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural resources)
- มนุษย์ ซึ่งได้รับผลของการพัฒนา (Development outcomes)
- องค์การทางสังคม (Social organization) เช่น กลุ่ม องค์การต่าง ๆ ทั้งในภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชน
- ภาวะผู้นำ (Leadership) ในสังคม
- การติดต่อ (Contact) เพื่อรับข้อมูลข่าวสาร ทั้งจากภายในและภายนอกสังคม
- ความรู้ (Education) และการฝึกอบรม (Training)

แผนการพัฒนาแห่งชาติ

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาแห่งชาติของประเทศไทย พบว่าโดยทั่วไปสามารถจำแนกแผนพัฒนาของประเทศออกเป็น 3 ช่วงสำคัญ ๆ ดังพอสรุปได้ดังนี้ (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

ช่วงแรกของการพัฒนา

หมายความว่า ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2398 เป็นช่วงที่ประเทศไทยอยู่ภายใต้การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช เป็นยุคที่ประเทศมีความอุดมสมบูรณ์มากด้านทรัพยากรธรรมชาติ

ในขณะที่กิจกรรมทางเศรษฐกิจยังเป็นแบบยังชีพ ไม่มีระบบการผลิตที่มีวัตถุประสงค์เพื่อการค้าหรือส่งออกแข่งขันในระบบตลาด แต่เป็นการแลกเปลี่ยนระหว่างสินค้ากับสินค้าเป็นสำคัญ

ช่วงที่สองของการพัฒนา

หมายถึง ช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2398 - 2508 เป็นช่วงที่ประเทศไทยเริ่มต้นทำการค้ากับต่างประเทศอย่างเป็นระบบหรือเป็นทางการเป็นครั้งแรก โดยในปี พ.ศ. 2398 ไทยได้ทำสัญญาบารัตริ่งเพื่อทำการค้าขายกับต่างประเทศ โดยรัฐเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในการควบคุมและจัดองค์การทางการค้า เพื่อตอบสนองความต้องการของต่างชาติ จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2493 รัฐได้ก่อตั้งสภาเศรษฐกิจแห่งชาติ เพื่อทำการศึกษาและวางแผนการพัฒนาประเทศ ภายใต้คำแนะนำของธนาคารโลก และสรุปเป็นรายงานส่งในปี พ.ศ. 2501

ช่วงที่สามของการพัฒนา

ได้แก่ ช่วงปี พ.ศ. 2504 ถึงปัจจุบัน เป็นระยะเวลาที่ประเทศไทยได้จัดทำแผนพัฒนาประเทศขึ้น โดยแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติอย่างเป็นรูปธรรมฉบับแรกเริ่มขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2504 เป็นแผนระยะ 6 ปี แต่แผนพัฒนาฯ แห่งชาติ 3 แผนแรกมุ่งเน้นเพียงการพัฒนาและความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ดังมีรายละเอียดพอสรุปได้ดังนี้

แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก (พ.ศ. 2504 – 2509)

แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้มุ่งเน้นเพียงการเติบโตทางเศรษฐกิจและการผลิตสินค้าเพื่อทดแทนการนำเข้า (Import substitution) เน้นการลงทุนก่อสร้างด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ถนน เขื่อน ไฟฟ้า และมุ่งกระตุ้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจในภาคธุรกิจเอกชนเป็นหลัก ในแผนฯ นี้ มีการก่อตั้งสำนักงานส่งเสริมการลงทุนให้เอกชน (BOI) โดยรัฐไม่เข้าไปแข่งขันแต่ให้ความคุ้มครองและให้สิทธิพิเศษ ผลจากการพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว ปรากฏว่าการเติบโตทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว คือ มีค่าใช้จ่ายรวมของประเทศ (GDP) เติบโตถึงร้อยละ 8.1 และมีรายได้จากภาคเกษตรเพิ่มขึ้นร้อยละ 6.3 ด้านการก่อสร้างเพิ่มขึ้นร้อยละ 11.3 และมีภาวะเงินเฟ้อเพียงร้อยละ 1.3 ในขณะที่รายได้ประชากรต่อหัวเพิ่มจาก 2,137 บาทต่อคนต่อปี (พ.ศ. 2504) เป็น 3,063

บาทต่อคนต่อปี (พ.ศ. 2509) หรือหมายความว่าคนไทยมีรายได้สูงขึ้นถึงร้อยละ 50 ในช่วงระยะเวลาดังกล่าว แต่จุดด้อยของแผนฯ นี้ ก็คือ การตั้ง BOI เพื่อส่งเสริมและคุ้มครองธุรกิจ ทำให้ธุรกิจไทยกลายเป็นอุตสาหกรรมทารก (Infant industry) คือ ไม่เติบโตเนื่องจากถูก “อุ้ม” โดยรัฐผ่านระบบผูกขาด และการได้รับสิทธิพิเศษ ทำให้ขาดความคิดริเริ่มสร้างสรรค์

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2510 – 2514)

มีการเพิ่มมิติของ “สังคม” เข้าไปในแผนฯ ฉบับนี้ด้วย แต่รายละเอียดในแผนฯ ส่วนใหญ่ยังคงเป็นโครงการต่อเนื่องมาจากแผนฯ ฉบับแรก คือเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure) เช่น ถนน และสาธารณูปโภคต่าง ๆ (เพิ่มกำลังการผลิตพลังงานไฟฟ้าเป็น 1,169 เมกกะวัตต์ ในปี พ.ศ. 2514, สร้างถนนเพิ่มขึ้นจาก 8,498 กิโลเมตรเป็น 11,761 กิโลเมตร และเนื้อที่ชลประทานเพิ่มขึ้นเป็น 13.3 ล้านไร่ในปีเดียวกัน) ซึ่งการดำเนินการตามแผนฯ ดังกล่าวได้นำไปสู่การเปิดชนบทไทยเข้าสู่ยุคการเกษตรเพื่อการค้า (Cash cropping) เช่น อ้อย ข้าวโพด มันสำปะหลัง สับปะรด นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมให้เอกชนเข้ามาลงทุนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ GDP สูงขึ้นคืออยู่ที่ร้อยละ 7.8 โดยมีรายได้ต่อหัวของประชากรเพิ่มขึ้นถึงร้อยละ 100 จากแผนพัฒนาฯ ฉบับแรก ซึ่งเคยเท่ากับ 4,104 บาท (พ.ศ. 2514)

ในช่วงแผนฯ ฉบับนี้ ประเทศไทยได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของประชาคมโลกจากการเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม ค่าเงินดอลลาร์ตกต่ำ อเมริกานถอนฐานทัพออกจากเวียดนาม และตัดงบประมาณช่วยเหลือประเทศไทย ผลเสียที่ได้รับจากแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้คือ เกิดความผันผวนทางการเมืองภายหลังที่อเมริกันถอนทัพพลและยุติความช่วยเหลือ ทำให้ช่องว่างของรายได้และสภาพความเป็นอยู่ระหว่างคนรวยกับคนจนขยายห่างมากขึ้น ป่าไม้ถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก และทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในภาวะเสื่อมโทรมเนื่องจากการเกษตรเพื่อการค้าเกิดภาวะเงินเฟ้อ และเกิดธุรกิจการขายที่ดินเพื่อเก็งกำไร ข้อดีของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้คือการเริ่มเน้นการวางแผนพัฒนากำลังคน และกระจายการพัฒนาสู่ชนบทมากยิ่งขึ้น แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาเศรษฐกิจส่วนใหญ่ ยังดำเนินไปเพื่อมุ่งเน้นการผลิตเพื่อทดแทนการนำเข้า

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 (พ.ศ. 2515 – 2519)

เป็นการใช้ประโยชน์จากโครงสร้างพื้นฐานที่ได้ดำเนินการเอาไว้ในแผนพัฒนาฯ ทั้ง 2 ฉบับที่ผ่านมา มีการเน้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนมากยิ่งขึ้น เช่น โครงการด้านการ

ศึกษา สาธารณสุข และมีการกำหนดนโยบายประชากรเป็นครั้งแรกในแผนฯ ฉบับนี้ แต่โดยทั่วไปยังเน้นการส่งออก มีการตั้งศูนย์บริการส่งออก คณะกรรมการส่งออก ปรับโครงสร้างภาษีศุลกากร และให้เงินกู้ดอกเบี้ยต่ำกับผู้ทำอุตสาหกรรมส่งออก นอกจากนี้รัฐยังรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ โดยการควบคุมเงินเฟ้อ เน้นการกระจายบริการทางสังคมออกสู่ภูมิภาค

ผลที่ได้จากการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ได้แก่ GDP อยู่ที่ร้อยละ 6.5 ภาวะเงินเฟ้ออยู่ที่ร้อยละ 10.8 การส่งออกสินค้าอุตสาหกรรมลดลง สืบเนื่องมาจากภาวะวิกฤตน้ำมัน (Oil shock) จากน้ำมันที่มีราคาสูง ค่าเงินดอลลาร์ตกต่ำ และเศรษฐกิจของประชาคมโลกผันผวน อุตสาหกรรมการส่งออกประเภทเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มเพิ่มขึ้นในอัตราที่สูงกว่าการส่งออกข้าว และอัตราการเพิ่มของประชากรลดลงเหลือเพียงร้อยละ 2.6 เท่านั้น

ดังนั้น เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ถึงแม้ว่าประชาชนในชนบทบางส่วนจะได้รับผลจากการพัฒนาด้านการศึกษาและการสาธารณสุข แต่สภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ก็เสื่อมโทรมและลดปริมาณลงอย่างมาก ในขณะเดียวกันช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนก็ยิ่งไกลกันมากยิ่งขึ้น

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520 – 2524)

มุ่งเน้นการแก้ไขปัญหาสังคม มีการขยายสาขาการผลิตทางการเกษตร เพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชน แผนฯ ฉบับนี้ นับเป็นแผนแรกที่รัฐเริ่มให้ความสำคัญกับประเด็นปัญหาสังคม เนื่องจากในช่วงนี้ เป็นยุคที่ประชาชนมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองค่อนข้างสูง แผนฯ นี้ จึงถูกปรับเปลี่ยนชื่อแผนใหม่โดยเพิ่มคำว่า “สังคม” เรียกว่าแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ได้แก่ การเริ่มกำหนดแนวทางในการขยายและกระจายบริการทางสังคมไปสู่ภูมิภาคเป็นครั้งแรก มีโครงสร้างงานในชนบท (ก.ส.ช.) เพื่อบรรเทาการว่างงานตามฤดูกาล มีการปรับปรุงระบบบริหารการพัฒนาชนบทของชาติใหม่ หรือที่รู้จักกันในนามของ “ระบบ กชช.” ซึ่งประกอบด้วยองค์กรในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับชาติ จังหวัด อำเภอ ตำบล หมู่บ้าน และองค์ประสานงาน มีการประกาศใช้แผนงานพัฒนาชนบทพื้นที่ยากจน (พ.ศ. 2525) เพื่อแก้ปัญหาความซ้ำซ้อน และสร้างความร่วมมือในการพัฒนาชนบทระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับประชาชน

นอกจากนี้แผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ยังเน้นด้านการฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามพบว่า กลวิธีในการพัฒนายังคงมุ่งปรับโครงสร้างอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกสร้าง

ความเท่าเทียมด้านเศรษฐกิจ ขยายการผลิตสาขาเกษตรและการป้องกันเงินเฟ้อ และเมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ผลที่ได้จากการพัฒนานี้คือ GDP อยู่ที่ร้อยละ 7.4 ภาวะเงินเฟ้อร้อยละ 11.6 ประเทศตกอยู่ในภาวะขาดดุลทางการค้าระหว่างประเทศ ขาดดุลทางการคลัง เกิดช่องว่างในการกระจายรายได้มากยิ่งขึ้น โดยพบว่ารายได้ต่อหัวของเกษตรกรเท่ากับ 11,464 บาท/คน/ปี ซึ่งน้อยกว่าผู้ประกอบอาชีพอุตสาหกรรมถึง 5 เท่า

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า แนวทางที่กำหนดไว้อย่างสวยงามของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ เกิดผลในทางปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ในการยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชน ส่วนใหญ่ของประเทศซึ่งอาศัยอยู่ในชนบทน้อยมาก โดยพบว่า เมื่อสิ้นสุดแผนพัฒนาฯ ด้วยแนวทางการพัฒนาประเทศแบบ “Top – down development approach” หรือการพัฒนาที่แผนฯ และทิศทางการกำหนดจากเบื้องบนซึ่งรัฐใช้ผสมผสานกับการพัฒนาแบบ “ให้เปล่า” และการเน้นเพียงความเติบโตทางเศรษฐกิจแต่เพียงอย่างเดียว โดยไม่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน ได้ส่งผลให้ประเทศต้องสูญเสียทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มขึ้นอีกเป็นจำนวนมหาศาล เกิดความเหลื่อมล้ำทางรายได้มากขึ้น ในขณะเดียวกัน เสถียรภาพทางเศรษฐกิจและฐานะทางการเงินของประเทศตกอยู่ในภาวะเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก

การพัฒนาการศึกษาอาจประสบความสำเร็จในเชิงปริมาณ แต่ในเชิงคุณภาพนับว่า
ล้าหลัง ถึงแม้รัฐจะจัดสรรงบประมาณประเมินเพื่อดำเนินโครงการเป็นจำนวนมากกว่า 12,500
หมู่บ้าน (เฉลี่ย 1 หมู่บ้านต่อ 8 โครงการ) แต่โครงการต่าง ๆ ก็ขาดความต่อเนื่องและขาดการติดตามผลและประเมินผลที่มีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ อิทธิพลจากปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงราคาน้ำมันความผันแปรของตลาดการเงินระหว่างประเทศ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (พ.ศ. 2523 – 2525) ส่งผลให้เศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศตกต่ำลง และประเทศต้องตกเป็นหนี้จากการทำสัญญาเงินกู้ผูกพันไว้กับต่างชาติถึง 6,167.9 ล้านดอลลาร์

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525 – 2529)

มุ่งเน้นการปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจ โดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาอุตสาหกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมการส่งออก นอกจากนี้ได้เริ่มเกิดแนวคิดด้านการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน โดยชุมชนมีส่วนร่วมภายใต้ระบบของคณะกรรมการพัฒนาชนบทแห่งชาติ (กชช.) จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ อยู่ที่มีการวางแผนเชิงรุกมากขึ้น เช่น มี

โครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกที่ชลบุรี ระยอง และฉะเชิงเทรา และมีโครงการพัฒนาเมืองหลัก โครงการแปรรูปรัฐวิสาหกิจและลดบทบาทของรัฐเพื่อให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเศรษฐกิจของประเทศ (กรอ.) ใน พ.ศ. 2524 ในรูปของการทำงานแบบร่วมมือกัน ในระหว่างสาขา (Inter sectoral) เน้นด้านการท่องเที่ยว และลดการทำสัญญาเงินกู้ผูกพันลง คือ เหลือเพียง 6,104.4 ล้านบาท สามารถผลิตพลังงานในประเทศได้เพิ่มมากขึ้น จากแหล่งพลังงานที่หลากหลาย เช่น แหล่งพลังงานจากน้ำ ลิกไนต์ ก๊าซธรรมชาติ และน้ำมันดิบ ส่งผลให้สัดส่วนการพึ่งพาพลังงานจากต่างประเทศลดลงจากร้อยละ 90 ของพลังงานเชิงพาณิชย์ (พ.ศ. 2524) เหลือเพียงร้อยละ 58 (พ.ศ. 2529) เป็นผลให้มูลค่าการนำเข้าพลังงานจากต่างประเทศลดลงจาก 61,956 ล้านบาท (พ.ศ. 2524) เหลือเพียง 30,650 ล้านบาท (พ.ศ. 2529)

สำหรับแผนเชิงรับ ได้แก่ โครงการเร่งความเติบโตทางเศรษฐกิจและแบบมีเสถียรภาพ รักษาวินัยทางการเงิน การคลัง แก้ปัญหาการขาดดุลการค้า วางรากฐานการผลิตให้กว้างขวางมากขึ้น มีการกำหนดพื้นที่เป้าหมายในการพัฒนาชนบทพื้นที่หลัก ขยายและกระจายบริการทางสังคมออกสู่ชนบท จัดโครงการแก้ปัญหาความยากจนของประชากรในชนบทที่ล้าหลังได้ 12,562 หมู่บ้าน เน้นความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน

ผลที่ได้จากการพัฒนาตามแผนฯ ฉบับนี้ คือ GDP เติบโตร้อยละ 5.4 เงินเฟ้อลดลงเหลือร้อยละ 2.8 รายได้ประชาชาติต่อประชากรต่อปีต่อคนเท่ากับ 20,860 บาท ดุลบัญชีเดินสะพัดเกินดุลเป็นครั้งแรกในรอบ 20 ปี (พ.ศ. 2529) จากรายได้ของบริการท่องเที่ยว แต่อย่างไรก็ตามการพัฒนาอุตสาหกรรมที่ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่เฉพาะในเขตกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง ทำให้การเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตกระจุกตัวอยู่เฉพาะในเขตเมืองหลวงและเมืองใหญ่ (โรงงานอุตสาหกรรมที่ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งในกรุงเทพฯ และจังหวัดใกล้เคียง, ภาคตะวันออกเฉียกเหนือ, ภาคเหนือ, ภาคกลาง และภาคใต้ คิดเป็นร้อยละ 40.4, 31.0, 13.7, 10.1 และ 4.8 ตามลำดับ)

นอกจากนี้ การที่อิทธิพลของเศรษฐกิจโลกตกต่ำ และการเพิ่มขึ้นของการแข่งขัน และการกีดกันทางการค้า ตลอดจนลัทธิวัฒนธรรมครอบโลก (Globalization) ส่งผลให้ยอดเงินกู้ของเกษตรกรเพิ่มขึ้นประมาณปีละ 5,700 ล้านบาท หรือร้อยละ 11.7 ต่อปี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2529 : 7)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530 – 2534)

มีวัตถุประสงค์หลักที่สำคัญ เพื่อเน้นนโยบายการแก้ไขปัญหาความไม่สมดุลทางเศรษฐกิจมหภาค เรื่องดุลการชำระเงิน รวมทั้งให้ความสำคัญกับนโยบายสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองมากยิ่งขึ้น จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ คือ แผนการทองเที่ยวที่เน้นเศรษฐกิจบริการมากขึ้น มีการแลกเปลี่ยนระบบการวางแผน แบบสาขางานมาเป็นแบบแผนงาน สำหรับแนวทางดำเนินงานที่สำคัญ ได้แก่ การยกระดับคุณภาพปัจจัยพื้นฐาน การปรับปรุงระบบการผลิต การตลาด เน้นคุณภาพและประสิทธิภาพการบริหารทั้งภาครัฐและเอกชน มุ่งกระจายรายได้และความเจริญไปสู่ภูมิภาคและชนบทให้มากขึ้น

ผลจากการพัฒนาพบว่า GDP เติบโตถึงร้อยละ 10.9 สถานะการเงินการคลังของประเทศดีขึ้น มีสัดส่วนการค้าระหว่างประเทศต่อผลผลิตรวมประชาชาติเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 47.4 เป็นร้อยละ 67.4 ในปีสุดท้ายของแผนฯ รายได้ต่อหัวของประชากรต่อคนต่อปีเพิ่มเป็น 41,000 บาท ในขณะที่สัดส่วนของความยากจน (DSR) ลดลงจากร้อยละ 20.6 เป็นร้อยละ 10.5 (พ.ศ. 2534) เงินคงคลังของประเทศเพิ่มจาก 11,000 ล้านบาท เป็น 184,000 ล้านบาท ในปีท้ายแผนฯ และรายได้จากการส่งออกของประเทศสูงขึ้นเท่ากับร้อยละ 25.7 ของ GDP

แต่อย่างไรก็ตาม การเกิดวิกฤตทางการเมืองในช่วงเวลาดังกล่าว ประกอบกับความไม่ชัดเจนของเป้าหมายการพัฒนา และความไม่สอดคล้องระหว่างแผนปฏิบัติการกับวัตถุประสงค์ ตัวอย่างเช่น แผนฯ ต้องการยกระดับทักษะฝีมือและความรู้พื้นฐานให้แก่แรงงานที่มีอายุระหว่าง 24 – 45 ปี ทั้ง ๆ ที่ตามความเป็นจริง ประชากรในวัยแรงงานได้ลดจำนวนลง เนื่องจากกลายเป็นแรงงานแฝง ในขณะที่เดียวกันก็มีแรงงานจากต่างประเทศทะลักเข้ามามาก ทำให้ไม่สามารถดำเนินการตามแผนฯ ได้

นอกจากนี้ การที่กองทุนต่างประเทศถอนเงินลงทุนออกไปเป็นจำนวนมาก ทั้ง ๆ ที่ประเทศไทยได้รับการโหวตให้เป็นประเทศที่นำลงทุนที่สุดในโลก ในระหว่างปี พ.ศ. 2534 หรือการที่ราคาที่ดินและสินค้าต่าง ๆ สูงขึ้นอย่างผิดปกติ ล้วนเป็นอิทธิพลจากปัจจัยภายนอกที่สำคัญ ซึ่งทำให้ผลของการพัฒนาที่เกิดขึ้นจากแผนฯ ฉบับนี้ไม่ยั่งยืน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539)

มุ่งเน้นนโยบายเศรษฐกิจ เพื่อนำประเทศไปสู่ความเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่ จุดเด่นของแผนฯ นี้คือ การให้ความสำคัญกับความสมดุลของการพัฒนามากยิ่งขึ้น กล่าวคือรัฐมีแนวทางให้ประเทศสามารถรักษาอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ให้อยู่ในระดับสูงอย่างมีเสถียร

ภาพ เน้นการกระจายรายได้และกระจายการพัฒนาออกสู่ภูมิภาค เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม

ผลที่ได้จากการดำเนินการตามแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ปรากฏว่า GDP ขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ 8.2 รายได้ประชาชาติต่อหัวเฉลี่ยเท่ากับ 71,000 บาท เด็กในชนบทเข้าเรียนในภาคบังคับร้อยละ 97.7 อายุเฉลี่ยของคนไทยสูงขึ้นจาก 63 ปี ใน พ.ศ. 2533 เป็น 67.6 ปี (พ.ศ. 2537) ส่งผลให้ World Bank ประกาศให้ประเทศไทยเป็นประเทศที่หลุดพ้นจากความยากจน (มีรายได้ต่อปีมากกว่า 1,500\$US หรือเท่ากับ 38,000 บาท/คน/ปี) การลงทุนขนาดใหญ่ในภาคเอกชนเท่ากับ 318,000 ล้านบาท ภาครัฐเท่ากับ 700,000 ล้านบาท มีมูลค่าการส่งออกเท่ากับ 1 ล้านล้านบาท)

อิทธิพลภายนอกประเทศที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานี้ ได้แก่ กระแสความนิยมในระบบประชาธิปไตย (Democratization) กระบวนการโลกาภิวัตน์ (Globalization) อาณานิคมศึกษา (Regionalization) และการอพยพจัดตั้งชุมชนใหม่ (Resettlement / Relocationalization) และการเปิดประเทศของจีน

สำหรับปัญหาสำคัญที่พบจากแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ ได้แก่ การกระจายรายได้ที่ไม่เป็นธรรม โดยสัดส่วนรายได้ของกลุ่มรายได้สูงร้อยละ 20 แตกต่างจากกลุ่มร้อยละ 20 ต่ำถึง 16 เท่า รายได้ต่อหัวของคนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือน้อยกว่าคนกรุงเทพฯ ถึง 12 เท่า ประเทศขาดดุลการค้าถึง 3.79 ล้านล้านบาท กล่าวคือ มีมูลค่าการส่งออก 1.389 ล้านบาท แต่นำเข้าถึง 1.768 ล้านล้านบาท ใน 2 เดือนแรกของปี พ.ศ. 2539 และเพียง 2 ปีแรกของการดำเนินการตามแผนฯ ฉบับนี้ ป่าไม้ของชาติถูกทำลายไปถึงปีละ 1 ล้านไร่ (สมนึก นนธิจันทร์ 2539)

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540 – 2544)

เน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ แต่เนื่องจากวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ. 2540 จึงมีการปรับแผนฯ ให้สอดคล้องกับภาวะดังกล่าว (กระทรวงสาธารณสุข พ.ศ. 2540 – 2541) จุดเด่นของแผนพัฒนาฯ ฉบับนี้ คือ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เน้นการพัฒนาแบบองค์รวม คือ ไม่แยกส่วนระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและสังคมออกจากกัน และมีการกำหนดวิสัยทัศน์ในการพัฒนาที่สำคัญว่าประกอบด้วย

- ทุกคนมีความเสมอภาพในโอกาสที่จะได้รับการพัฒนา
- การพัฒนาเศรษฐกิจ ต้องไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- มีการกระจายอำนาจ และการสนับสนุนให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา

- สังคมไทยเป็นสังคมที่มีเสถียรภาพ เอกภาพ และเคารพในสิทธิมนุษยชน

มีการตั้งคณะกรรมการขึ้นมา 3 ฝ่าย เพื่อทำหน้าที่ วางแผนทรัพยากรมนุษย์และพัฒนาสังคม พัฒนาสมรรถนะทางเศรษฐกิจ และการพัฒนาชนบท โดยเน้นการชี้แจงแนวทางการดำเนินงานให้ทุกคนที่ได้รับผลจากการพัฒนาได้รับทราบ และได้มีส่วนร่วมพัฒนาประเทศในทุกมิติและเน้นการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของความเป็นไทย และการแข่งขันในกระแสสากล โดยยุทธศาสตร์ที่ใช้ประกอบด้วย การเพิ่มศักยภาพของคน การเสริมสร้างการมีส่วนร่วมการพัฒนาประชารัฐ การสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ และเน้นด้านการมีส่วนร่วมการพัฒนาประชารัฐ การสร้างความเข้มแข็งด้านเศรษฐกิจ และเน้นด้านการบริการและการจัดการ การเพิ่มปริมาณและเตรียมความพร้อมในทุก ๆ ด้านของเด็กปฐมวัย เพื่อเพิ่มคุณภาพการศึกษาในทุกระดับ ยกกระดับทักษะฝีมือ และความรู้พื้นฐานให้แก่แรงงานในสถานประกอบการ การเพิ่มปริมาณและเตรียมความพร้อมในทุก ๆ ด้านของเด็กปฐมวัย เพื่อเพิ่มคุณภาพการศึกษาในทุกระดับ ยกกระดับทักษะฝีมือ และความรู้พื้นฐานให้แก่แรงงานในสถานประกอบการ รักษาเสถียรภาพของเศรษฐกิจไทย โดยลดการขาดดุลบัญชีเดินสะพัดให้อยู่ในระดับร้อยละ 32.4 ของผลิตรวมในปีสุดท้ายของแผนฯ และรักษาอัตราเงินเฟ้อให้อยู่ในระดับที่ไม่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่ผู้บริโภค

แต่อย่างไรก็ตาม การที่ประเทศไทยต้องเผชิญกับวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงกลางปี พ.ศ. 2540 ส่งผลให้ประเทศต้องกู้ยืมเงินจาก IMF ตลอดจนแหล่งเงินกู้ต่างชาติอื่น ๆ อีกมากกว่า \$363.4 พันล้านดอลลาร์สหรัฐ และ GDP ได้ลดลงจากร้อยละ 8 ในปี พ.ศ. 2539 เหลือเพียงร้อยละ 1.5 หรือน้อยกว่า (The Economist Intelligence Unit : 1997) เกิดปัญหาว่างงาน การล้มละลายของบริษัทธุรกิจเอกชนต่าง ๆ และนำไปสู่การถูกรวบจำทางเศรษฐกิจจากบริษัทข้ามชาติ และสถาบันการเงินระหว่างประเทศต่าง ๆ

ณ จุดนี้เองที่ภาคเกษตรกรรม ได้แสดงให้เห็นถึงศักยภาพที่ยังมีอยู่ ภายใต้สภาพการณ์ที่บีบบังคับว่าสามารถโอบอุ้มแรงงานหนุ่มสาวจำนวนมหาศาลที่ตกงานและหวนกลับคืนภูมิภาคได้ กระแสการพัฒนาใหม่ในช่วงศตวรรษที่ 20 – 21 จึงเกิดขึ้นมากมายในรูปของ การพัฒนาแบบทางเลือก (Alternative development approach) ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น ควบคู่ไปกับการให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ (The indigenous development approach) แม้ว่าการออกแบบความคิดในการพัฒนา กระบวนการประยุกต์ใช้ และหลักฐานสนับสนุนแนวคิดดังกล่าวยังอยู่ในลักษณะของกรณีศึกษา (Case study) มากกว่าการสรุปเป็นเกณฑ์ทั่วไป แต่ยุทธ

ศาสตร์การพัฒนาแบบภูมิปัญญา นับเป็นแนวทางการพัฒนาแบบทางเลือกที่สำคัญประการหนึ่งที่คาดว่าจะมีบทบาทในการกำหนดทิศทางและเสนอรูปแบบในการพัฒนาชนบทในศตวรรษที่ 21

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 – 2549)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งเป็นหน่วยงานสำคัญที่มีภารกิจหลักรับผิดชอบในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อใช้เป็นกรอบในการพัฒนาประเทศ ได้จัดประชุมระดมความคิดเห็นเพื่อจัดทำกรอบวิสัยทัศน์แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ว่าควรมีลักษณะสำคัญดังนี้

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ควรเป็นแผนยุทธศาสตร์กว้าง ๆ ที่ชี้นำการพัฒนาประเทศในระยะ 20 – 30 ปีข้างหน้า ที่มีความต่อเนื่องกับแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 โดยมีกระบวนการทัศน์การมองภาพรวมหรือมีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจน ครอบคลุมจุดมุ่งหมายสำคัญทุกด้าน ทั้งเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการเมืองการปกครองอย่างมีสมดุล นอกจากนี้ต้องมีปรัชญาเบื้องหลังวิสัยทัศน์ที่ต้องสร้างความชัดเจนในเรื่องที่สำคัญ ๆ เพื่อให้สามารถแปลงแผนฯ ไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม อาทิ เศรษฐกิจพอเพียง การมีส่วนร่วมในทุกระดับตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับนานาชาติ จุดเด่นของแผนฯ คือต้องมีความยืดหยุ่นและมีการปรับแผนฯ ทุกปีอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ตอบสนองความต้องการของชุมชน เพื่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable development) และความอยู่ดีมีสุขของคนไทย โดยเน้นการพัฒนาทุกมิติ (Comprehensive planning)

สำหรับการพัฒนาภาคเหนือตอนล่าง แผนฯ ฉบับนี้ได้กำหนดทิศทางไว้อย่างชัดเจนพอสรุปได้ดังนี้

- มุ่งให้ความสำคัญในฐานะที่เป็นแหล่งวัฒนธรรมที่เป็นศูนย์กลางอนุภูมิภาค 6 ประเทศ ลุ่มน้ำโขง และการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่เน้นแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมและมรดกโลก
- เป็นศูนย์กลางการคมนาคมขนส่งเชื่อมโยงประเทศเพื่อนบ้าน โดยการหลีกเลี่ยงการบุกรุกทำลายป่าอนุรักษ์ เป็นคลังสินค้าเกษตรแปรรูป ให้ความสำคัญกับสินค้าพื้นเมือง และมุ่งเน้นการเป็นศูนย์ขนถ่ายสินค้าทางบก และทางน้ำ เพื่อการส่งออกสู่ตลาดอินโดจีน
- ยกระดับการผลิตไปสู่การเกษตรแบบครบวงจร และการเป็นคลังผลิตอาหารของประเทศ

- เพื่อเป็นศูนย์กลางเศรษฐกิจที่มีการพัฒนาที่สมดุลและกระจายทรัพยากรทั่วถึง ทั้งด้านเศรษฐกิจ การค้าชายแดน การแพทย์แผนไทย
- มุ่งสู่เศรษฐกิจการเกษตรอุตสาหกรรมแปรรูปแบบพอเพียงและเชิงธุรกิจ มีการใช้เทคโนโลยีและการกำหนดพื้นที่ที่เหมาะสมในการผลิตทางการเกษตร พื้นฟูแหล่งน้ำขนาดเล็ก และพัฒนามาตรฐานการผลิตควบคู่กับการพัฒนาแหล่งเงินทุนเพื่อการเกษตรเพิ่มมากขึ้น
- พัฒนาระบบการออมทรัพย์ในชุมชน ธนาคารคนจน รวมทั้งพัฒนาระบบตลาด และเพิ่มมูลค่าผลผลิต เชื่อมโยงเครือข่ายตลาดกลางเกษตรให้เข้มแข็ง
- ส่งเสริมการพัฒนาเทคโนโลยีการผลิต และเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้และมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นศูนย์กลางสินค้าเกษตรเพื่อการส่งออกสู่อินโดจีน
- พัฒนาเศรษฐกิจการค้าเชื่อมโยงกับกลุ่มประเทศในอนุภูมิภาคควบคู่ไปกับการพัฒนาทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการค้าการลงทุน
- มุ่งพัฒนาโครงข่ายคมนาคมขนส่งทั้งทางถนน รถไฟ ทางน้ำ และทางอากาศ รวมทั้งระบบโทรคมนาคม ส่งเสริมการพัฒนาอุตสาหกรรมเกษตรแปรรูป พัฒนาแหล่งน้ำลุ่มน้ำปาก

โดยสรุปจะเห็นว่า ทิศทางการพัฒนาประเทศไทยตามที่ปรากฏในแผนพัฒนาฯ ที่ผ่านมามี 8 ฉบับ ได้มีการปรับเปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศ ซึ่งอาศัยอยู่ในภาคเกษตรกรรมมากขึ้น โดยในการจัดทำกรอบวิสัยทัศน์ของแผนฯ ฉบับสุดท้าย รัฐได้มุ่งเน้นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่คำนึงถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีการให้ความสำคัญกับความหลากหลายทางภูมิศาสตร์การพัฒนาที่จำแนกตามรายการภาค

แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมที่รัฐยังคงให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก ได้แก่ การผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการส่งออก การท่องเที่ยวและการลงทุนในโครงการขนาดใหญ่เพื่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน เพื่อตอบสนองความต้องการด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ และการมุ่งขยายตลาดการค้าออกสู่ประเทศเพื่อนบ้านในอินโดจีนมากขึ้น

นอกจากนี้ยังพบว่า ประเด็นสำคัญที่ถูกกละเลยและยังไม่ได้มีการกล่าวไว้ในแผนฯ ฉบับสุดท้ายมีมากมาย ดังพอสรุปได้ดังนี้ (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

- ขาดสถาบันที่จะทำหน้าที่กำหนดแนวทางหรือกลไก เพื่อสร้างการเชื่อมโยงที่เป็นรูปธรรมระหว่างระบบการเกษตรแบบพอเพียง ธุรกิจชุมชน กับระบบธุรกิจโลก
- ขาดกลไกที่จะทำหน้าที่ตรวจสอบระบบการพัฒนาประเทศของรัฐให้เป็นไปสอดคล้องตามแผนฯ
- ความไม่ชัดเจนในบทบาทขององค์กรประชาชน

- ละเลยการจัดวางโครงสร้างระบบสหกรณ์ที่เป็นอิสระไม่ถูกครอบงำโดยรัฐและระบบราชการ
- ไม่มีการเตรียมดำเนินการด้านกฎหมายลิขสิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาไทย ทั้งด้านการแพทย์ เมล็ดพันธุ์พืช และผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ ๆ เช่น ข้าวหอมมะลิ กล้วยไม้ กล้วยมะม่วง ตลอดจนสมุนไพรพื้นบ้านต่าง ๆ
- ไม่มีมาตรการทั้งทางด้านกฎหมาย ระบบภาษีสิ่งแวดล้อม และกลไกในการควบคุมกำกับดูแล เพื่อป้องกันการบุกรุกทำลายโบราณสถาน โบราณวัตถุ และทรัพยากรธรรมชาติ โดยการท่องเที่ยว “เชิงอนุรักษ์”

ดังนั้น จึงอาจคาดเดาได้ว่า ผลที่ได้จากการพัฒนาตามกรอบวิสัยทัศน์ดังกล่าว น่าจะนำมาซึ่งการสูญเสียและความเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งป่าไม้ ดิน และแหล่งน้ำอีกเป็นจำนวนมาก ปัญหาการกระทบกระทั่งกันกับประเทศเพื่อนบ้าน และความขัดแย้งซึ่งเกิดจากการแย่งชิงทรัพยากร การท่องเที่ยวที่บุกรุกทำลายโบราณสถานและโบราณวัตถุและภาวะการชะงักงันของกระบวนการสร้างและพัฒนาภูมิปัญญาไทย

สถานการณ์และแนวโน้มการพัฒนาของประเทศไทย

ในช่วงเกือบสี่ทศวรรษที่ผ่านมา ประเทศไทยมีอัตราการเติบโตทางเศรษฐกิจเฉลี่ยกว่าร้อยละ 7 ต่อปี มีผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติต่อหัวเพิ่มขึ้นถึง 28 เท่า โดยเฉพาะในช่วงตั้งแต่ พ.ศ. 2529 เป็นต้นมา ซึ่งความเจริญด้านเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วนี้ นับว่ามีส่วนสำคัญในการลดภาวะความยากจนของประเทศ แม้ว่าสัดส่วนประชากรยากจนลดลง จากร้อยละ 57 ใน พ.ศ. 2505 เหลือร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 แต่ปัญหาการกระจายรายได้และความมั่นคงไปสู่ภาคเกษตรกรรมยังคงเป็นปัญหาที่สำคัญ

การที่ประเทศประสบปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจอย่างรุนแรงใน พ.ศ. 2540 ได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนอย่างมาก คือ ทำให้อัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เคยเติบโตเฉลี่ยกว่าร้อยละ 7 กลับเป็นติดลบถึงร้อยละ 0.4 และ -9.4 ใน พ.ศ. 2540 และ 2541 ตามลำดับ และการที่อัตราแลกเปลี่ยนได้ลดลงด้วย ได้ส่งผลกระทบต่อผลผลิตมวลรวมต่อหัวที่ลดลงเช่นกัน ทำให้อัตราสัดส่วนของประชากรที่ยากจนเพิ่มขึ้นจากร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 เป็นร้อยละ 13.0 ใน พ.ศ. 2541

อนึ่ง จากการศึกษาพบว่า วิกฤตเศรษฐกิจดังกล่าว เกิดขึ้นจากปัญหาโครงสร้างและปัจจัยพื้นฐานของประเทศที่สั่งสมมานาน และไม่เคยมีการดำเนินการแก้ไขอย่างจริงจัง ปัจจัย

ที่สำคัญประการหนึ่งสืบเนื่องมาจาก การที่เอกชนได้ก่อนนี้ระยะสั้นเป็นจำนวนมหาศาลในธุรกิจ การลงทุนที่ไม่ก่อให้เกิดผลตอบแทนที่คุ้มค่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการลงทุนด้านธุรกิจ อสังหาริมทรัพย์ อุตสาหกรรมรถยนต์ ปิโตรเคมี และโรงพยาบาลเอกชน นอกจากนี้ ยังพบว่า สาเหตุที่สำคัญซึ่งทำให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศล้มละลายมีที่มาจากโครงสร้างการผลิตที่อ่อนแอ และการพึ่งพิงต่างชาติเป็นประการสำคัญ การที่รัฐเปิดเสรีทางการเงินโดยขาดมาตรฐานในการ กำกับดูแล และขาดการตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพ ปัญหาการด้อยประสิทธิภาพด้านการบริหารจัดการของภาครัฐ ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญ ที่นำประเทศไปสู่ภาวะวิกฤตทั้งสิ้น

นอกจากนี้ การที่ประเทศไทยได้ประกาศใช้ระบบอัตราแลกเปลี่ยนลอยตัวเมื่อวันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2540 และได้ขอความช่วยเหลือทางการเงินและวิชาการจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund – IMF) ในวันที่ 14 สิงหาคม พ.ศ. 2540 ในขณะที่ IMF ได้ปรับลดการประมาณการอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของโลก พ.ศ. 2541 เป็นร้อยละ 20.2 จากเดิมที่เคยประมาณการเอาไว้ร้อยละ 3.1 และสำหรับ พ.ศ. 2542 เป็นร้อยละ 2.2 จากเดิมที่เคยประมาณการเอาไว้ร้อยละ 3.7 นำประเทศไปสู่วิกฤตทางการเงินการคลังที่รุนแรง

ด้วยกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ตลอดจนอิทธิพลของบรรษัทข้ามชาติ และ องค์การการเงินระหว่างประเทศต่าง ๆ ผสมกับปัญหาการทุจริตในหมู่ข้าราชการและนักธุรกิจการเมืองไทย ส่งผลให้วิกฤตเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในกลุ่มประเทศอาเซียน ได้แก่ อินโดนีเซีย และมาเลเซีย นำมาซึ่งการหดตัวของภาคอุตสาหกรรมอย่างรุนแรง ทำให้เกิดการย้ายงานจากภาคอุตสาหกรรม กลับสู่ภาคเกษตรกรรมมากขึ้น สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ประมาณการณั้ว่า อัตราการขยายตัวของภาคเกษตรกรรมได้ลดลงเหลือเพียงร้อยละ 1.1 ในขณะที่ภาคอุตสาหกรรมลดลงถึงร้อยละ 9.5 ในปี พ.ศ. 2541

จึงกล่าวได้ว่า ในช่วงระยะเวลาเกือบสี่ทศวรรษที่ผ่านมา แม้ว่าเศรษฐกิจของประเทศ จะเติบโตขึ้นอย่างมากและรวดเร็วในบางช่วงเวลา แต่เป็นที่น่าสังเกตว่า ช่องว่างระหว่างคนรวย และคนจนกลับขยายกว้างมากยิ่งขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2505 ประชากรกลุ่มที่มีรายได้สูงสุด หนึ่งในห้าประชากรทั้งหมด มีส่วนแบ่งรายได้ร้อยละ 49.8 และส่วนแบ่งนี้ได้เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 59.5 ในปี พ.ศ. 2535 และร้อยละ 53.9 ในปี พ.ศ. 2541 ในขณะที่ในช่วงระยะเวลาเดียวกัน ประชาชนกลุ่มที่มีรายได้ต่ำสุด หนึ่งในห้าของประชากรทั้งหมด มีส่วนแบ่งรายได้ลดลงจากร้อยละ 7.9 ใน พ.ศ. 2505 เป็นร้อยละ 3.8 ใน พ.ศ. 2535 และเพิ่มเป็นร้อยละ 4.8 ใน พ.ศ. 2541 อนึ่ง การกระจายรายได้ที่เพิ่มขึ้นเล็กน้อยในช่วง พ.ศ. 2537 ถึง พ.ศ. 2539 คาดว่าเกิดจากการใช้นโยบายกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค มากกว่าเกิดจากความเข้มแข็งของปัจจัยพื้นฐานด้านการผลิตของภาคเกษตรกรรม

ปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ. 2540 ได้ก่อให้เกิดปัญหาความยากจนเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญ โดยพบว่า สัดส่วนคนจนได้เพิ่มขึ้นร้อยละ 11.4 ใน พ.ศ. 2539 เป็นร้อยละ 13.0 ใน พ.ศ. 2541 และเป็นการเพิ่มทั้งชนบท เขตสุขภาพิบาล และในระดับหมู่บ้าน จากการศึกษาของ ศาสตราจารย์นันต์ นันต์ คัคควานี มหาวิทยาลัย นิวเซาท์เวลส์ ออสเตรเลีย และสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในเรื่องผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจต่อภาวการณ์มีงานทำ การว่างงาน และรายได้ พบว่าในระยะแรกวิกฤตเศรษฐกิจไม่ได้ส่งผลกระทบต่อความไม่เท่าเทียมกันด้านรายได้ของประชาชนไทย แต่ในระยะต่อมา ได้ส่งผลกระทบต่อคนจนที่มีการศึกษา มากกว่าคนรวยที่มีระดับการศึกษาสูง (อ้างอิงใน พัชรินทร์ สิริสมุท 2543)

แนวคิดและทฤษฎีการพัฒนากระแสหลัก (Mainstream Development theory and approach)

August Comte (1788 – 1857) นักสังคมวิทยา กล่าวว่า ความรู้คือองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดในการกำหนดรูปแบบของการจัดระเบียบสังคม การเปลี่ยนแปลงขององค์การและสถาบันต่าง ๆ ทางสังคม ได้แก่ สถาบันทางเศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา ฯลฯ ล้วนวางอยู่บนพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงในองค์ความรู้หรือความเชื่อของสมาชิกในสังคมนั้น ๆ ทั้งสิ้น ดังนั้น การที่จะเปลี่ยนแปลงหรือแก้ไขสภาพสังคม จึงต้องแก้ไขที่ความรู้หรือความเชื่อของสมาชิกในสังคมก่อน

Comte เชื่อว่า การที่สังคมเปลี่ยนจากยุคหนึ่งไปสู่อีกยุคหนึ่งนั้น เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านองค์ความรู้ของมนุษย์ และยุควิทยาศาสตร์ (Scientific or positive era) เป็นยุคที่มนุษย์ประสบความสำเร็จได้มากกว่าทุกยุคที่ผ่านมา (Thompson and Tunstall 1976 : 18) กล่าวคือ เป็นยุคที่มนุษย์ศึกษาปรากฏการณ์ธรรมชาติด้วยความรู้ที่แท้จริง ซึ่งได้มาจากการค้นคว้าแสวงหากฎเกณฑ์ทางวิทยาศาสตร์มาอธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ

ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Evolutionary theory)

การมีความรู้ความเข้าใจในทฤษฎีวิวัฒนาการนับว่ามีความสำคัญต่อการวางพื้นฐานแนวความคิดและทฤษฎีการพัฒนาอื่น ๆ เนื่องจากทฤษฎีทางการพัฒนาสังคมในระยะต่อมามีหลายทฤษฎี ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากทฤษฎีวิวัฒนาการอย่างกว้างขวาง

Charles Darwin เป็นนักวิชาการคนสำคัญที่นำเสนอแนวคิดทฤษฎีวิวัฒนาการ โดย Darwin ได้ตีพิมพ์หนังสือชื่อ On the Origin Species ในปี พ.ศ. 1859 ซึ่งเรียบเรียงขึ้นจากการสังเกตและเก็บรวบรวมข้อมูลสัตว์ชนิดต่าง ๆ ทั่วโลก Darwin ได้นำเสนอแนวคิดที่สำคัญเกี่ยวกับพัฒนาการของมนุษย์ชาติและสัตว์ สัตว์ในแง่มุมใหม่ที่ไม่เคยมีการกล่าวถึงมาก่อนชื่อ ทฤษฎีวิวัฒนาการ (Theory of evolution)

Darwin เชื่อว่า พัฒนาการของมนุษย์เกิดจากกระบวนการคัดสรร (Random process) ซึ่งเป็นการคัดเลือกตามธรรมชาติ (Natural selection) ซึ่งมีพื้นฐานความเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตทุกชนิดต้องการอาหารและปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต เช่น อาหาร และที่พักหรือที่อยู่อาศัย แต่เนื่องจากในสภาพความเป็นจริง ธรรมชาติไม่สามารถตอบสนองความต้องการของสิ่งมีชีวิตทุกชนิดได้ เพราะอัตราการเพิ่มขึ้นของสิ่งมีชีวิตกับอัตราการเพิ่มขึ้นของอาหารและทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปโดยไม่สมดุลกัน ดังนั้น สิ่งที่มีชีวิตที่มีการปรับตัวที่ดีหรือเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมเท่านั้นที่สามารถดำรงเผ่าพันธุ์ต่อไปได้ ในขณะที่สิ่งมีชีวิตบางกลุ่มที่ไม่สามารถปรับตัวได้อย่างเหมาะสมก็จะสูญพันธุ์ไป กระบวนการคัดเลือกตามธรรมชาติ จึงเป็นกระบวนการต่อเนื่องที่เป็นกลไกทางชีววิทยาของการเปลี่ยนแปลง (Biological mechanism of mutation) ที่เกิดขึ้นกับสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย

ทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก (Classic evolutionary theory)

ทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก นับเป็นทฤษฎีสังคมศาสตร์ทฤษฎีแรกที่พยายามอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมโดยนำแนวคิดพื้นฐานของทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตมาใช้ในการอธิบาย นักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกที่สำคัญมี 2 คน ได้แก่ Edward B. Tylor (1818 – 1889) มีแนวคิดสำคัญพอสรุปได้ดังนี้ (อ้างอิงใน พัทธินทร์ สิริสมุท 2543)

Edward B. Tylor (1832 – 1917) เป็นนักมานุษยวิทยาอาชีพคนแรกที่สนใจพัฒนาการของวัฒนธรรม โดย Tylor มีความเชื่อว่า พฤติกรรมของมนุษย์ สังคม และวัฒนธรรมจะพัฒนาไปตามลำดับขั้นตอน คือ เริ่มจากหยาบที่สุด หรือไม่ดีที่สุด ไปจนถึงละเอียดลึกซึ้งที่สุดหรือดีที่สุด ซึ่งเป็นการนำแนวคิดด้านสังคมวัฒนธรรมไปเปรียบเทียบกับวิวัฒนาการทางร่างกายของสิ่งมีชีวิต โดยพัฒนาการขั้นแรกซึ่งถือว่าเป็นขั้นต่ำสุดของสังคม เรียกว่า “Savagery” ขั้นกลาง หรือ “Barbarism” และขั้นสุดท้ายหรือขั้นเจริญที่สุด เรียกว่า “Civilization” โดย Tylor เชื่อว่าหลังจาก

ขั้นนี้แล้ว สังคมและวัฒนธรรมอาจเสื่อมสลายไปได้เช่นเดียวกับสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ดังนั้นเพื่อความอยู่รอด (Survivals) สังคมและวัฒนธรรมจึงต้องมีการปรับตัวตลอดเวลา

Tylor (1958) สรุปว่า มนุษย์มีวิวัฒนาการของพฤติกรรมเหมือน ๆ กัน และผ่านขั้นตอนเดียวกันตามลำดับ เนื่องจากมนุษย์ในทุกสังคมล้วนมีความต้องการและมีความคิดพื้นฐานที่คล้ายกัน ดังนั้นเมื่อต้องเผชิญกับปัญหา มนุษย์จึงมักมีวิธีการแก้ไขปัญหาที่เหมือน ๆ กัน ซึ่งพฤติกรรมพื้นฐานเหล่านี้เองที่ต่อมาได้กลายเป็นสถาบันพื้นฐานของมนุษย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในทุกสังคม เช่น สถาบันทางเศรษฐกิจเพื่อตอบสนองความต้องการด้านอาหาร สถาบันสุขภาพเพื่อการรักษาเยียวยา และสถาบันครอบครัวเพื่อปกป้องดูแลสมาชิกที่ช่วยตัวเองไม่ได้ โดย Tylor เชื่อว่าสิ่งที่แตกต่างกันในแต่ละสังคม เป็นเพียงส่วนปลีกย่อยของวัฒนธรรมซึ่งแต่ละสังคมหยิบยืมกันได้

Lewis Henry Morgan มีความเชื่อที่สอดคล้องกับ Tylor ว่าพฤติกรรมของมนุษย์ในสังคมจะต้องผ่าน 3 ลำดับขั้นตอนคือ จาก Savagery, Barbarism หรือ Barbarianism และ Civilization โดยมนุษย์จะไม่สามารถกระโดดข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งได้ แต่จะค่อย ๆ พัฒนาไปช้า ๆ ตามขั้นตอนต่าง ๆ

Morgan เสนอลำดับขั้นตอนของวิวัฒนาการทางครอบครัวได้ 6 ขั้นตอน จากการศึกษาคำเป็นอยู่ของดินแดนแดงเผ่าอิโรควัวส์ในสหรัฐอเมริกาว่าประกอบด้วย ขั้นการสมสู่แบบล่าสอนเยี่ยงสัตว์, ขั้นการแยกกลุ่ม, ขั้นการเกิดระบบเครือญาติ, ขั้น Barbarism, ขั้นสังคมแบบชายเป็นใหญ่ และขั้น Civilization

โดยสรุป นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกทั้งสองคนข้างต้นมีความเชื่อพื้นฐานว่า ทุกสังคมโลกจะเคลื่อนที่ไปตามขั้นตอนที่คล้ายคลึงกัน โดยขั้นตอนต่าง ๆ ที่เหมือนกันนี้ มีรากฐานมาจากความคิดที่เรียกว่าเอกภาพทางจิตที่เหมือนกัน (Psychic unity) ของมนุษย์ นั่นคือการที่มนุษย์ในทุกสังคมมีความสามารถที่คิดอย่างมีเหตุผลเหมือน ๆ กัน จึงทำให้กระบวนการแก้ปัญหาของมนุษย์เป็นไปในรูปแบบและทิศทางเดียวกัน (พัชรินทร์ สิริสมุท 2543)

ความแตกต่างของวิวัฒนาการที่เกิดขึ้นในแต่ละสังคมที่นักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกเสนอ เกิดจากการเปรียบเทียบอัตราความก้าวหน้าขององค์ความรู้และเทคโนโลยีระหว่างสังคมต่าง ๆ ที่วางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่า พัฒนาการที่ล้ำหน้ากว่าขององค์ความรู้และเทคโนโลยีของสังคมยุโรป ตั้งแต่ช่วงศตวรรษที่ 16 ซึ่งถือว่าเป็นยุคแห่งการค้นพบเป็นต้นมา เมื่อเปรียบเทียบกับสังคมดั้งเดิมอื่น ๆ ในเวลาเดียวกัน คือหลักฐานที่ยืนยันความเจริญที่สูงกว่าของโลกตะวันตก ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกส่วนใหญ่มีความเชื่อว่า

อารยธรรมของทวีปยุโรปคือยอดสุดของกระบวนการวิวัฒนาการ โดยมีอารยธรรมของสังคมดั้งเดิมอื่น ๆ อยู่ในชั้นล่างสุดของมนุษยชาติ สำหรับสังคมที่อยู่ใกล้เคียง นักวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกอธิบายการเป็นอิสระจากกันของวัฒนธรรมแต่ละสังคม ว่าเกิดจากอิทธิพลของการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมอื่น หรือการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

ข้อด้อยของนักคิดทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก ได้แก่ การไม่สนใจในกระบวนการทางประวัติศาสตร์ แต่สนใจเพียงการค้นหากฎเกณฑ์ทั่วไปของพัฒนาการทางวัฒนธรรม นอกจากนี้โครงร่างทฤษฎีวิวัฒนาการของนักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก เช่น Morgan และ Tylor ก็มีรากฐานมาจากข้อมูลที่ไม่เพียงพอ จึงไม่สามารถนำไปอธิบายความเหมือนและความแตกต่างทางวัฒนธรรมในแต่ละสังคมได้ เช่น ประเทศไทยสร้างชาติมาประมาณ 700 ปีแล้ว ในขณะที่สหรัฐอเมริกาเมื่ออายุไม่เกิน 300 ปี แต่เพราะสาเหตุใดไทยจึงยังคงเป็นประเทศด้อยพัฒนาอยู่

จากข้อบกพร่องดังกล่าวข้างต้น ทำให้มีนักคิดอีกหลายคนเคยได้พยายามพัฒนาและปรับปรุงวิวัฒนาการเชิงคลาสสิก เช่น Leslie A. White (1949, 1969) นักวิวัฒนาการยุคใหม่ (Neo – evolutionist) โดยใช้ชื่อว่า “Universal evolutionism” ซึ่งนับเป็น “Specific evolution” ที่มีความเชื่อพื้นฐานว่า มนุษย์เป็นผู้ควบคุมสิ่งแวดล้อม แต่แนวคิดของ White เป็นเพียงการนำเสนอแนวความคิดกว้าง ๆ ซึ่งขาดหลักฐานสนับสนุน และเกิดจากการเพิ่มรายละเอียดปลีกย่อยจากแนวคิดของ Tylor และ Morgan

นอกจาก White แล้ว ยังมีนักทฤษฎีวิวัฒนาการเชิงคลาสสิกชื่อ Julian Steward (1949) ได้เสนอแนวคิด “Multilinear evolutionism” ซึ่งนับเป็น “General evolution” ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานความเชื่อว่า สิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติที่หลากหลายเป็นผู้ควบคุมและเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมที่หลากหลายของมนุษย์ ตลอดจนระดับความเจริญของแต่ละสังคม และการที่มนุษย์ต้องปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ ทำให้เกิดรูปแบบของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและมนุษย์หรือระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม (Nature – culture relations) ขึ้น

สังคมที่เจริญแล้วจึงเป็นสังคมที่มนุษย์สามารถปรับตัวให้อยู่ในสภาพแวดล้อมได้อย่างเหมาะสม แนวคิดดังกล่าวนับว่ามีความสอดคล้องอย่างมากกับแนวคิดของ Charles Darwin (1927) ในเรื่อง “ความอยู่รอดของผู้ที่เหมาะสม” (Survival for the fittest) และเป็นที่มาของทฤษฎีนิเวศวิทยาทางวัฒนธรรม (Cultural ecology) ซึ่งเป็นทฤษฎีต่อเนื่องกับทฤษฎี “วิวัฒนาการหลายสาย” (Multilineal evolutionism) ของ White ที่เชื่อว่าสิ่งแวดล้อมเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของมนุษย์ และเป็นตัวควบคุมพฤติกรรมของมนุษย์ โดยมนุษย์เป็นเพียงผู้มีหน้าที่จัดสรรสิ่งแวดล้อม (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization theory)

ระหว่าง ค.ศ. 1950 ถึง 1960 เป็นช่วงระยะเวลาที่ทฤษฎีความทันสมัยมีบทบาทอย่างสำคัญมากต่อกระบวนการคิดด้านการพัฒนาสังคม การที่นักเศรษฐศาสตร์ได้เข้ามามีบทบาทอย่างกว้างขวางในการกำหนดรูปแบบตลอดจนทิศทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศตะวันตกที่มีการพัฒนาอุตสาหกรรมอยู่ในระดับแนวหน้า ส่งผลให้มหาอำนาจตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศสหรัฐอเมริกาซึ่งกลายเป็นสัญลักษณ์ของ “โลกเสรี” (Free world) เกิดแนวคิดด้านการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพียงประการเดียว (Growth – only development approach) การถ่ายทอดแนวคิดดังกล่าวสู่ประเทศด้อยพัฒนาในโลกที่สาม (The Third World) เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ทฤษฎีความทันสมัยเข้ามามีบทบาทในการกำหนดทิศทางการพัฒนาและอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประชาคมโลก สาระสำคัญของปัจจัยดังกล่าวพอสรุปได้ดังนี้ (Lord Lugard quoted in Sachs 1992 a : 5 อ้างอิงในพัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

ประการแรก การที่ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายมีโอกาสติดต่อกับประเทศตะวันตกและการที่ประเทศด้อยพัฒนาส่วนใหญ่ได้ตกเป็นประเทศอาณานิคมของประเทศตะวันตกทั้งหลาย (Koczberski 1998 ; Rahnama 1997) ส่งผลให้เกิดการแพร่กระจายโลกทัศน์ด้านการพัฒนาที่วางอยู่บนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยมและค่านิยมในเรื่องความเหนือกว่าทั้งด้านวัฒนธรรม เชื้อชาติ และอารยธรรมตะวันตก ผ่านช่องทางที่สำคัญ ได้แก่

- ทางเครือข่ายเศรษฐกิจและการค้า ;
- โดยการใช้กำลังทหาร ;
- โดยการเผยแพร่ศาสนา (Kim 1984) ;
- การเผยแพร่ความรู้ด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Hay 1970)

แต่อย่างไรก็ตาม การที่ประเทศด้อยพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม นำโครงสร้างสถาบันและรูปแบบของระบบการเมือง การเศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรมของตะวันตกมาใช้ผ่านระบบการจัดการศึกษาแผนใหม่ที่มีเนื้อหาและวัตถุประสงค์เพื่อชนชั้นปกครอง เพื่อนำประเทศไปสู่ความเป็นสังคมแบบอุตสาหกรรม รวมทั้งการนำค่านิยมตะวันตกบางประการ เช่น ปัจเจกนิยม เหตุผลนิยม วัตถุนิยม และโลกียะนิยมมาปลูกฝังให้แก่ประชาชนในประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม นอกจากจะไม่สอดคล้องกับลักษณะค่านิยมและบุคลิกลักษณะพื้นฐานของประชาชนที่มีค่า

นิยมแบบครอบครัวนิยม ชุมชนนิยม จิตนิยม การเคารพธรรมชาติ และการสมานฉันท์ทางสังคม แล้ว ยังไม่ตอบสนองกับความต้องการความจำเป็นของประชาชนในท้องถิ่น (UNESCO 1982) ซึ่งเป็นสังคมที่มีความหลากหลายทางชีวภาพ และประชาชนส่วนใหญ่ดำรงชีวิตอยู่ในภาคเกษตรกรรม เพราะการปลูกฝังค่านิยมและแนวคิดดังกล่าว นอกจากจะนำมาซึ่งความรู้สึกสูญเสียวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ของชนชาติต่าง ๆ ในภูมิภาคนี้ (Itty 1984 a, Sivaraksa 1986) ยังวางอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาที่อิงอยู่

การที่โลกทัศน์ทางวิทยาศาสตร์ของตะวันตกถูกเผยแพร่ออกสู่ประชาคมโลกอย่างกว้างขวาง ตั้งแต่ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา ส่งผลให้แนวคิดเรื่องการควบคุมและอยู่เหนือธรรมชาติ กลายเป็นแนวคิดการพัฒนาระยะหลัก ที่นำมาซึ่งความขัดแย้งทางความคิดและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติจำนวนมาก กล่าวคือ ในขณะที่ Marx มีความเชื่อมั่นในการเติบโตของระบบอุตสาหกรรม การพัฒนาทางเทคโนโลยี และ “ความเป็นน่านเหนือธรรมชาติ” (Schmidt 1972) Descartes ยกย่องความรู้เชิงปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์กลายเป็น “ผู้ปกครองและเจ้านายของธรรมชาติ” และ Locke ให้ความสำคัญกับปัจเจกชน การสะสมทรัพย์สินสมบัติ การพัฒนาเทคโนโลยี และ “การกำราบธรรมชาติ” (Barbour 1980)

พุทธศาสนานิยายเซ็น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมญี่ปุ่นกลับให้ความสำคัญกับองค์ประกอบด้านสุนทรียภาพในการมองธรรมชาติ ดังปรากฏในการแสดงออกของรูปแบบการจัดสวน บทกวีไฮกุ และพิธีชงชา (Watanabe 1974) ศาสนาอื่นดูเหมือนว่ามนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องพึ่งพาพระเจ้าและธรรมชาติ และความจริงแท้เป็นความสัมพันธ์อันต่อเนื่องที่ดำรงอยู่ โดยไม่สามารถแยกออกเป็นส่วน ๆ เพื่อการวิเคราะห์ได้ (Thomas 1989) และพุทธศาสนามุ่งปลดปล่อยบุคคลให้หลุดพ้นจากอึดอัดและตัณหา มุ่งเน้นความเรียบง่าย และการประหยัด (Watanabe 1974)

ประการที่สอง ปรากฏการณ์การเกิดแนวคิดนิยมตะวันตก (pro – western ideology) โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดแนวคิดอเมริกันนิยม (Americanisationism) ภายหลังการสิ้นสุดลงของสงครามเย็น ทำให้อเมริกันถูกมองว่าเป็นผู้นำของโลกเสรี (Leadership of the free world) ที่ถูกผลักดันให้เข้าไปมีส่วนร่วมในการทำสงครามกับกลุ่มประเทศที่ชั่วร้ายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งกลุ่มประเทศที่ชั่วร้ายในที่นี้ หมายความว่าประเทศสังคมนิยมทั้งที่ปกครองโดยรัฐบาลคอมมิวนิสต์ ณ ช่วงเวลานี้เองที่ภาพของระบบเผด็จการนาซีได้ถูกแทนที่อย่างสมบูรณ์โดยคอมมิวนิสต์

ความสำเร็จของการโฆษณาชวนเชื่อ กระแสการสร้างภาพ และวาทกรรมการพัฒนาที่สร้างขึ้นโดยประเทศทุนนิยมเสรีซึ่งนำโดยอเมริกัน ทำให้ประเทศสังคมนิยมถูกตีค่าในทำนองเดียวกับความมืดดำ การกดขี่ข่มเหงและความด้อยพัฒนา ที่เป็นสาเหตุสำคัญซึ่งบ่อนทำลายระบบ

ประชาธิปไตยและการกินดีอยู่ดีของประชาชน นอกจากนี้คอมมิวนิสต์ยังถูกตัดสินว่าเป็นภาพลักษณ์ของความชั่วร้าย ปาเถื่อน และเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการสร้างเสริมอิสรภาพ เสรีภาพ และความสงบสุขของประชาคมโลก

จากวาทกรรมการพัฒนา (Development discourse) ที่ถูกสร้างขึ้นโดยประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมดังกล่าว ทำให้ประเทศเกษตรกรรมเป็นจำนวนมากในโลก ถูกผลักให้เข้าไปอยู่ในกลุ่มของประเทศโลกที่สาม (The Third World countries) ด้อยพัฒนาและล้าหลัง ซึ่งต้องได้รับความช่วยเหลืออย่างเร่งด่วนทั้งทางด้านการเมือง การศึกษา เทคโนโลยี และด้านเศรษฐกิจจากประเทศที่พัฒนาแล้วทางด้านอุตสาหกรรม

เพื่อรักษาไว้ซึ่งดุลยภาพและความสงบสุขของประชาคมโลก กรอบแนวคิดของการพัฒนา (Development conceptual framework) ที่วางอยู่บนพื้นฐานของการให้ความสำคัญและการปลูกฝังค่านิยมด้านทุนเสรีนิยม (Pro – capitalist ideology) จึงได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางว่าเป็นทางออกที่ดีที่สุด การพัฒนาในช่วงเวลาดังกล่าว จึงเป็นการสวิงกลับอย่างรุนแรงของแนวคิดด้านการพัฒนาจากซ้ายสุดหรือคอมมิวนิสต์มาสู่ขวาสุดหรือประชาธิปไตยที่มุ่งเน้นระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยม

ทฤษฎีการพึ่งพา (Dependency theory)

Santos (1979 : 66) ได้ให้คำนิยามของการพึ่งพา (Dependency) ว่าหมายความว่าสถานการณ์ที่ระบบเศรษฐกิจของประเทศหนึ่งถูกกำหนดโดยการพัฒนาและการครอบงำทางเศรษฐกิจของอีกประเทศหนึ่ง การพึ่งพาจึงเป็นเงื่อนไขที่เกิดจากโครงสร้างภายในของสังคมที่ถูกกำหนดและให้นิยามใหม่

ทฤษฎีการพึ่งพามีจุดกำเนิดที่สำคัญอยู่ในละตินอเมริกา เนื่องจากกลุ่มประเทศในภูมิภาคดังกล่าวเกิดความตระหนักในอิทธิพลของระบบการค้าและตลาดโลกที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตและอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ ภายหลังการเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำในช่วงศตวรรษที่ 1930 ติดตามมาด้วยการเกิดสงครามโลกครั้งที่สอง การก่อตั้ง The United Nations Economic Commission for Latin America (ECLA) ในชิลีในปี 1948 มีวัตถุประสงค์สำคัญเพื่อแสดงให้เห็นถึงรูปแบบและทิศทางของการพัฒนาตามแบบประเทศทุนเสรีนิยม ซึ่งพบว่าไม่เหมาะสมกับกลุ่มประเทศด้อยพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการค้าเสรีที่นำมาสู่ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ ค่าแรงงานราคาถูก และการสูญเสียดุลทางการค้าในละตินอเมริกา ในขณะที่ประเทศพัฒนาทาง

อุตสาหกรรมกลับได้รับผลประโยชน์ตอบแทนมากมายในรูปของการเพิ่มขึ้นของรายได้และผลผลิตรวม

นักทฤษฎีการพึ่งพามีแนวคิดที่สำคัญ พอสรุปได้ดังนี้

- กระบวนการทางประวัติศาสตร์ของสังคมต่าง ๆ ที่พัฒนาแล้ว ล้วนเกิดขึ้นจากการที่สังคมหนึ่ง ๆ มีปฏิสัมพันธ์กับสังคมอื่นไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง กล่าวคือ ไม่มีสังคมที่พัฒนาแล้วสังคมใดที่สามารถพัฒนาได้อย่างโดดเดี่ยว และรูปแบบในการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมอาจอยู่ในลักษณะของการทำสงคราม การเอารัดเอาเปรียบและการแย่งชิงทรัพยากรเพื่อนำมาเลี้ยงดูประชากรในชาติของตนเอง
- ค่านิยม ทัศนคติ และเทคโนโลยี เพื่อนำไปสู่การเป็นสังคมอุตสาหกรรมคือสิ่งที่สำคัญและมีความจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนา โดยอาศัยกระบวนการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม (Cultural diffusion process) เป็นเครื่องมือที่สำคัญ
- ประชาคมโลกจะถูกแบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่พัฒนาทางอุตสาหกรรมในระดับสูงหรือกลุ่มประเทศในตะวันตกที่เจริญแล้ว (Centre) กับประเทศด้อยพัฒนาที่ยังคงเป็นสังคมเกษตรกรรมที่ใช้เทคโนโลยีต่ำ (Periphery) และทั้งสองส่วนเชื่อมโยงกันด้วยระบบเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าและการลงทุนระหว่างประเทศ
- การเชื่อมโยงของสังคมทั้งสองระบบคือปัจจัยสำคัญที่ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาไม่สามารถพัฒนาได้ และมีเพียงประเทศพัฒนาแล้วที่ได้รับผลประโยชน์ ส่วนใหญ่ของกระบวนการพัฒนา ในขณะที่ประเทศด้อยพัฒนาถูกผลักดันให้ไปอยู่ตามแนวชายขอบ ไม่สามารถพึ่งพิงตนเองได้

Andre Gunder Frank (1971 : 11) กล่าวว่า “ระบบทุนนิยมทั้งในระดับโลกและระดับชาติคือปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดภาวะการด้อยพัฒนาในปัจจุบัน” Frank ให้คำจำกัดความของ “ทุนนิยม” ว่าหมายความว่า การแลกเปลี่ยนในระบบโลกที่มีลักษณะครอบงำ และตกตวงผลประโยชน์ เขาเชื่อว่าสาเหตุความด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่สามซึ่งเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยศตวรรษที่ 16 ล้วนเกิดจากระบบทุนนิยมเป็นสำคัญ ตัวอย่างเช่น การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจจากการเกษตรแบบยังชีพเป็นการเกษตรเพื่อการค้า ทำให้ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลายถูกครอบงำทางเศรษฐกิจโดยประเทศทุนเสรีนิยม

Frank (1971) ได้เสนอแนวคิดเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างศูนย์กลางกับบริวาร (Metropolis – satellite relationship) ว่าอยู่ในรูปของการเอารัดเอาเปรียบจากประเทศที่พัฒนาแล้ว หรือในที่นี้หมายความว่า Metropolis ที่กระทำต่อประเทศด้อยพัฒนา หรือ Satellite โดย

อาศัยการดักตวงผลประโยชน์และการเอาเปรียบทางเศรษฐกิจ เพื่อให้ประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศบริวารไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้ ดังตัวอย่างที่เกิดขึ้นกับประเทศต่าง ๆ ในละตินอเมริกา และประเทศด้อยพัฒนาในโลกที่สาม เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตามรูปแบบของความสัมพันธ์แบบพึ่งพาดังกล่าวอาจเกิดขึ้นได้ในทุกระดับ ทั้งระดับนานาชาติ ระดับภูมิภาค และในระดับหมู่บ้าน เช่น ในระดับชุมชนอาจเกิดความสัมพันธ์เชิงอำนาจเพื่อเอาเปรียบกันระหว่างเกษตรกรรายใหญ่กับเกษตรกรซึ่งไร้ที่ดินทำกิน

Frank เชื่อว่ากลไกสำคัญที่สร้างเงื่อนไขการพึ่งพาดังกล่าวขึ้น เกิดจากชนชั้นปกครอง เช่น รัฐบาล รัฐมนตรี และนายทุนต่าง ๆ ที่สามารถใช้กลไกของรัฐเพื่อสร้างนโยบายทางเศรษฐกิจที่นำไปสู่ภาวะความด้อยพัฒนา (A policy of underdevelopment) ของคนส่วนใหญ่ในชาติ และความอ่อนล้าลงหรือความเสียสมดุลทางอำนาจของศูนย์กลาง (Metropolis) อาจเกิดจากปัจจัยหลายประการ ได้แก่ ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ และสงครามอันส่งผลให้ประเทศพัฒนาแล้วทั้งหลายไม่สามารถรักษากลไกแห่งอำนาจของคนเหนือประเทศบริวารเอาไว้ได้ (Satellite) ดังที่ปรากฏใน Brazil, Mexico, Argentina และ India ในวิกฤตเศรษฐกิจช่วงศตวรรษที่ 1930 และช่วงที่เกิดสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นต้น

Wallerstein (1979 : 5) เป็นนักทฤษฎีในกลุ่มการพึ่งพาคนสำคัญอีกคนหนึ่ง ที่ให้คำจำกัดความของการพึ่งพาว่าหมายถึง ระบบการแบ่งงานกันทำของส่วนหรืออาณาเขตบริเวณต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของแต่ละส่วน โดยอาศัยกระบวนการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นธรรมระหว่าง 3 ส่วนของสังคม ได้แก่ ส่วนของศูนย์กลาง (Core) ส่วนแนวกันชน (Semi – periphery) และส่วนชายขอบ (Periphery) โดย Wallerstein เชื่อว่า ส่วนของศูนย์กลาง ซึ่งในที่นี้หมายความว่า ประเทศหรือสังคมอุตสาหกรรมที่พัฒนาแล้ว ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดักตวงผลประโยชน์จากประเทศหรือสังคมชายขอบ และนำไปสู่ภาวะการด้อยพัฒนา ความอ่อนแอ และการพึ่งพาสังคมอื่นของประเทศหรือสังคมชายขอบในที่สุด ในขณะที่เดียวกันส่วนศูนย์กลางก็สร้างส่วนแนวกันชน (Semi – periphery) ขึ้นเพื่อทำหน้าที่เป็นตัวกลางที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาของส่วนชายขอบ แต่สร้างเสริมผลประโยชน์เพื่อเกื้อหนุนส่วนศูนย์กลาง

โดยสรุป จึงกล่าวได้ว่า แนวคิดทฤษฎีการพึ่งพาได้นำเสนอแนวคิดใหม่ ที่ตอบโต้สำนักความทันสมัย โดยการชี้ให้เห็นว่า สาเหตุของความด้อยพัฒนาและความล้าหลังทั้งหลายที่เกิดขึ้นในประเทศหรือสังคมต่าง ๆ ในโลก ล้วนเกิดจากระบบหรือสังคมทุนนิยม การเปลี่ยนแปลงหน่วยของการวิเคราะห์ใหม่จากแนวคิดเดิมของทฤษฎีความทันสมัยที่สนใจเพียงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมประเทศด้อยพัฒนามาเป็นการให้ความสนใจในระบบโลกทั้งระบบในฐานะหน่วย

ของการวิเคราะห์ (The world economy as the principal object of analysis) ของทฤษฎีการพึ่งพา ตลอดจนการให้ความสำคัญกับรูปแบบของความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่เกิดขึ้นในส่วนต่าง ๆ ของระบบเศรษฐกิจโลก จึงนับเป็นจุดเด่นของนักคิดในสำนักทฤษฎีนี้ (พัชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

ทฤษฎีโลกาภิวัตน์ (Globalization theory)

ในยุคปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ทฤษฎีโลกาภิวัตน์เป็นทฤษฎีหนึ่งที่ช่วยทำอธิบายกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ไปสู่ยุคศหัสวรรษที่สาม ถึงแม้ว่าคำว่า “โลก” (Global) ได้มีการใช้กันอย่างกว้างขวางมาเกือบ 400 ปีมาแล้ว แต่คำว่า “โลกาภิวัตน์” (Globalization) นับว่าเป็นคำที่เพิ่งมีการใช้ใน ค.ศ. 1960 (OED 1989 s.v.globalism, globalization, globalize, globalized) และต่อมาได้ถูกใช้อย่างแพร่หลายเมื่อประมาณ 20 ปีมานี้ Robertson (1992 : 8) กล่าวว่า โลกาภิวัตน์ หมายความว่า แบบแผนของการแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในประชาคมโลก

มีผู้ให้คำจำกัดความของคำว่า “โลกาภิวัตน์” ไว้มากมาย เช่น การกระทำให้เป็นระบบโลก การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมในโลก เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม คำจำกัดความของคำว่าโลกาภิวัตน์ส่วนใหญ่ มักจะเกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายนานาชาติ เพื่อเพิ่มระดับหรือเร่งเร้าให้เกิดการวางแผนสำหรับการสร้างระบบตลาดสากลหรือตลาดนานาชาติขึ้น ในประชาคมโลก กระบวนการโลกาภิวัตน์ จึงหมายความว่ากระบวนการจัดการทางสังคมวัฒนธรรมที่ถูกครอบงำโดยวัฒนธรรมตะวันตกและสังคมทุนนิยม เพื่อควบคุมมนุษยชาติอื่นนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงประชาคมโลก กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นผลกระทบโดยตรงของการแผ่ขยายอิทธิพลของวัฒนธรรมยุโรปสู่ประเทศด้อยพัฒนาทั้งหลาย โดยอาศัยกระบวนการจัดตั้งชุมชนใหม่ (Resettlement) การล่าอาณานิคม (Colonisation) และการครอบงำทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง เพื่อให้ประชาคมโลกมีวัฒนธรรมเป็นหนึ่งเดียวกันนั่นคือวัฒนธรรมทุนเสรีนิยม

โดยทั่วไปจะเห็นได้ว่า กระบวนการโลกาภิวัตน์มีฐานแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลอย่างมากจากแนวคิดทฤษฎีความทันสมัย (Modernisation Theory) กล่าวคือ เป็นทฤษฎีที่ให้ความสำคัญอย่างมากต่ออิทธิพลของปัจจัยภายนอก ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยด้านเศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง และวัฒนธรรมของประเทศตะวันตกที่กระทำต่อประเทศด้อยพัฒนาทางอุตสาหกรรมในลักษณะทางเดียว (One – way) ผ่านการเชื่อมโยงของระบบเทคโนโลยีสารสนเทศ (Information

technology) เพื่อการดักดวงผลประโยชน์กลับคืนสู่ประเทศที่พัฒนาแล้ว ผ่านการเอารัดเอาเปรียบประเทศเกษตรกรรมที่ด้อยพัฒนาในโลกที่สาม

ในทัศนะของ Marx กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่น่าไปสู่การสร้างเสริมอำนาจให้แก่ชนชั้นนายทุน โดยอาศัยการเชื่อมโยงระบบตลาดต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ในรูปของตลาดแบบไร้พรมแดนและการผลิตขนาดใหญ่ เป็นเครื่องมือสำคัญในการนำสังคมต่าง ๆ ไปสู่สังคมอุตสาหกรรมใหม่ (Marx 1977 : 222-223) ในทัศนะของ Marx การพัฒนาตามแนวทางดังกล่าว จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านวัฒนธรรมและเศรษฐกิจ ซึ่งไม่ได้ก่อให้เกิดศักยภาพในการผลิตที่มีประสิทธิภาพในสังคมด้อยพัฒนา แต่นำไปสู่กระบวนการสร้างวัฒนธรรมแบบบริโภคนิยม

ตามแนวคิดของนักทฤษฎีโลกาภิวัตน์ทรัพยากรธรรมชาติและวัตถุดิบทั้งหลายในสังคมซึ่งอยู่ในระบบอุตสาหกรรมใหม่ จึงสามารถถูกดึงและดูดซับจากประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมได้ไม่ว่าจะอยู่มุมใดของโลก และกระบวนการนี้นำไปสู่การพึ่งพาของบรรดาประเทศด้อยพัฒนาต่าง ๆ ต่อประเทศพัฒนาอุตสาหกรรมใหม่ โดยอาศัยเครือข่ายนายทุน นักธุรกิจ และนักการเมืองที่ถูกสร้างขึ้นในสังคมด้อยพัฒนาเป็นกลไกในการเชื่อมโยงระหว่างเครือข่ายในท้องถิ่นเข้ากับเครือข่ายในระบบโลก

กระบวนการโลกาภิวัตน์ จึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับวิถีการดำเนินชีวิตของประชาชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ชุมชน ชาติ และระดับประชาคมโลกใน 3 ด้าน ดังนี้

- ด้านเศรษฐกิจ ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการผลิต แลกเปลี่ยน การกระจาย และการบริโภคสินค้าและบริการ
- ด้านการเมือง ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการสร้างศูนย์อำนาจทั้งด้านความมั่นคงในภาครัฐ พลเรือน และกองทัพ ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงในระดับสถาบันเพื่อควบคุมประชาชนและอาณาบริเวณ
- ด้านวัฒนธรรม ได้แก่ การจัดการทางสังคมเพื่อการผลิต แลกเปลี่ยน และการแสดงออก ซึ่งสัญลักษณ์ซึ่งเป็นตัวแทนของข้อเท็จจริง ความหมาย ระบบคุณค่า ค่านิยม ความเชื่อ และขนบธรรมเนียม

ความเชื่อมโยงของกระบวนการโลกาภิวัตน์ จึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรหรือสถาบันทางสังคมกับอาณาบริเวณหรือสังคมหนึ่ง ๆ โดยความเชื่อมโยงนี้อยู่ในรูปของการแลกเปลี่ยนที่สำคัญ ๆ ได้แก่

- การแลกเปลี่ยนทางวัตถุ ได้แก่ การค้า การเช่า แรงงาน บริการ และเงินทุน ซึ่งมักอยู่ในความสัมพันธ์ 2 ระดับ คือ ระดับท้องถิ่น ประกอบด้วยความสัมพันธ์ตรงที่เกิดขึ้นในชุมชนและสังคม เพื่อแลกเปลี่ยนแรงงาน ทุน และวัตถุดิบ กับระดับนานาชาติ ผ่านการค้าแบบไร้พรมแดน โดยผู้เชี่ยวชาญจากภายนอกอาณาบริเวณ
- การแลกเปลี่ยนทางการเมืองในรูปของการให้ความสนับสนุน ความมั่นคง การใช้กำลังอำนาจ และการช่วยเหลือ ผ่านองค์กรข้ามชาติต่าง ๆ
- การแลกเปลี่ยนในเชิงสัญลักษณ์ ได้แก่ การสื่อสารโดยใช้ภาษา การประชาสัมพันธ์ การแสดง การสอน พิธีกรรม การสนุกสนานบันเทิง การโฆษณาชวนเชื่อ การโฆษณา การรวบรวมข้อมูล และการเปลี่ยนแปลงเพื่อจัดกระทำกับข้อมูล และนิทรรศการ เป็นต้น

โดยสรุป กระบวนการโลกาภิวัตน์จึงเป็นความสัมพันธ์ที่ประกอบด้วย 3 องค์ประกอบในสามระดับหน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ คือ การแลกเปลี่ยนด้านวัตถุในระดับท้องถิ่นหรือชุมชน (Material exchanges localize) การแลกเปลี่ยนด้านการเมืองการปกครองในระดับนานาชาติ (Political exchanges internationalize) และการแลกเปลี่ยนสัญลักษณ์ในระดับโลก (Symbolic exchanges globalize) แต่อย่างไรก็ตาม อัตราของการเกิดขึ้นของกระบวนการโลกาภิวัตน์จะเกิดขึ้นมากที่สุดในบริบทของวัฒนธรรม

แนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือก (Alternative development theory)

การพัฒนาที่มุ่งเน้นเพียงความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแต่เพียงประการเดียว ก่อให้เกิดผลกระทบจากการพัฒนามากมาย ทั้งทางด้านความเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ ปัญหาสังคม ความไม่เท่าเทียมกัน ภาวะการฉีกพาด้านนี้ และภาวะการด้อยพัฒนาในประเทศโลกที่สาม ภาวะวิกฤตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งวิกฤตทางเศรษฐกิจ สังคม และวิกฤตทางปัญญา ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในสังคมจากนักวิชาการ องค์กรประชาชน และนักพัฒนาภาคเอกชน

จากภาวะดังกล่าว ก่อให้เกิดกระแสการพัฒนาแนวทางใหม่ ที่รู้จักกันในนามของกระแสการพัฒนาทางเลือก (Alternative development approach) ซึ่งให้ความสำคัญกับประชาชน ความเท่าเทียมกัน ศักยภาพของชุมชน และวัฒนธรรมนิยม ดังพอสรุปแนวคิดทฤษฎีที่สำคัญได้ดังนี้

แนวคิดผู้แสดงทางสังคม (Actor – oriented approach)

เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นในช่วงปลายของปี ค.ศ. 1960 และตอนต้นของปี 1970 เป็นแนวคิดที่มุ่งเชื่อมโยงรูปแบบกระบวนการตัดสินใจ (Decision – making models) กับการวิเคราะห์การปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น Actor – oriented approach เป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ในระดับกลางและในระดับจุลภาคหรือระดับบุคคล จุดเด่นของแนวคิดนี้ คือ การตีความชนชั้น (Class) ในลักษณะของการก่อตั้งขึ้นในรูปขององค์กร (Agency) การรวมกันของปัจเจกบุคคล (Encompassing individuals) การร่วมมือร่วมใจกันของนายทุน องค์กรท้องถิ่น พรรคและองค์กรการเมือง และระบบราชการ (Schuurman 1993)

Actor – oriented approach มีแนวคิดว่า ผู้แสดงทางสังคม (Social actor) หมายถึงประชาชน ซึ่งเป็นสมาชิกในองค์กร หรือสถาบันทั้งภาครัฐ เอกชน และประชาชน ที่ทำหน้าที่เป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีบทบาทในการกำหนดทิศทางและอัตราของการพัฒนาเช่นเดียวกับปัจจัยหรือองค์ประกอบภายนอกอื่น ๆ ดังนั้น การศึกษาการเปลี่ยนแปลงใด ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม ผู้ศึกษาจึงต้องให้ความสนใจทั้งในส่วนของปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก

Long (1992) เสนอว่า การศึกษาด้านการวางแผนและการพัฒนาควรหลีกเลี่ยงกรอบแนวคิดที่วางอยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาแบบรวมศูนย์ (Top – down development process) แต่ควรเน้นการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และผู้แสดงทางสังคมตลอดจนองค์กรท้องถิ่นควรมีบทบาทสำคัญที่สุดในการวางแผน กำหนดทิศทางของโครงการ ตลอดจนยุทธศาสตร์การพัฒนาด้วยตนเอง ตัวอย่างที่ชัดเจน ได้แก่ การพัฒนาในโครงการชุมชนจัดตั้งใหม่ (Resettlement scheme)ทั้งหลาย ที่มักมีกรอบแนวคิดของการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตเพียงประการเดียว (Growth only model) แต่ละเลยองค์กรประชาชนและผู้แสดงทางสังคม ซึ่งแนวทางการพัฒนาดังกล่าวคือสาเหตุสำคัญที่ทำให้โครงการชุมชนจัดตั้งใหม่ ส่วนใหญ่หรือเกือบทั้งหมดไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ได้ตั้งเอาไว้ ซึ่งได้แก่การแก้ปัญหาความยากจนและการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน (Cernea 1996 : 12 ; Scudder 1991 ; Long and Long 1992 ; Long and Roberts 1984 : 248 – 255 อ้างอิงใน พัทรินทร์ สิริสุนทร 2543)

แม้แนวคิดของผู้แสดงทางสังคมจะมีลักษณะเด่นคือ การให้ความสำคัญกับประชาชน องค์กรประชาชน และปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม ควบคู่ไปกับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจ แต่นักทฤษฎีในสำนักความคิดนี้ยังคงได้รับการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางในส่วนของรายละเอียดประเด็นการเชื่อมโยงระหว่างแนวคิดทฤษฎีกับการศึกษาในภาคสนาม และการเคลื่อนไหวทาง

สังคม นอกจากนี้จุดอ่อนด้านความเชื่อมโยงของหน่วยในการวิเคราะห์ระหว่างระดับปัจเจกบุคคลหรือระดับจุลภาคกับระดับโครงสร้างก็ยังเป็นประเด็นสำคัญ ซึ่งนักคิดในสำนักนี้จึงต้องให้ความสำคัญและปรับปรุงต่อไป (Schuurman 1993 ; Long and Long 1992 : 38 ; Slater 1990 ; Sklair 1988 อ้างอิงใน พชรินทร์ สิริสุนทร 2543)

แนวคิดบทบาทหญิง – ชาย (Gender development approach)

เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นจากการละเลยหรือไม่ให้ความสำคัญกับบทบาทของผู้หญิงในการพัฒนา ในอดีตนักทฤษฎีบทบาทหญิง – ชาย มีแนวคิดที่สำคัญว่าผู้หญิงคือผู้แสดงที่สำคัญในการพัฒนาเท่า ๆ กับผู้ชาย ดังนั้นกรอบแนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือกจึงไม่ควรวางอยู่บนพื้นฐานของคติที่ละเลยผู้หญิง เพราะถือว่าเป็นมิติหนึ่งของความไม่เป็นธรรมในสังคม หรือเป็นรูปแบบหนึ่งของการเลือกปฏิบัติ อันอาจทำให้ผู้หญิงถูกผลักดันให้กลายเป็นกลุ่มคนชายขอบ

นักทฤษฎีบทบาทหญิง – ชาย ได้เสนอกรอบแนวคิดในการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับผู้หญิงใน 6 องค์ประกอบ ได้แก่ ด้านการทำงาน ด้านงานบ้าน ด้านเพศ ด้านวัฒนธรรม ด้านความรุนแรง และด้านนโยบายของรัฐ (Walby 1990) โดยนักทฤษฎีบทบาทหญิง – ชาย มีความคิดว่าการให้คำจำกัดความด้านการพัฒนา ควรให้ความสำคัญในลักษณะของปัจเจกบุคคลที่มุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพของบุคคลทั้งในชีวิตส่วนบุคคลและชีวิตทางสังคม และผู้หญิงควรเข้าไปมีบทบาทในการพัฒนามากกว่าเป็นเพียงผู้ถูกกระทำ (Townsen 1988 ; Radcliffe and Townsend 1988 ; Moser 1989 ; Sen and Grown 1987 ; Durkelman and Davidaon 1987 ; Moser and Peake 1987)

แนวคิดความหลากหลายและพหุนิยม (Diversity Pluralism)

นักทฤษฎีความหลากหลายและพหุนิยมมีแนวคิดที่สำคัญว่า ความหลากหลายควรเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างกรอบแนวคิดด้านการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดของ Post – modernist ที่ให้ความสำคัญกับ “การเคลื่อนไหวทางสังคม” (Social movement) ในสังคมของประเทศด้อยพัฒนาด้านอุตสาหกรรม เนื่องจากแนวคิดการเคลื่อนไหวทางสังคม ประกอบด้วย ความหลากหลายทั้งในด้านวัตถุประสงค์ ความเป็นมา ความต้องการ และบุคลิกลักษณะของผู้แสดงทางสังคม และองค์กรหรือสถาบันที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ นักทฤษฎีความหลากหลายและพหุนิยมยังมีแนวความคิดว่า ความหลากหลายทางด้านวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และด้านการเมืองการปกครองของประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งเกิดจากลักษณะเฉพาะของโครงสร้างสังคมที่ถูกกำหนดโดยปัจจัยทั้งภายในและภายนอกที่สลับซับซ้อน ซึ่งมีอิทธิพลต่อกระบวนการพัฒนา ต้องอาศัยวิธีการที่หลากหลายและมีลักษณะที่แตกต่างกันไปในแต่ละสังคมเพื่อทำความเข้าใจ อธิบาย และวิเคราะห์ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในแต่ละระดับ กล่าวคือ ทั้งระดับจุลภาพ ระดับมหภาค และระดับกลาง โดยประเด็นสำคัญที่ควรให้ความสนใจ ได้แก่ เรื่องของอำนาจ (Power) ผู้แสดงทางสังคม (Social actor) ความเป็นธรรม (Equality) และความหลากหลาย (Diversity) ทางด้านสังคม ประชากร กลุ่มชาติพันธุ์ วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมทางกายภาพ

แนวคิดเรื่องอำนาจ (Empowerment)

เป็นแนวคิดที่เกิดจากการพัฒนาระดับรากหญ้า (Grassroots) ของผู้หญิงในประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานการให้ความสำคัญกับความหลากหลาย และความแตกต่างของปัจจัยสังคม วัฒนธรรม ตามสภาพการณ์ที่เป็นจริงในสังคมมากกว่าการนำแนวคิดสตรีนิยม (Feminism) ของประเทศตะวันตกมาใช้

นักทฤษฎีให้อำนาจเชื่อว่า วิฤตในสังคม วัฒนธรรม และชีวิตประจำวันของผู้หญิงในประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม อาจเป็นหนทางหนึ่งที่จะนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพของผู้หญิงเพื่อให้มีอำนาจในการต่อรอง นักทฤษฎีการให้อำนาจปฏิเสธการพัฒนาแบบรวมศูนย์จากเบื้องบน (Top – down development approach) และเชื่อว่าแนวทางการพัฒนาดังกล่าวเป็นสาเหตุของการด้อยพัฒนาในสังคมประเทศโลกที่สาม โดยมองว่าการละเลยและไม่ให้ความสำคัญกับพลวัตรขององค์กรท้องถิ่น และปัจจัยด้านสังคมวัฒนธรรม คือ องค์ประกอบที่สำคัญของการนำไปสู่ภาวะด้อยพัฒนา

แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable development approach)

เป็นแนวคิดการพัฒนาทางเลือกที่เกิดขึ้นภายหลังการพิมพ์เผยแพร่ “The World Conservation Strategy (IUCN 1980) and Caring for the Earth (IUCN 1991)” ถึงแม้คำจำกัด

ความของคำว่า “การพัฒนาแบบยั่งยืน” จะยังไม่ชัดเจนและมีความแตกต่างกันไปในแต่ละสังคม คือ เริ่มตั้งแต่การปฏิเสธการพัฒนาอย่างสิ้นเชิง ไปจนกระทั่งถึงภาวะการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน (IUCN 1980 ; McCormick 1986 ; Brandt 1980 ; Brundtland 1987 ; Cotgrove 1982)

แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนก็ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางจาก นักวิชาการและสังคมโดยทั่วไป Tisdell (1988 : 382) เสนอว่า ถึงแม้ว่าการพัฒนาแบบยั่งยืนจะเป็นแนวคิดที่มีคำจำกัดความที่ไม่ชัดเจนแต่ก็นับว่าเป็นแนวความคิดการพัฒนาแบบทางเลือกที่สำคัญ และไม่ควรที่จะถูกละเลย

คำจำกัดความของคำว่า “การพัฒนาแบบยั่งยืน” (Sustainable development) ที่น่าสนใจที่สุด ได้แก่ คำจำกัดความของ The World Commission on Environment and Development ซึ่งกล่าวว่าการพัฒนาหมายความว่า “การตอบสนองความต้องการในปัจจุบันของประชาชนและสังคม” โดยไม่กระทบหรือลดความสามารถในการพัฒนาหรือความต้องการของคนในสังคมในรุ่นต่อไป (Brundtland 1987 : 43)

แนวความคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นอีกแนวคิดหนึ่งของการพัฒนาแบบทางเลือกที่ให้ความสำคัญกับผู้แสดงทางสังคมในทุกขั้นตอนของการพัฒนา และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการพัฒนาประชาชน โดยเชื่อว่า ประชาชนคือกุญแจสำคัญที่ตัดสินใจ ควบคุม และผลักดันให้ผลของการพัฒนาสำเร็จหรือล้มเหลว นอกจากนี้แนวความคิดการพัฒนาแบบยั่งยืน ยังให้ความสำคัญกับการพัฒนาเชิงอนุรักษ์ ที่สนใจผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งป่าไม้ ดิน และแหล่งน้ำ โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ในระดับการปฏิบัติการในภาคสนาม (Micro – level of practice) และการวิจัยในประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรม เพื่อศึกษาวาทกรรมการพัฒนา (Development discourses) การแก้ปัญหาความยากจน (the alleviation of poverty) และรัฐสวัสดิการ (National welfare) (Mies 1986 ; Shiva 1988)

ถึงแม้ว่าแนวคิดเรื่อง การพัฒนาแบบยั่งยืนจะเป็นแนวคิดที่กลายเป็นคำพูดที่กล่าวขานกัน โดยทั่วไปทั้งในหมู่นักวางแผนการพัฒนา นักปฏิบัติ และองค์กรพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนในปัจจุบัน ความไม่ชัดเจนในดัชนีชี้วัดความสำเร็จของการพัฒนาแบบยั่งยืน กรอบแนวคิดที่จะใช้ในการศึกษา วิเคราะห์ และข้อจำกัดในการนำแนวคิดไปใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น ยังเป็นปัญหาสำคัญของการนำแนวคิดไปสู่การปฏิบัติ Adams (1990 : 207) กล่าวว่า “ไม่มีข้อโต้แย้งว่า การพัฒนาแบบยั่งยืนเป็นการพัฒนาแบบทางเลือกของกระบวนทัศน์ใหม่ที่สนใจ แต่แนวคิดดัง

กล่าวยังคงห่างไกลจากการอยู่ในระดับของทฤษฎีการพัฒนา ดังนั้นผู้ที่จะนำแนวคิดนี้ไปใช้จึงควรพิจารณาอย่างรอบคอบ” (Redclift 1987 : 4 ; 1990 : 5)

แนวคิดการมีส่วนร่วมของประชาชน (People's Participation Approach)

แนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมเกิดขึ้นจากข้อด้อยของการพัฒนาแบบเดิมที่เน้นการรวมศูนย์ไว้ที่ส่วนกลาง และการคุกคามของระบบทุนเสรีนิยมที่ก่อให้เกิดปัญหาความยากจน และช่องว่างระหว่างคนจนและประเทศที่ยากจนกับคนรวย และประเทศที่ร่ำรวยขยายห่างขึ้น แนวคิดการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมมีวัตถุประสงค์ที่สำคัญ คือ เพื่อเคลื่อนย้ายปัจจัยในการพัฒนาทั้งทรัพยากรหรือปัจจัยในการผลิต และประชาชนเข้ามาสู่กระบวนการพัฒนา โดยเน้นกลวิธีการแก้ไขปัญหาคความยากจนตามกระบวนการที่ได้มาจากการเรียนรู้จากประชาชนเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนส่วนใหญ่ของสังคม

นักวิชาการจำนวนมากได้ให้คำจำกัดความของการมีส่วนร่วมไว้ ดังพอสรุปได้ดังนี้

- ความร่วมมือของประชาชนทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและกลุ่ม เพื่อเข้าร่วมรับผิดชอบในกระบวนการพัฒนา เพื่อการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ต้องการโดยผ่านองค์กร เพื่อให้บรรลุถึงการเปลี่ยนแปลงที่พึงประสงค์ (กรรณิกา ชมดี 2524 : 11)
- กระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย เป็นการฟื้นฟูพื้นฐานความมั่นคง เพื่อนำไปสู่การปกครองของตนเองของท้องถิ่นได้ในบั้นปลาย จุดเริ่มต้นของการมีส่วนร่วมของประชาชน เริ่มจากการเข้าร่วมกิจกรรมของแต่ละคน มีประโยชน์เกี่ยวข้องและสนใจเป็นเรื่อง ๆ ไป ที่สำคัญคือ กิจกรรมเหล่านั้นต้องสัมพันธ์กับความต้องการและปัญหาของประชาชน (เสน่ห์ จามริก และคณะ 2524 : 30)
- การให้ประชาชนเป็นผู้ค้นคิดปัญหา เป็นผู้ที่ทำทุกอย่าง ไม่ใช่เรากำหนดไว้ว่าประชาชนเข้าร่วมมือในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ทุกอย่างต้องเป็นเราเองที่ประชาชนคิดขึ้นมา (อดิน รพีพัฒน์ 2527 : 20)

โดยสรุป การพัฒนาแบบมีส่วนร่วม วางอยู่บนพื้นฐานที่สำคัญดังนี้

- ระบบประชาธิปไตย คือ ระบบที่ดีที่สุดที่จะช่วยให้สังคมสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนา ดังนั้น สังคมจึงมีความจำเป็นต้องนำกระบวนการ ตลอดจนแนวคิดประชาธิปไตยจากสังคมตะวันตกมาใช้ในสังคมของประเทศด้อยพัฒนาอุตสาหกรรมในโลกที่สาม
- ความทันสมัยด้านทัศนคติ สถาบัน วัฒนธรรมบริโภคนิยม และระบบเศรษฐกิจแบบทุนเสรีนิยม คือ องค์ประกอบที่สำคัญ

Stiefel และ Wolfe (1984 : 10) กล่าวว่า รูปแบบการมีส่วนร่วมที่นิยมมากที่สุด ในการพัฒนาตามแนวทางนี้ ก็คือ การเปลี่ยนแปลงประชาชนที่ล้าหลัง อยู่ในสังคมแบบจารีตและไม่มีส่วนร่วมมาสู่ประชาชนที่ทันสมัย มีความรับผิดชอบในหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายในกระบวนการพัฒนา ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมในความหมายนี้ ก็คือการสร้างกลไกและหนทางไปสู่การพัฒนาตามรูปแบบตะวันตก

แต่อย่างไรก็ตาม พบว่ามีความแตกต่างในแนวคิดด้านการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมแนวใหม่ที่เริ่มให้ความสำคัญกับประสิทธิภาพ ความเท่าเทียม และอำนาจของประชาชนมากยิ่งขึ้น (Uphoff 1991) ดังที่ The United Nations Research Institute for Social Development (UNRISD) ได้เน้นว่าการมีส่วนร่วมเป็นองค์ประกอบพื้นฐานที่จะเปลี่ยนแปลงภาวะการพึ่งพาการทำให้เป็นชายขอบ และนำประชาชนส่วนใหญ่ไปสู่อำนาจที่แท้จริง (Pearse and Stiefel 1979 : 5)

กรอบแนวคิดในการพัฒนาในศตวรรษที่ 20 จึงให้ความสำคัญกับผู้แสดงทางสังคม บทบาท การปฏิสัมพันธ์ และองค์กรที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการพัฒนา โดยสรุปการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมตามแนวคิดนี้ จึงหมายความว่า การมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการพัฒนา เริ่มตั้งแต่การตัดสินใจ การออกแบบโครงการ การวางแผนและการดำเนินงานตามแผนการตรวจสอบความถูกต้องและความน่าเชื่อถือในข้อมูลด้านสังคมประชากรที่องค์กรหรือหน่วยงานภายนอกอื่น ๆ เก็บรวบรวมมาได้ การให้ความช่วยเหลือและให้ความรู้ด้านเทคโนโลยีท้องถิ่น และการประเมินผลโครงการ (Cernea 1991 : 465 – 466)

“ประชาชน” ตามความหมายนี้ จึงไม่ได้หมายความว่าเพียงประชากรเป้าหมาย (Target group) แต่หมายความว่า ผู้ได้รับประโยชน์ หรือ “หุ้นส่วน” (Partner) ที่ต้องการได้รับประโยชน์จากผลของการพัฒนาตามที่กำหนดไว้ในวัตถุประสงค์

ปรัชญาและแนวความคิดและการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนเป็นการวิธีการพัฒนาใช้ในชุมชนวิธีการหนึ่ง เช่นเดียวกับการพัฒนาการศึกษา การพัฒนาการเมือง การพัฒนาชนบท การพัฒนาการเกษตร การพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งมีปรัชญา แนวความคิด หลักการ วิธีการและแนวทางปฏิบัติที่เป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง การพัฒนาชุมชนจึงแตกต่างออกไปจากการพัฒนาที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้น การพัฒนาที่เกิดขึ้นในชุมชน จึงไม่ใช่การพัฒนาชุมชนทั้งหมด เนื่องจากเนื้อหาของการพัฒนาชุมชนมีขอบข่ายกว้างขวาง จึงได้จัดแบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือ ปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน หลักและวิธีการพัฒนาชุมชน กระบวนการพัฒนาชุมชน วรรณกรรมวิจัยตอนที่ จะศึกษาเกี่ยวกับปรัชญา และแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน ได้แก่ ความเป็นมา ปรัชญา แนวความคิด ความหมายลักษณะ องค์ประกอบเป้าหมาย และการพัฒนาด้านอื่น ๆ ที่มีอยู่ในชุมชน

ความเป็นมาของการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชน (Community Development) มีที่มาจากคำว่า “การศึกษามวลชน” (Mass Education) โดยได้นำมาใช้เป็นครั้งแรกในประเทศอังกฤษ อันเป็นผลมาจากรายงานเกี่ยวกับการศึกษามวลชนในสังคมแอฟริกัน (Mass Education in African Society) ซึ่งคณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายการศึกษาของรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศของประเทศไทยได้นำเสนอต่อรัฐบาล เมื่อ ปี ค.ศ. 1944 รายงานฉบับนี้เสนอแนะให้รัฐบาลประเทศไทย กำหนดนโยบายการปกครองอาณานิคมในทวีปแอฟริกา ด้วยการเปิดโอกาสให้ประชาชนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน ร่วมควบคุมการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเอง เพื่อสร้างความรัก ความศรัทธา และความจงรักภักดีแก่ประชาชน ซึ่งเป็นลักษณะของการพัฒนาชุมชน แต่ไม่ได้รับความนิยมมากนัก เพราะว่า “มวลชน” มีความหมายในทางการเมืองมากเกินไป และคำว่า **การศึกษา** ในประเทศต่าง ๆ ก็ให้ความหมายได้หลายประเด็น เมื่อแปลความหมายเป็นภาษาท้องถิ่นของแต่ละประเทศก็อาจจะมี ความแตกต่างกันและมีความเข้าใจผิดขึ้นได้ คำว่าการพัฒนาชุมชน ถูกนำมาใช้แทนคำว่า การศึกษามวลชนครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1948 โดยที่ประชุมสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญเรื่องการบริหารและการปกครองประเทศในทวีปแอฟริกา (African Administration) ที่มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ หลังจากนั้นก็ได้รับความนิยมอย่างแพร่หลายไปทั่วโลก (สานิตย์ บุญชู 2525 : 7-9) เป็นเช่นนี้ เนื่องจากเหตุผลหลายประการ คือ

1. การพัฒนาชุมชนเป็นคำกลาง ๆ ที่ทุกประเทศสามารถนำไปใช้ได้ ไม่ว่าประเทศนั้นปกครองด้วยระบอบใดและใช้เศรษฐกิจระบบใด เพราะทุกประเทศมีชุมชน และการพัฒนาชุมชนในวิธีการหนึ่งในการพัฒนาประเทศ

2. คำว่า การพัฒนาชุมชน เกิดขึ้นเมื่อปี ค.ศ. 1948 หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงแล้ว ประเทศที่เป็นเจ้าของอาณานิคม โดยเฉพาะประเทศอังกฤษได้พยายามแสวงหาแนวทางที่เหมาะสม เพื่อนำมาใช้บริหารและปกครองดินแดนในอาณานิคมของตน การพัฒนาชุมชนในวิธีการที่ถูกลำเอียงอย่างได้ผล จึงทำให้ได้รับความนิยมมากขึ้น

3. หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศอาณานิคมที่ถูกปกครองโดยประเทศอื่น เกิดความตื่นตัวเรื่องอิสรภาพในการปกครองตนเอง จึงเกิดประเทศเอกราชใหม่ ๆ ขึ้นเป็นจำนวนมาก ประเทศเหล่านี้ยังด้อยพัฒนาล้าหลังในด้านต่าง ๆ จึงนำวิธีการพัฒนาชุมชนไปใช้ในการพัฒนาประเทศ

4. ก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 นักเศรษฐศาสตร์กำหนดคำว่า การพัฒนา ขึ้นใช้และได้รับความนิยมแพร่หลายในระดับหนึ่งแล้ว หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 นักวิชาการสาขาอื่น ๆ โดยเฉพาะนักสังคมวิทยาได้ให้ความสนใจกับการพัฒนาสังคมและชุมชนอย่างจริงจัง ทำให้การพัฒนาชุมชนแพร่หลายมากยิ่งขึ้น รายละเอียดเกี่ยวกับเรื่องการพัฒนา ศึกษาได้จากบทที่ 1 ผ่านมา

5. องค์การสหประชาชาติยอมรับและสนับสนุน หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศต่าง ๆ ประสบปัญหาจากภัยของสงคราม และผลต่อเนื่องจากการเรียกร้องเอกราช และการแยกตัวของประเทศอาณานิคมดังกล่าวมาแล้ว องค์การสหประชาชาติจึงนำวิธีการพัฒนาชุมชนไปใช้แก้ไขปัญหาดังกล่าวต่าง ๆ ทำให้การพัฒนาชุมชนมีความเป็นสากล คือ ใช้กันทั่วไปทุกประเทศ โดยได้กำหนดความหมาย หลักการ และวิธีการของการพัฒนาชุมชนขึ้นใช้ร่วมกัน ทั้งยังกำหนดทศวรรษแห่งการพัฒนา ระหว่างปี ค.ศ. 1960 – 1969 ขึ้นเป็นครั้งแรก และยังให้ปี ค.ศ. 1970 – 1979 เป็นทศวรรษที่สองแห่งการพัฒนาติดต่อกันอีกด้วย นับเป็นการสนับสนุนให้การพัฒนาชุมชนแพร่หลายและรวดเร็วยิ่งขึ้น

6. หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ประเทศต่าง ๆ ในโลกแบ่งตามอุดมการณ์ และลัทธิทางการเมืองและเศรษฐกิจออกเป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มเสรีประชาธิปไตย กับกลุ่มสังคมนิยมคอมมิวนิสต์ ทั้งสองกลุ่มต่างแข่งขันกันพัฒนาประเทศตามอุดมการณ์และวิธีการของตน มีแผนและโครงการพัฒนาที่ชัดเจนที่สำคัญ คือ ได้นำเอาวิธีการพัฒนาชุมชนไปใช้ในการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มประเทศเสรีประชาธิปไตย ซึ่งนำโดยประเทศสหรัฐอเมริกาและอังกฤษ มีปรัชญาและแนว

ความคิดในเรื่องการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน ซึ่งตรงกับปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน จึงสนับสนุนการพัฒนาชุมชนให้แพร่หลายมากยิ่งขึ้น

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน

ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนมาจากหลักการเกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความแตกต่างกัน ทั้งรูปร่าง มโนสำนึก และจิตใจ มนุษย์จึงไม่มีความเท่าเทียมกัน แต่โดยข้อเท็จจริงมนุษย์ทุกคนจะมีสิทธิและความเสมอภาคในการมีโอกาที่จะกระทำสิ่งต่าง ๆ สิทธิและโอกาที่จะก้าวหน้า แสดงความรู้ ความสามารถ การประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ให้พัฒนาขึ้น เป็นต้น แต่โอกาสเหล่านั้นขึ้นอยู่กับภาวะธรรมชาติและภาวะกายภาพของแต่ละบุคคล ดังนั้น มนุษย์จึงย่อมไม่มีสิทธิและความเสมอภาคในความสำเร็จของชีวิตโดยเท่าเทียมกัน (ยุววัฒน์ วุฒิเมธี 2534 : 4) ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนเกิดจากการผสมผสานหลักการดังกล่าวเข้ากับความหมายของการพัฒนาชุมชนที่มุ่งเน้นการพัฒนาศักยภาพและโอกาสในการประสบความสำเร็จในชีวิตของคนมี 5 ประการ คือ

1. บุคคลแต่ละคนมีความสำคัญ ถึงแม้บุคคลจะมีความแตกต่างกัน แต่ทุกคนมีสิทธิที่จะได้รับความยุติธรรมอย่างมีเกียรติในฐานะที่เป็นมนุษย์ผู้หนึ่ง
2. บุคคลแต่ละคนมีสิทธิ เสรีภาพในการกำหนดวิถีการดำรงชีวิตตามความต้องการของตน โดยไม่ถูกบีบบังคับจากบุคคลอื่น
3. บุคคลแต่ละคนมีศักยภาพหรือพลังความรู้ความสามารถในด้านต่าง ๆ ทั้งที่เปิดเผยและแฝงเร้น ศักยภาพเหล่านี้มีประโยชน์ต่อบุคคลและชุมชนเป็นอย่างมาก ถ้ารู้จักนำมาใช้อย่างถูกวิธีโดยเฉพาะอย่างยิ่ง พลังที่แฝงเร้นอยู่ในบุคคล ซึ่งไม่ถูกนำมาใช้ประโยชน์มากนัก
4. การพัฒนาศักยภาพของบุคคลและชุมชน เป็นสิ่งที่มีความสำคัญยิ่งต่อชีวิตของบุคคลและสังคม โดยสามารถพัฒนาได้ด้วยวิธีการให้การศึกษาและการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม
5. ถ้ามีโอกาสบุคคลแต่ละคนมีความสามารถในการพัฒนาศักยภาพ หรือพลังความสามารถของตนได้

จะเห็นได้ว่าปรัชญาของการพัฒนาชุมชน ตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความศรัทธาในศักยภาพพลังความสามารถของคนเป็นอย่างมาก คนแต่ละคนมีความสามารถพัฒนาตนเองได้ ถ้ามีโอกาสพัฒนาชุมชนจึงต้องพัฒนาบุคคลให้มีความคิดและความสามารถเพิ่มขึ้นให้บุคคลได้รับความอบรม มีอิสรภาพ เสรีภาพ และความเสมอภาคในการดำรงชีวิต โดยใช้วิธีการให้การศึกษาและการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่ม ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนนี้มีความสอดคล้องกับปรัชญาทางการเมือง

การปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยเป็นอย่างมาก ประเทศสหรัฐอเมริกาจึงนำไปใช้และเผยแพร่ปรัชญาทั้งสองนี้ควบคู่กันไป ทำให้การพัฒนาชุมชนได้รับความนิยมน้อยกว้างขวางดังกล่าวนวมาแล้ว

แนวความคิดของการพัฒนาชุมชน จากปรัชญาของการพัฒนาชุมชนที่กล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าการพัฒนาชุมชนมีแนวความคิดดังต่อไปนี้

1. **คนเป็นทรัพยากรที่สำคัญมากที่สุดของชุมชน** ปรัชญาของการพัฒนาชุมชน มั่นในพลังความสามารถของคน การดำรงอยู่ หรือการล่มสลายของชุมชน การพัฒนาหรือความถอยของชุมชน ขึ้นอยู่กับคนในชุมชนเป็นสำคัญ การพัฒนาชุมชนจึงต้องให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา คือ พัฒนาคคนให้มีขีดความสามารถในการพัฒนาตนเองและชุมชน จนมีมาตรฐานในการดำรงชีวิตหรือมีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความพร้อมที่จะพัฒนาชุมชนของตนเองในส่วนหนึ่ง

2. **การมีส่วนร่วมของประชาชน** การพัฒนาชุมชนเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมคิดร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในทุก ๆ ขั้นตอน ทั้งร่วมคิด ร่วมวางแผน ปฏิบัติงาน ร่วมประเมินผล และร่วมกับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า การพัฒนาชุมชนเป็นของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน การมีส่วนร่วมของประชาชน จึงเป็นแนวความคิดที่สำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาชุมชน

3. **การช่วยเหลือตัวเองของชุมชน** จากความเชื่อในปรัชญาเรื่องศักยภาพ และพลังความสามารถของชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงเป็นการเสริมสร้างขีดความสามารถของประชาชน และชุมชนสามารถที่จะพัฒนาชุมชนได้ด้วยตนเอง การขอความช่วยเหลือจากภายนอกชุมชน ต้องเป็นสิ่งเกินขีดความสามารถของชุมชนเท่านั้น เพื่อให้ชุมชนมีความเข้มแข็งและพึ่งตนเองได้ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ศีลธรรม และสุขภาพ (ประเวศ วะสี 2541 : 10)

4. **การใช้ทรัพยากรในชุมชน** การพัฒนาชุมชนใดผลประโยชน์ย่อมเกิดขึ้นแก่ชุมชน ดังนั้น นอกจากการพัฒนาด้วยการช่วยตนเองของคนในชุมชนแล้ว ต้องใช้ทรัพยากรต่าง ๆ เช่น คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และทรัพยากรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาที่มีอยู่ในชุมชน ไม่หวังพึ่งพาจากภายนอกชุมชน เพราะชุมชนอื่น ๆ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องใช้ทรัพยากรเพื่อพัฒนาชุมชนของตนเช่นเดียวกัน ในเรื่องของการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนาชุมชนนี้ ส่วนหนึ่งรัฐบาลจะให้การสนับสนุน แต่มักจะเป็นโครงการขนาดใหญ่ ต้องใช้ทรัพยากรมาก เป็นแผนและโครงการที่รัฐดำเนินการผ่านหน่วยงานราชการ ไม่ใช่เป็นแผนและโครงการพัฒนาของประชาชนในชุมชน

5. **การริเริ่มของประชาชนในชุมชน** ปรัชญาของการพัฒนาชุมชนเชื่อในสิทธิเสรีภาพของคน การพัฒนาชุมชนต้องเกิดจากความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในชุมชน โดย

ประชาชนเป็นผู้เริ่มในการจัดทำโครงการ ไม่ใช่ถูกกำหนดโดยบุคคลหรือหน่วยงานชุมชนการดำเนินงานพัฒนาในขั้นตอนต่าง ๆ ต้องให้ประชาชนในชุมชนเป็นผู้รับผิดชอบ หน่วยงานอื่น ๆ ควรเป็นหน่วยที่สนับสนุนส่งเสริมเท่านั้น แนวความคิดดังกล่าวนี้ จะเกิดขึ้นได้โดยวิถีการศึกษาชุมชน จนมีความรู้ ความสามารถในการระดับที่เรียกว่า คิดเป็น ทำเป็น จนมีความสามารถที่จะค้นหาปัญหา วิธีการแก้ไขปัญหา และดำเนินการแก้ไขปัญหาได้ด้วยตนเอง

6. ขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาล การพัฒนาชุมชนมุ่งเน้นให้ดำเนินการโดยคนและทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ เพราะรัฐบาลมีขีดความสามารถจำกัดทั้งบุคลากร งบประมาณ หรือทรัพยากร ระบบการบริหารและดำเนินงานพัฒนา ส่วนประชาชนในชุมชนเองก็มีขีดจำกัดในเรื่องความไม่พร้อมของคนและทรัพยากรที่ใช้ในการพัฒนาไม่เพียงพอ ดังนั้น การจะดำเนินงานพัฒนาชุมชนในชุมชนใดจึงต้องคำนึงถึงขีดความสามารถของชุมชนและรัฐบาลกล่าวคือชุมชนที่มีความพร้อมมากก็พึ่งขีดความสามารถของตนเองมาก ชุมชนและรัฐนี้จะต้องเป็นส่วนและสอดคล้องซึ่งกันและกัน

7. การร่วมมือกันระหว่างรับกับประชาชน การพัฒนาชุมชนจะประสบความสำเร็จได้ ต้องเกิดจากการร่วมมือกันระหว่างรัฐบาลและประชาชน ไม่ปล่อยให้ฝ่ายหนึ่งรับผิดชอบเพียงฝ่ายเดียว เพราะทั้งรัฐบาลและประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ก็มีขีดความสามารถที่จำกัด ไม่สามารถดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้มีประสิทธิภาพได้ การร่วมมือระหว่างรัฐบาลและประชาชนนี้ต้องตั้งอยู่บนปรัชญาและแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน คือ การช่วยเหลือตัวเอง การใช้ทรัพยากรในชุมชน การมีส่วนร่วมของประชาชน และการสนับสนุนส่งเสริมของรัฐบาลอย่างเหมาะสม นอกจากการร่วมมือระหว่างรัฐกับประชาชนในชุมชนแล้ว ยังสามารถขอรับการสนับสนุนจากภาคเอกชนและชุมชนภายนอกที่พร้อมจะให้การสนับสนุนอีกทางหนึ่ง

8. การพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ การพัฒนาชุมชนต้องดำเนินการไปพร้อม ๆ กัน หลาย ๆ ด้าน จะมุ่งเพียงด้านใดด้านหนึ่งไม่ได้ เพราะกิจกรรมในการพัฒนาชุมชนมีหลายกิจกรรมดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ต้องสอดคล้องและเป็นแนวทางเดียวกัน เพื่อการประหยัดแรงงาน งบประมาณ และเวลาที่ใช้ การดำเนินงานพัฒนาชุมชนจึงต้องเกี่ยวข้องกับบุคคล และหน่วยงานต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ต้องใช้การประสานงานที่ดี จึงจะประสบความสำเร็จ

9. ความสมดุลในการพัฒนา การพัฒนาชุมชนมีกิจกรรมที่ต้องดำเนินการหลายด้าน เพียงกิจกรรมเดียว ต้องดำเนินการไปพร้อมกันทุกด้าน ไม่มุ่งในเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ทุกกิจกรรมมีความเกี่ยวข้องกันอย่างใกล้ชิด จึงต้องคำนึงถึงความสมดุลในการพัฒนาด้วย เช่น

สมดุระหว่างการพัฒนาคนกับสิ่งแวดล้อม   ความสมดุระหว่างสิ่งที่เป็นรูปธรรมสมดุระหว่าง
การพัฒนาร่างกายกับจิตใจของคน   ความสมดุระหว่างเพศและวัย เป็นต้น

10. การศึกษาภาคชีวิต การพัฒนาชุมชน มีลักษณะเป็นการให้การศึกษาแก่ประชา
ชนทุกวัยอย่างต่อเนื่องกันไปตลอดชีวิต การพัฒนาชุมชนจึงมีลักษณะที่เป็นกระบวนการ เป็นโครง
การ และเป็นขบวนการทางสังคม (Sanders 1958 : 1 อ้างถึงในรัชนี้กร เศรษฐ : 305) ดังนี้

10.1 การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการ (Process) คือ มีความต่อเนื่องของ
ปฏิกริยาต่อกันของคนในชุมชน การพัฒนาชุมชนจึงต้องมีการดำเนินงานเป็นขั้นตอนต่อเนื่องกัน
ข้ามขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งไม่ได้

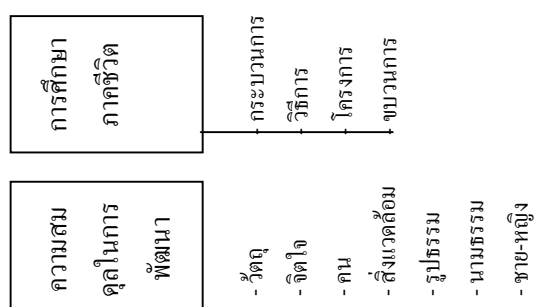
10.2 การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการ (Method) ซึ่งนำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ จึงต้อง
กำหนดวัตถุประสงค์และวิธีการดำเนินงานให้ชัดเจน มีความสอดคล้องกับแนวนโยบายของรัฐบาล
ตามความต้องการของประชาชนในชุมชนและเหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของชุมชน

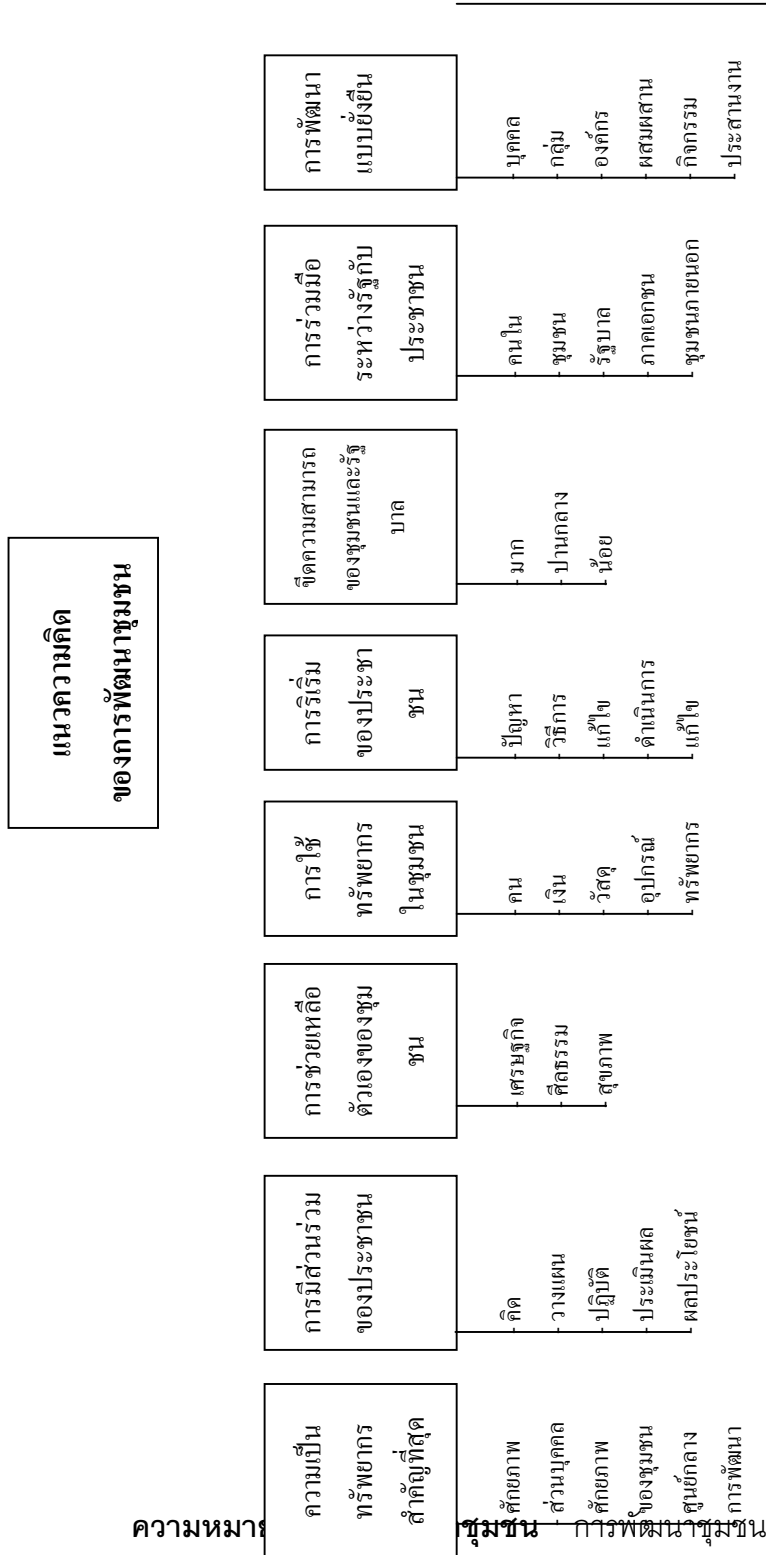
10.3 การพัฒนาชุมชนเป็นโครงการ (Program) ประกอบด้วยเนื้อหาและแผนงาน
โดยเน้นความคิดริเริ่มของชุมชน การสนับสนุนส่งเสริมความก้าวหน้าของคนในชุมชน การมีส่วนร่วม
ร่วมของประชาชน การสนับสนุนจากรัฐบาล และการประสานงานระหว่างบุคคลและหน่วยงานที่
เกี่ยวข้อง เป็นต้น

10.4 การพัฒนาชุมชนเป็นขบวนการทางสังคม (Social Process) ซึ่งเกี่ยวข้อง
กับการแพร่ระบาดทางอารมณ์ อันก่อให้เกิดพฤติกรรมกรมีส่วนร่วมของบุคคลในชุมชน การ
พัฒนาจึงต้องใช้แรงจูงใจ กระตุ้นให้ประชาชนมีความตื่นตัว เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา
(Movement)

จะเห็นได้ว่าแนวความคิดของการพัฒนาชุมชน ตั้งอยู่บนพื้นฐานของปรัชญาการ
พัฒนาที่ให้คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยเป็นผู้ริเริ่ม ร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมกันรับผลที่เกิด
ขึ้น ความคิดดังกล่าวนี้ เป็นแนวทางของการกำหนดความหมายของการพัฒนาชุมชน

แนวความคิดในการพัฒนาชุมชนทั้ง 10 ประการ ที่กล่าวมาแล้วนี้ มีลักษณะดังแผน
ภูมิ

ความหมายของชุมชน การพัฒนาชุมชน เป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลาย ดังได้กล่าวมาแล้ว หน่วยงานราชการและนักปฏิบัติการณ์ด้านการพัฒนาชุมชนขององค์กร

ระหว่างประเทศและประเทศ จึงได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้มากมาย ซึ่งส่วนใหญ่มีความสอดคล้องคล้ายคลึงกัน ความหมายที่ควรศึกษามีดังนี้

1. ที่ประชุมสัมมนาของผู้เชี่ยวชาญเรื่องการบริหารและการปกครองของประเทศในทวีปอเมริกา ณ มหาวิทยาลัยเคมบริดจ์ ประเทศอังกฤษ ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนเป็นครั้งแรก เมื่อปี ค.ศ. 1948 ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการมุ่งส่งเสริมความเป็นประชาชนให้ดีขึ้น โดยอาศัยความร่วมมืออย่างจริงจังของประชาชนและเกิดจากความริเริ่มขึ้น ทั้งนี้ให้ได้รับการตอบสนองจากประชาชนด้วยความกระตือรือร้นอย่างแท้จริง (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 6 : 10)

2. องค์การสหประชาชาติ ได้ให้ความหมายไว้เป็นครั้งแรก เมื่อปี ค.ศ. 1955 ว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการสร้างเสริมความเจริญทางด้านเศรษฐกิจและสังคมให้แก่ชุมชน การมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง และการพึ่งตนเองอย่างแท้จริง โดยความริเริ่มของประชาชนใน (UN Bureau of Social Affairs 1955 : 6) ปีต่อมาได้ปรับปรุงใหม่ให้เหมาะสมยิ่งขึ้น เป็นที่ยอมรับทั่วไปว่า การพัฒนาชุมชน เป็นกระบวนการรวมกำลังระหว่างประชาชนกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาล เพื่อปรับปรุงสภาพทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนให้เจริญยิ่งขึ้นและผสมผสานเข้าเป็นชีวิตของชาติ ทำให้ประชาชนสามารถอุทิศตนเอง ความก้าวหน้าของประเทศชาติได้อย่างเต็มที่ (Change 1969 : 96 – 97 อ้างถึงในรัชนิกร 2528 : 305-306)

3. องค์การบริหารวิเทศกิจของประเทศสหรัฐอเมริกา (The United States Agency for national Development) ได้ให้ความหมายไว้เมื่อปี ค.ศ. 1956 ว่า การพัฒนาชุมชนกระบวนการแห่งการกระทำทางสังคม ซึ่งประชาชนในชุมชนร่วมกันจัดวางแผนและลงมือปฏิบัติการด้วยตนเอง โดยกำหนดว่ากลุ่มของตนและแต่ละบุคคล มีความต้องการอย่างไร มีอะไรร่วมกัน แล้วจัดทำแผนของกลุ่มและของแต่ละบุคคล เพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ต้องการและสามารถแก้ไขปัญหาเหล่านั้น โดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนนั้นให้มากที่สุด แล้วเสริมด้วยการและวัสดุจากองค์การหรือหน่วยงาน ภาครัฐบาลและเอกชนที่อยู่นอกชุมชน (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2526 : 11)

4. นักวิชาการต่างประเทศได้ให้ความหมายเอาไว้ทำนองเดียวกันว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการทางสังคม ซึ่งประชาชนในชุมชนนั้นได้มีส่วนร่วมในการวางแผนและปฏิบัติการก่อตั้งกลุ่มเพื่อแก้ไขปัญหา ตลอดจนขอความช่วยเหลือจากองค์การของรัฐบาลหรือองค์การอาสาสมัครอื่น ๆ (ชีรวัดน์ นิเจนตร 2528 : 22) อันเป็นการร่วมกำลังดำเนินการปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนให้มีความเป็นปึกแผ่นและดำเนินงานไปในแนวทางที่ต้องการระหว่างประชาชนกับรัฐบาล (Dunham 1958 : 3) ซึ่งเป็นวิธีการหนึ่งที่นำมาสร้างความเจริญให้แก่ชุมชน ประกอบ

ด้วยการช่วยตนเอง การให้ความสำคัญต่อความต้องการที่แท้จริงของประชาชนลักษณะของสังคมวัฒนธรรม ประเพณีและลักษณะอื่น ๆ ของชุมชนแห่งนั้นเป็นส่วนรวม (Sautory 1962 : 1)

5. กรมการพัฒนาชุมชนของประเทศไทย (2527 : 1) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนาชุมชน คือ การพัฒนาความรู้ ความสามารถของประชาชน เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการช่วยตนเอง เพื่อนบ้านและชุมชน ให้มีมาตรฐานความเป็นอยู่ดีขึ้น โดยการร่วมมือกันระหว่างประชาชนกับรัฐบาล เป็นวิธีการที่นำเอาบริการของรัฐบาลผนวกเข้ากับความต้องการของประชาชนเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนให้ดีขึ้น

6. นักวิชาการและนักพัฒนาชุมชนของประเทศไทย คือ พัฒน์ บุญรัตน์พันธุ์ (252 : 1) นิรุติ ไชยกุล (2522 : 1) ไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2524 : 13) ยุวัฒน์ วุฒิเมธี (2525 : 3) และ สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2526 : 10) ได้ให้ความหมายของการพัฒนาชุมชนไว้ในทำนองเดียวกันว่า “การพัฒนาชุมชน” เป็นกระบวนการที่รัฐบาลและประชาชนในชุมชน ร่วมมือกันวางแผนเพื่อปรับปรุงสร้างสรรค์ชุมชนให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และสิ่งแวดล้อม ตามความต้องการของประชาชนในชุมชน โดยอาศัยความคิดริเริ่ม การพึ่งตนเองของประชาชนเป็นสำคัญ แต่ถ้าประชาชนไม่เกิดความคิดริเริ่มด้วยตนเอง รัฐบาลก็ใช้เทคนิคกระตุ้นเตือนให้เกิดความคิดริเริ่มขึ้น และถ้ามีความจำเป็นก็อาจขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานหรือองค์กรภายนอกชุมชน

จากความหมายที่กล่าวมาแล้วอาจสรุปได้ว่า “การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการพัฒนาคนและกลุ่มคนในชุมชนให้มีศักยภาพเพียงพอและร่วมมือกันปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชนตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้ ทั้งการใช้พลังของชุมชนและการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน”

การกำหนดความหมายของการพัฒนาชุมชนนั้นมี 2 แนวทาง คือ วิธีแรก นำคำว่า “การพัฒนา” กับ “ชุมชน” มารวมกัน แล้วกำหนดความหมายขึ้นใหม่ วิธีที่สอง ถือว่าการพัฒนาชุมชนเป็นคำคำเดียว มีความหมายเฉพาะของตัวเอง ซึ่งมีความหมายไม่แตกต่างกันเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาชุมชนนี้ มีคนเป็นจำนวนมากเข้าใจว่ามีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “การพัฒนา” และนำมาใช้แทนกันอยู่เสมอซึ่งไม่ถูกต้อง เพราะ “การพัฒนาชุมชน” เป็นคำที่มีความหมายเฉพาะ มุ่งการเน้นพัฒนาคนในชุมชนด้วยวิธีการพัฒนาชุมชนเป็นสำคัญ ส่วน “การพัฒนา” เป็นคำกลาง ๆ ที่ใช้ทั่วไป และใช้ประกอบกับคำอื่น โดยไม่เน้นที่ตัวคนในชุมชนเท่านั้น เช่น การพัฒนาเทคโนโลยี การพัฒนาชนบท การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาคมนาคมสื่อสาร เป็นต้น ซึ่งการพัฒนาชุมชนแตกต่างกับการพัฒนาเหล่านี้อย่างชัดเจน การพัฒนาชุมชนเป็นวิธีการที่สามารถ

นำไปช่วยในการดำเนินงานพัฒนาด้านอื่น ๆ ให้ประสบความสำเร็จอีกด้วย เพราะการพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาคนให้มีความพร้อมที่จะรองรับการพัฒนาเหล่านั้นได้นั่นเอง

ลักษณะของการพัฒนาชุมชน การพัฒนาชุมชนมีความเป็นมา ปรัชญา แนวความคิด ความหมายที่เป็นของตนเองสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดลักษณะของการพัฒนาชุมชน ได้ดังนี้

1. เป็นการดำเนินงานโดยคนและใช้ทรัพยากรในชุมชนเป็นสำคัญ ไม่พึ่งพาบุคคล ทรัพยากรนอกชุมชน นอกจากมีความจำเป็นจริง ๆ คือ เกินขีดความสามารถของชุมชนเท่านั้น
2. เป็นการร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชนด้วยกัน คนในชุมชนกับหน่วยงานของรัฐ คนในชุมชนกับภาคเอกชน เพื่อส่งเสริมสนับสนุนให้การพัฒนาชุมชนประสบความสำเร็จตามความสามารถที่มีอยู่
3. เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีเป้าหมายหรือทิศทาง สามารถควบคุมความสมดุลที่จะเปลี่ยนแปลงได้ กำหนดปริมาณคุณภาพและผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อสิ่งแวดล้อมได้
4. เกิดจากความตั้งใจและการกระทำของมนุษย์ ตามแผนและโครงการที่กำหนดขึ้นไว้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ
5. เป็นการพัฒนาคุณภาพของคนในชุมชน ให้มีความรู้ ความสามารถในการพัฒนาตนเอง บุคคลอื่นและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปใช้ในการยกระดับคุณภาพชีวิตของตนเองและชุมชนได้มาตรฐานที่ต้องการ
6. เป็นกระบวนการให้การศึกษา โดยใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาคนในชุมชนให้มีคุณภาพและมีความพร้อมที่จะรองรับการพัฒนา
7. เป็นกระบวนการจัดองค์กรหรือกลุ่ม เพื่อการพัฒนาชุมชนเป็นการผนึกกำลังของคนในชุมชนเข้าด้วยกัน เพื่อให้เกิดศักยภาพหรือพลังของชุมชน และนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน
8. เป็นการนำกลวิธีหรือวิธีการต่าง ๆ มาใช้ เช่น การใช้ตัวนำการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงเจตคติ การสร้างผู้นำ การสร้างกลุ่ม การเสริมสร้างทักษะและความสามารถในการด้านต่าง ๆ เป็นต้น จึงมีลักษณะเป็นการผสมผสานวิธีการเหล่านี้มาใช้ในการพัฒนาชุมชน
9. มีลักษณะเป็นประชาธิปไตย การพัฒนาชุมชนเป็นของคนในชุมชน ดำเนินการโดยคนในชุมชน เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในชุมชน เป็นการให้สิทธิเสรีภาพ อิสระภาพ เสมอภาค ตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย เปิดโอกาสให้คนในชุมชนเป็นผู้กำหนดวิธีการดำรงชีวิตของตนเองและชุมชนได้ด้วยตนเอง นอกจากนี้ การพัฒนาชุมชนเป็นการดำเนินงานโดยคน

และกลุ่มคนเป็นจำนวนมาก การทำงานร่วมกันให้ประสบความสำเร็จนั้นต้องนำวิธีการแบบประชาธิปไตยมาใช้จึงจะประสบความสำเร็จ

10. เป็นการศึกษาภาคชีวิต การพัฒนาชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการ วิธีการ โครงการ และขบวนการทางสังคม ซึ่งเป็นลักษณะของกระบวนการเรียนรู้ และการตัดสินใจร่วมกันของชุมชน (ทวีศักดิ์ นโพธิ์ 2541 : 10) ที่ต่อเนื่องกันไปทุกเพศทุกวัย คือ ตลอดชีวิตของคนในชุมชน ไม่สิ้นสุดในช่วงชีวิตใดชีวิตหนึ่ง เพราะชุมชนไม่หยุดนิ่ง มีการเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การพัฒนาชุมชนจึงต้องดำเนินการต่อเนื่องกันไปไม่มีสิ้นสุด

องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน ถ้าพิจารณาจากลักษณะที่สำคัญของการพัฒนาชุมชนแล้ว องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชน มีดังต่อไปนี้

1. คนในชุมชน เป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด เพราะการพัฒนาชุมชนเป็นเรื่องของคนในชุมชนโดยตรง โดยเฉพาะศักยภาพหรือพลังความสามารถของคนในชุมชน

2. สิ่งแวดล้อมในชุมชน ทั้งสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เช่น ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น การจัดระเบียบทางสังคม สถาบันทางสังคมขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม เทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นต้น สิ่งเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนงานพัฒนาชุมชน

3. วัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา เช่น วัสดุสำนักงาน วัสดุก่อสร้าง เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ ยานพาหนะ เครื่องมือ เครื่องจักร เป็นต้น วัสดุอุปกรณ์เหล่านี้ต้องมีคุณภาพเหมาะสม และเพียงพอกับกิจกรรมการพัฒนาชุมชนที่กำหนดขึ้น

4. กลวิธีหรือวิธีการพัฒนา การพัฒนาชุมชนมีหลายกลวิธี เช่น การให้การศึกษา อบรมการจัดระเบียบชุมชน การสร้างผู้นำ การสร้างกลุ่มและองค์กร การวางแผนและโครงการ การประสานงาน เป็นต้น

5. กระบวนการพัฒนาชุมชน ซึ่งมีลำดับขั้นตอนดำเนินงาน คือ การศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผนแก้ปัญหา ในลักษณะของโครงการ พิจารณาวิธีการดำเนินงาน การดำเนินงาน การประเมินผลงาน และการทบทวน เพื่อแก้ไขปัญหาและอุปสรรค

6. การสนับสนุนช่วยเหลือจากรัฐบาลและภาคเอกชน เป็นการสนับสนุนช่วยเหลือเฉพาะในสิ่งที่มีความจำเป็น เกินขีดความสามารถของชุมชน หรือเพื่อกระตุ้นเตือนเร่งรัดให้ประชาชนเกิดความตื่นตัว และเข้าร่วมในกระบวนการพัฒนา ไม่ใช่เรื่องพื้นฐานของการพัฒนา

7. การบริหารการจัดการ การพัฒนาชุมชน มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับคน องค์กร หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชน ทั้งภาครัฐบาลและภาคเอกชน มีวิธีการและ

กระบวนการหลายขั้นตอน จึงจำเป็นต้องมีการบริหารและการจัดการที่ดีในระยะเตรียมการ ระหว่างการดำเนินงาน และหลังจากได้รับผลของการพัฒนาแล้ว

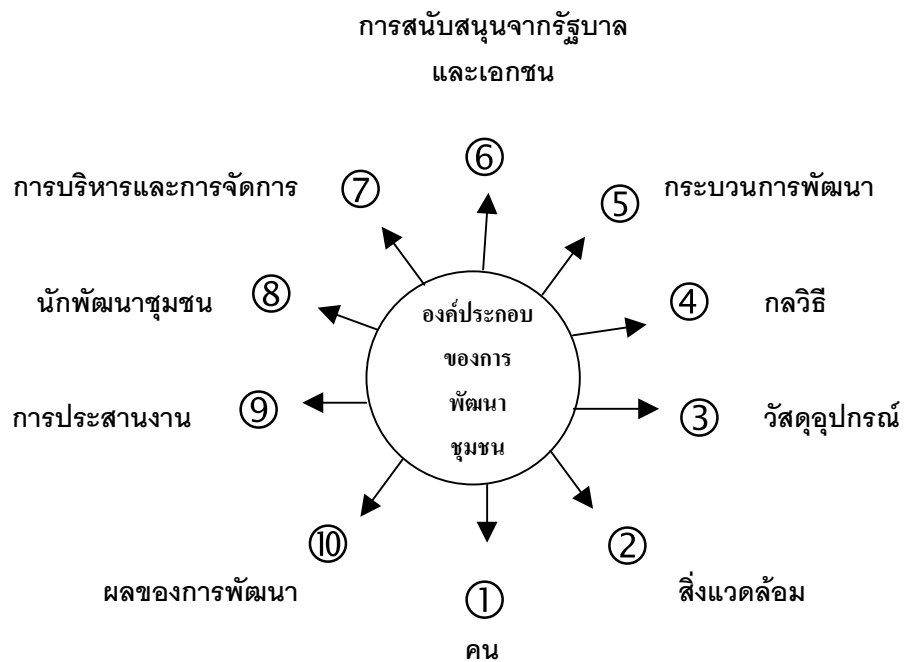
8. นักพัฒนาชุมชน นักพัฒนาชุมชนเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถในการพัฒนาชุมชน เทคนิค วิธีในการจูงใจ การระดมพลัง หรือศักยภาพของคนในชุมชนมาใช้พัฒนาชุมชนของตนเอง ตามปรัชญา แนวความคิดและวิธีการพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง ในระยะแรก นักพัฒนาชุมชนจะมาจากภายนอกชุมชนที่เป็นข้าราชการหรือนักพัฒนาขององค์กรพัฒนาเอกชนก็ได้ พัฒนาชุมชนดังกล่าวนี้ จะต้องสร้างนักพัฒนาที่เป็นคนในชุมชนขึ้นมารองรับงานพัฒนาชุมชนต่อไป

9. การประสานงาน การพัฒนาชุมชนมีลักษณะและองค์ประกอบหลายประการ ดังได้กล่าวมาแล้ว องค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือ การประสานงาน เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา ดำเนินกิจกรรมพัฒนาอย่างประสาน สอดคล้อง เป็นไปในทิศทางเดียวกัน ถูกต้องตามตอนที่วางไว้

10. ผลงานที่เกิดขึ้น องค์ประกอบที่สำคัญของการพัฒนาชุมชนคือความสำเร็จในการพัฒนา ดังนั้น กระบวนการพัฒนาชุมชนที่ผ่านไปในแต่ละขั้นตอน จึงอาจจะมีผลเกิดขึ้นไม่ อย่างไรก็ดี อย่างหนึ่ง ไม่มากนักน้อย เพื่อสร้างความเชื่อมั่นในความสำเร็จของการพัฒนาชุมชน ผลงานที่เกิดขึ้นนี้ต้องเป็นของประชาชนในชุมชนอย่างทั่วถึงและยุติธรรม

องค์ประกอบของการพัฒนาชุมชนนี้ ต่างมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน ส่งผลกระทบซึ่งกันและกัน ทั้งเกื้อหนุนและเหนี่ยวรั้ง จึงต้องดำเนินงานไปพร้อม ๆ กัน และมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนมาก เพราะการดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้ประสบความสำเร็จ คือ การพัฒนาองค์ประกอบเหล่านี้ให้มีคุณภาพ มีปริมาณเพิ่มขึ้น และเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมนั่นเอง องค์ประกอบดังกล่าว มีลักษณะดังแสดงไว้ในแผนภูมิ

เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน เมื่อศึกษาวิเคราะห์ปรัชญา แนวความคิด ความหมาย ลักษณะ และองค์ประกอบของการพัฒนาชุมชนแล้ว พบว่าการพัฒนาชุมชนมีเป้าหมายที่สำคัญ 2 ประการ คือ การพัฒนาคนให้มีความสุข และการพัฒนากลุ่มคนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุข ดังนี้

การพัฒนาศักยภาพให้มีความสุข คนมีความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนมาก เพราะคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา เนื่องจากเป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน ทั้งเป็นผู้ดำเนินงาน เป็นผู้ได้รับผลที่เกิดขึ้นและเป็นผู้สืบทอดงานพัฒนาไม่ให้สิ้นสุด คนจึงเป็นเป้าหมายสุดยอดหรือเป้าหมายสูงสุด (Ultimate Goal) ของการพัฒนาชุมชน จึงต้องพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม และมีความสุข (สัญญา สัญญาวิวัฒน์ 2541 : 9-13) โดยวิธีต่อไปนี้

การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คือ ให้คนมีความรู้ ความสามารถ มีทักษะในการประกอบกิจการงานให้บรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความสามารถในการประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัว มีความรู้ทางการเมืองและความรู้ที่จำเป็นในการดำรงชีวิต เฉลียวฉลาด มีวิสัยทัศน์ สุขภาพดี บุคลิกภาพดี สามารถพึ่งพาตนเองได้ ใช้ชีวิตร่วมกับผู้อื่นได้ เป็นต้น

การพัฒนาคนให้มีคุณธรรม คือ ทำให้คนเป็นคนดี ทั้งการคิด การพูด และการประพฤติปฏิบัติอย่างถูกต้องตามกฎหมาย ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม เช่น ละเว้นอบายมุข ขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์สุจริต ยุติธรรม เห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตัว เอื้ออาทร

ต่อคนอื่น รู้จักความพอเพียงในสิ่งต่าง ๆ มีความอดทน สามารถยับยั้งตนเองไม่ให้ประพฤติชั่วได้ เป็นต้น

การพัฒนาคนให้มีความสุข คือ การทำให้คนมีความสุขสงบ มีจิตใจงามเยือกเย็น มั่นคง ปลอดภัย ไม่มีความเครียด มีความสุขุมเยือกเย็น มีเมตตากรุณา รู้จักความเพียงพอ

การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุข การพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง พึ่งตนเองได้ และมีความสุข คือ การทำให้คนในชุมชนมีจิตสำนึกร่วมกัน มารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกันในการกระทำบางอย่าง ด้วยความรักและความอาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการให้เกิดความรู้สึกร่วมกัน เพื่อประโยชน์สาธารณะ รวมตัวกันอาจจะเป็นกลุ่มเล็ก ๆ กระจัดกระจายกันก็ได้ แต่สามารถติดต่อสื่อสารกันได้จนกลายเป็นองค์กร ( ) และมีความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายย่อย ๆ ขึ้น ทำให้เกิดโครงสร้างสังคมแนวใหม่ที่มีความสัมพันธ์กันในแนวราบที่เท่ากัน ซึ่งเมื่อประสานกับโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์ในแนวดิ่งด้วยความสมานฉันท์แล้ว ก็จะทำให้ชุมชนมีความเข้มแข็งขึ้น (civif Community) มีลักษณะสำคัญ ดังนี้

1. มีจิตสำนึกชุมชน (Community consciousness) หรือเป็นชุมชนที่มีจิตวิญญาณ คือ สมาชิกสำนึกตนเองเป็นเจ้าของชุมชน มีความตั้งใจที่จะเข้าร่วมรับผิดชอบกับบุคคลอื่น ๆ อย่างเท่าเทียมกันและมีมิตรภาพ ยอมรับในศักยภาพของกันและกัน และยอมรับในความแตกต่างหลากหลายระหว่างสมาชิก มีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน เป็นต้น

2. มีจิตวิญญาณชุมชน (Community Spiritually) คือ การที่สมาชิกมีความจงรักภักดี ชุมชน เลียสละทำงานเพื่อชุมชน ห่วงแทนชุมชน มีสิ่งยึดเหนี่ยวร่วมกัน เช่น วัด เครือญาติ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบต่าง ๆ ทำให้ชุมชนมีจิตใจเหมือนเป็นสิ่งมีชีวิตอย่างหนึ่ง ความมีจิตวิญญาณชุมชน ทำให้เกิดความปิติ ความสุขอย่างล้นเหลือ และเกิดพลังอย่างมหิพาร เป็นพลังเยียวยา (Healing Power) ที่ทำให้คนและชุมชนมีความสุข

3. เป็นชุมชนเรียนรู้ (Community Learning) คือ สมาชิกช่วยกันเรียนรู้เป็นกลุ่ม มีความตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา รู้ข่าวคราวในด้านต่าง ๆ ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ซึ่งอยู่นอกชุมชน และความรู้เกี่ยวกับชุมชนที่เป็นผลมาจากการปฏิบัติหรือประสบการณ์ที่ได้รับร่วมกัน หรือเป็นกระบวนการเรียนรู้ และการตัดสินใจร่วมกัน ความรู้ที่เกิดขึ้นจึงเป็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ผ่านการแลกเปลี่ยนข้อมูลความคิดร่วมกัน เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

การเป็นชุมชนเรียนรู้ ทำให้สมาชิกมีการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินงานพัฒนาชุมชนร่วมกัน เพราะผลจากการเรียนรู้จะนำไปสู่การคิดหาวิธีการที่จะร่วมกันพัฒนาชุมชนของตน

4. มีองค์กรชุมชนเข้มแข็ง คือ ประชาชนรวมตัวกันอย่างเหนียวแน่นด้วยจิตสำนึกชุมชน และจิตวิญญาณชุมชน ผนึกกำลังกัน เพื่อช่วยกันแก้ไขปัญหาของชุมชน ซึ่งเป็นผลมาจากการเรียนรู้ร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างทำ

5. มีการจัดการชุมชนที่ดี (Community Management) คือ สมาชิกของชุมชนมีความสามารถในการจัดการตนเองและชุมชนได้ วางแผน จัดกระบวนการดำเนินงานและประเมินผลการพัฒนาชุมชนของตนเอง ทำให้องค์กรชุมชนมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

6. มีเครือข่ายชุมชน

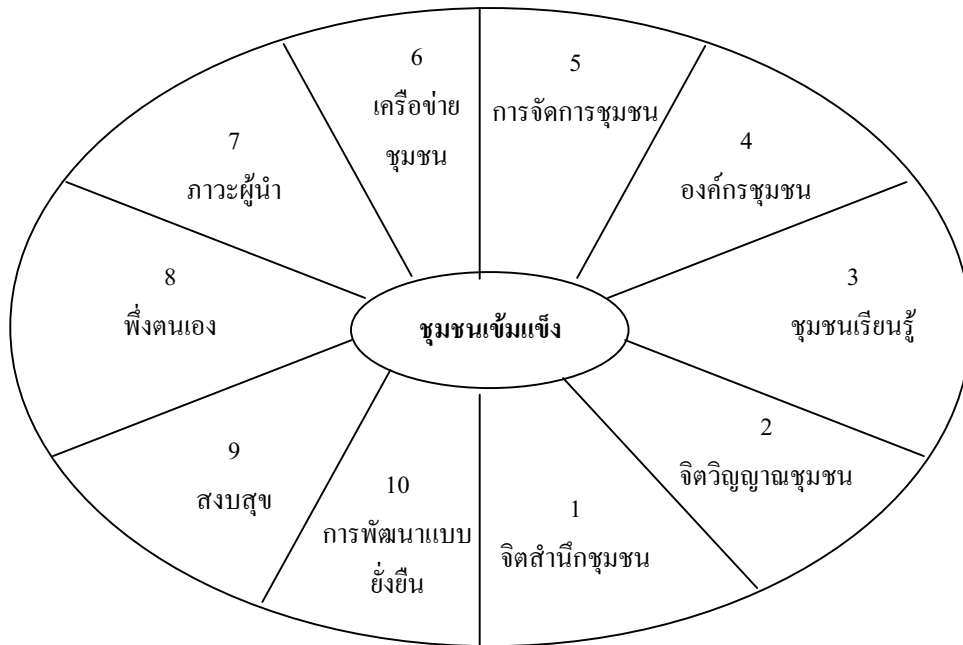
7. มีภาวะผู้นำชุมชน

8. เป็นชุมชนที่พึ่งตนเองได้ คือ สมาชิกและองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนมีความเข้มแข็ง พอที่จะช่วยเหลือหรือพึ่งตนเองได้ ทั้งในทางเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมและวัฒนธรรม ในยามปกติและประสบกับภาวะวิกฤตต่าง ๆ อันเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนที่พึงประสงค์

9. เป็นชุมชนสงบสุข เป็นชุมชนเข้มแข็ง เป็นผลสืบเนื่องมาจากการพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม และมีความสุข เมื่อคนมารวมกันเป็นชุมชน และสร้างชุมชนให้เข้มแข็งได้ ก็ทำให้คนในชุมชนมีความสุข บรรลุเป้าหมายของการพัฒนาชุมชน

10. เป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน ชุมชนเข้มแข็งมีลักษณะดังกล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้ดำรงอยู่และดำรงต่อไปได้ โดยไม่ล่มสลาย อันเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืนนั่นเอง

ชุมชนที่เข้มแข็ง จึงสามารถแก้ปัญหาได้ทุกด้าน ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ จิตใจ สังคม วัฒนธรรมแวดล้อม การเมือง และสุขภาพ เป้าหมายของการพัฒนาชุมชน อาจสรุปได้ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แนวคิดด้านบทบาทของชุมชนกับการศึกษา

ความเคลื่อนไหวในสังคมไทยตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2524 – 2529) ซึ่งเป็นแผนพัฒนาที่เป็นกลยุทธ์การมีส่วนร่วมและการพึ่งตนเองในการพัฒนา เป็นช่วงเวลาที่องค์กรเอกชนเริ่มมีบทบาทในการพัฒนาสังคมและนำเสนอความคิดใหม่ ๆ ที่ได้จากการสรุปประสบการณ์การทำงานในชุมชน จึงเกิดกระแสความคิดเรื่องวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งก่อตัวขึ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2524 และพัฒนามาเป็นกระแสภูมิปัญญาในปี พ.ศ. 2528 หลังจากนั้นชุมชน องค์กรชุมชน วัฒนธรรมชุมชน และภูมิปัญญาชาวบ้าน ก็ได้รับการยอมรับมากขึ้น เกิดเป็นความคิดและยุทธวิธีที่เป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น มีการนำเสนอแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน เกษตรกรรมยั่งยืน ธุรกิจชุมชน สวัสดิการชุมชน ป่าชุมชน การศึกษาในวิถีของชุมชน ประเด็นเหล่านี้ได้รับการยอมรับและกำหนดไว้ในแผน 8 จนกล่าวได้ว่า แผน 8 คือ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ที่ยอมรับการดำรงอยู่ บทบาทขององค์กรชุมชนและเครือข่ายในการพัฒนาสังคมไทย

การพัฒนาดังกล่าวมิได้เกิดขึ้นเฉพาะด้านเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมเท่านั้น แต่รวมถึงด้านการศึกษาด้วย การศึกษาวิจัยในระยะหลังจึงให้ความสำคัญกับความรู้และประสบการณ์ระดับชุมชน เช่น ประเด็นภูมิปัญญาชาวบ้าน (สกศ, 2531) เครือข่ายการเรียนรู้ (สกศ, 2535) รูปแบบการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในการจัดการศึกษา (สกศ, 2539) เครือข่าย

ครูเพื่อการพัฒนาชีวิตและสังคม (สกศ, และหน่วยงานอื่น ๆ, 2540) โครงการนำร่องหลักสูตรภูมิปัญญาท้องถิ่น (สพช, 2537 – 2539) การวิจัยหลักสูตรภูมิปัญญา (กรมวิชาการ, 2538 – 2539) โครงการโรงเรียนชุมชน (สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2538 – ปัจจุบัน) เครือข่ายครูเพื่อเด็ก เพื่อชุมชน (สวช. และมูลนิธิหมู่บ้าน, 2534 – ปัจจุบัน) การศึกษาไทยในยุคโลกาภิวัตน์ (ธนาคารกสิกรไทย, 2538 – ปัจจุบัน)

วิชิต นันทสุวรรณ และ จำนงค์ แรกพินิจ (2541 : 1-4) ได้เสนอประเด็นบทบาทของชุมชนกับการศึกษาว่าตั้งอยู่บนพื้นฐานความเป็นจริงตามสถานการณ์ปัจจุบันที่ต้องคำนึงชุมชน การศึกษา เครือข่ายการเรียนรู้ และชุมชนยั่งยืน โดยได้จำแนกองค์ประกอบด้านต่าง ๆ ของชุมชน และได้ย้าแนวคิดว่าการศึกษาเป็นทั้งกระบวนการและเนื้อหาในการพัฒนาคนได้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เป็นการถ่ายทอดวัฒนธรรมและการสร้างภูมิปัญญาให้แก่สังคมและระบบการศึกษาตามนโยบายแผนการศึกษาแห่งชาติ (พ.ศ. 2535) เป็นระบบที่ให้ผู้คนได้ศึกษาเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต เพื่อพัฒนาตนเองทั้งด้านปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสังคมอย่างสมดุล ทั้งยังสามารถเสริมสร้างความเจริญก้าวหน้าให้แก่ประเทศได้ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียนหรือการศึกษาตามอัธยาศัย

การศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเครือข่ายการเรียนรู้ในสังคมไทย วิชิต นันทสุวรรณ (2538) พบว่า กลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนมีข้อค้นพบเกี่ยวกับเครือข่ายชาวบ้านที่เป็นรูปแบบความสัมพันธ์ของบุคคลหรือชุมชนเพื่อแก้ปัญหาเอาชนะข้อจำกัดของพัฒนาตนเองและ จำนงค์ แรกพินิจ (2539) พบว่า เครือข่ายของชาวบ้านและชุมชนที่มีอยู่ในสังคมไทย โดยทั่วไปเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการพึ่งพาอาศัยและแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน เช่น แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ ผลผลิต และเงินทุน

เอกวิทย์ ณ ถลาง (2539) ซึ่งอยู่ในกลุ่มองค์กรรัฐและนักวิชาการได้ให้ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ว่า คือ การที่ชาวบ้านรวมตัวกัน ขบคิดปัญหาร่วมกัน ร่วมพลังกันแก้ปัญหา หาผู้นำขึ้นมาแล้วรวมตัวกันเพื่อมีอำนาจต่อรอง มีการต่อสู้ทางความคิด มีการเรียนรู้จากภายนอก มีการไปมาหาสู่เรียนรู้ดูงาน จนกระทั่งเกิดกระบวนการแก้ปัญหาได้

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2535) มีความเห็นว่าเครือข่ายการเรียนรู้ หมายถึง การประสานแหล่งความรู้และข้อมูลข่าวสารการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ และการปฏิบัติงานอย่างสอดคล้อง เชื่อมโยงกันทั้งระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบกับการจัดการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ และระหว่างหน่วยงานอื่น ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนในระดับต่าง ๆ ตลอดจนระบบการเรียนรู้อย่างไม่เป็นทางการ เพื่อสร้างแลกเปลี่ยนถ่ายทอด และกระจายความรู้อย่างต่อเนื่อง

ตลอดชีวิต ประทีป อินแสง (2539) ให้ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ว่า หมายถึง ขอบเขตแห่งความสัมพันธ์ของกิจกรรมการเรียนรู้ที่มีลักษณะประสานติดต่อสัมพันธ์เชื่อมโยงอย่างต่อเนื่อง ในกิจกรรมหนึ่งหรือหลายกิจกรรม ระหว่างคนกับคน และกลุ่มกับกลุ่ม

นอกจากนี้ วิจิต นันทสุวรรณ (2539) ยังได้กล่าวถึง กระบวนการของเครือข่ายที่ทำให้ความสำคัญกับเวทีชาวบ้านที่เป็นเรื่องเริ่มต้นของเครือข่ายและพัฒนาเป็นองค์กรเครือข่าย กิจกรรมระดับเครือข่ายเกิดขึ้นจากการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนความคิด และประสบการณ์ในประเด็นการจัดการ ซึ่งอาจเริ่มต้นจากความร่วมมือในวงเล็ก ๆ แล้วพัฒนาระบบการจัดการเฉพาะกิจกรรมที่ชัดเจน ขยายแวดวงความร่วมมือให้กว้างออกไป

วิมลลักษณ์ ชูชาติ (2540) ได้สรุปผลของการเรียนรู้ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้สร้างพบว่า การเรียนรู้ดังกล่าวเกิดจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหา แสวงหาทางออกที่เหมาะสมด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น ประชุม สัมมนา ศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลมาจากการตัดสินใจของตนเองและชุมชน ประเมินผลกิจกรรมและนำผลที่ได้ไปปรับปรุงกระบวนการ ผลของกระบวนการเรียนรู้พิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้ ความคิด ความรู้สึก และกระบวนการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง

ความหมายของเครือข่ายการเรียนรู้ในสังคมไทย จึงเกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์ใหม่ที่มีบทบาท 2 ด้าน คือ ด้านการพัฒนาเป็นการร่วมมือกันของคนและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม และด้านการเรียนรู้ซึ่งเป็นการเสริมสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ และความรู้เป็นเครือข่ายในความหมายของสังคม มีการพัฒนาระบบสารสนเทศ โดยใช้เทคโนโลยีการสื่อสารเป็นเครื่องมือหลักในการจัดความสัมพันธ์และเชื่อมโยงคนกับองค์กรที่เกี่ยวข้อง ทั้งในด้านการเรียนรู้และการพัฒนา ซึ่งเป็นเครือข่ายในความหมายทางด้านเทคโนโลยี

เมื่อการศึกษาเป็นกระบวนการที่ทำให้มนุษย์สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของคน การจัดการศึกษาโดยกระบวนการเครือข่ายจึงเป็นแนวทางใหม่ของการจัดการศึกษาที่มีลักษณะสำคัญ ซึ่งสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2538) สรุปไว้ดังนี้

1. เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของทุกคน ทุกเพศ ทุกวัยในลักษณะที่มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนต่าง ๆ
2. อาศัยองค์ความรู้เดิมหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนา โดยมีการประยุกต์ใช้วิทยาการสมัยใหม่ด้วยความเหมาะสม

3. เมืองคือชุมชนเป็นหน่วยของการจัดการศึกษา โดยสมาชิกในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาของคนในชุมชนร่วมกัน

การจัดการศึกษาในลักษณะเครือข่ายการเรียนรู้ จึงเป็นหัวใจสำคัญในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เนื่องจากกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกัน ทำให้คนในชุมชนได้มีโอกาสคิด วิเคราะห์หาสาเหตุ และหาแนวทางแก้ไขทดลองปฏิบัติและสรุปบทเรียนร่วมกัน กระบวนการดังกล่าวเมื่อนำมาใช้ในชีวิตจริงของคนในชุมชน จะช่วยให้คนเหล่านี้เรียนรู้และพัฒนาความสามารถในการคิดวิเคราะห์ได้อย่างรวดเร็ว เพราะเป็นการเรียนรู้จากปัญหาจริง ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนสามารถยกระดับการเรียนรู้ในการจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ได้

แนวทางการพัฒนาเพื่อความยั่งยืนของชุมชน หรือชุมชนยั่งยืน (Sustainable Community) นอกจากวิธีการดังกล่าวมาแล้วข้างต้น วิจิต นันทสุวรรณ และ จำนงค์ แรกพินิจ (2541 : 8 - 10) ได้กล่าวถึงระบบต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชุมชน 10 ระบบ ระบบเหล่านี้สัมพันธ์กันอย่างเป็นกระบวนการ เช่น ระบบคุณค่าที่ปรากฏอยู่ในกฎระเบียบ ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และในกระบวนการถ่ายทอดการเรียนรู้ของชุมชน ระบบการเรียนรู้ซึ่งเป็นแกนกลางของกิจกรรมทุก ระบบ โดยมี “ภูมิปัญญา” เป็นแกนกลาง เชื่อมร้อยความรู้ทุกส่วนเข้าด้วยกันเป็นองค์ความรู้ใหม่ของชุมชน ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ที่คำนึงถึงวงจรความอุดมสมบูรณ์ตามธรรมชาติ ระบบทุนชุมชนที่ก่อตัวมาจากปัญหาหนี้สิน ทำให้เกิดการระดมทุน การบริหารจัดการมีเป้าหมายเพื่อสนองปัจจัยพื้นฐานของสมาชิกในชุมชน ธุรกิจชุมชน หรือการตลาดที่ชุมชนต้องการ ระบบอุตสาหกรรมชุมชนเป็นระบบคู่กับระบบธุรกิจ อาจผลิตผลิตภัณฑ์จากทรัพยากรในท้องถิ่นหรือวัตถุดิบจากภายนอกมาผลิต เพื่อตอบสนองการบริโภคและการใช้สอยในชุมชน ระบบสิ่งแวดล้อมที่ครอบคลุมสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อวิถีชีวิต ระบบสวัสดิการชุมชนที่เป็นการสร้างหลักประกัน ความมั่นคงในชีวิตร่วมกัน ระบบการรักษาสุขภาพชุมชน ที่ตั้งอยู่ในพื้นฐานความรู้ด้านการแพทย์แผนไทย และระบบการจัดการของชุมชน เพื่อให้ชุมชนอยู่ในทิศทางเดียวกัน

ชุมชนหนึ่ง ๆ อาจไม่สามารถพัฒนาได้ทั้งหมด 10 ระบบ แต่ชุมชนสามารถสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างชุมชน เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนด้วยกันขึ้นมามากทดแทนได้

ในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา ได้พิสูจน์ให้เห็นแล้วว่า การศึกษากระแสหลักไม่สามารถตอบสนองความต้องการและไม่สามารถแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ทั้งในชุมชนเมืองและในชุมชนโดยเฉพาะในชนบท ปัญหาต่าง ๆ ยิ่งโหมทวีลงไปมากขึ้น และซับซ้อนจนกลายเป็นลูกโซ่ของปัญหาที่ยากจะเยียวยา

เรื่องบทบาทและรูปแบบในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาตนเอง ที่เป็นการจัดการศึกษาที่เกิดจากศักยภาพของชุมชน เพื่อพัฒนาชุมชนให้เต็มศักยภาพ อันจะนำไปสู่การแก้ปัญหาและลดข้อจำกัดภายในชุมชน การศึกษาที่ชุมชนจัดขึ้นจึงควรมุ่งให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตและตอบสนองความต้องการของผู้ที่อยู่ในบริบททางวัฒนธรรมสังคมเดียวกัน โดยยึดหลักให้ผู้เรียนได้เรียนในที่มีความรู้ การเรียนรู้จึงไม่ถูกจำกัดด้วยเวลา สถานที่ เพศ และวัย เป็นการเปิดโอกาสให้คนได้เรียนรู้ตามอัธยาศัยอย่างแท้จริง เป็นรูปแบบการจัดการศึกษาในวิถีชุมชน

วิจิต นันทสุวรรณ และ จำนงค์ แรกพินิจ (2541 : 22) ได้เสนอแนวคิดที่ได้จากประสบการณ์ในการศึกษาชุมชนไว้อย่างละเอียด สรุปได้ดังนี้

การสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนต้องอาศัยองค์ประกอบ 3 อย่าง ที่อยู่ในชุมชน ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร ส่วนวิธีการหรือกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนมี 4 ขั้นตอน คือ วิเคราะห์ – สังเคราะห์ศักยภาพและปัญหาของชุมชน แสวงหาทางออก สร้างกิจกรรมและประเมินผลกิจกรรม

เสรี พงศ์พิศ (2536 : 469 – 470) ได้กล่าวถึงเครือข่ายการเรียนรู้อีกรูปแบบหนึ่งของการจัดการศึกษาของชุมชน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น และรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงภายนอก ซึ่งต้องอาศัยความรู้และบทบาทที่หลากหลายจากองค์กรอื่นเข้ามาประยุกต์ใช้ทำให้การไปมาหาสู่ระหว่างชุมชน หรือองค์กรชุมชนเป็นสิ่งจำเป็นและกลายมาเป็นพื้นฐานเครือข่ายการเรียนรู้ ดังนั้นเครือข่ายการเรียนรู้ในความหมายนี้ จึงหมายถึงการร่วมมือกันในกิจกรรม 4 อย่าง คือ การแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ การแบ่งปันทรัพยากร การแลกเปลี่ยนผลผลิต และการช่วยเหลือกันทางการเงิน

ประเด็นสำคัญอย่างยิ่งก็คือ บทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษา โดยมีส่วนร่วมกับโรงเรียน วิจิต นันทสุวรรณ และ จำนงค์ แรกพินิจ (2540 : 28-29) ได้จำแนกบทบาทและรูปแบบที่สำคัญ สรุปได้ดังนี้คือ บทบาทของผู้สอนที่ผ่านผู้นำ ผู้รู้ และผู้ทรงภูมิปัญญา บทบาทในการบริหารและจัดการโรงเรียนในรูปคณะกรรมการโรงเรียน หรือคณะทำงานอื่น ๆ ตามความจำเป็น บทบาทของชุมชนและรูปแบบการเชื่อมประสานระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ทั้งจากชุมชนสู่โรงเรียน และจากโรงเรียนสู่ชุมชน เป็นการเรียนรู้สองแบบ ภายใต้กระบวนการเดียวกัน คือ การเรียนรู้ที่เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้จากวิถีชีวิตของพ่อแม่และชาวบ้านในชุมชน และการเรียนรู้ในโรงเรียนที่เน้นให้เด็กนำประสบการณ์จากชุมชนกลับมาแลกเปลี่ยนจัดในห้องเรียน ซึ่งอยู่ภายใต้การดูแลและชี้แนะของครู แสดงให้เห็นถึงกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาการด้านการศึกษาของชุมชนที่เกิดขึ้นตลอดเวลา จนได้รูปแบบการศึกษาที่เหมาะสมกับตนเอง

เรื่องสำคัญยิ่งอีกเรื่อง คือ เรื่อง “หลักสูตร” วิจิต นันทสุวรรณ และจำนงค์ แรกพิณิจ (2541 : 35) ได้เสนอพัฒนาการสำคัญของหลักสูตรที่ชุมชนมีบทบาท แบ่งออกเป็น 3 ส่วน ดังนี้

1. ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนหลักสูตร การเสนอแนะวิชาการเรียนและโปรแกรมการศึกษา จัดทำโปรแกรมส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ ตลอดจนถึงการประเมินผล การเรียน การงานพื้นฐานอาชีพต่าง ๆ ผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความชำนาญพิเศษในท้องถิ่นได้รับบารมี แต่งตั้งให้เป็นกรรมการประเมินผลการเรียนรู้ร่วมกับครู

2. การกำหนดแนวทางของหลักสูตรที่สัมพันธ์สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริง และวิถีชีวิตของสมาชิกในชุมชน เช่น เป็นหลักสูตรที่เน้นผู้เรียนเป็นหลัก เน้นการนำไปใช้จริงและการพัฒนาองค์รวมของผู้เรียน และหลักสูตรต้องเป็นประโยชน์ต่อวิถีชีวิตของคนในชุมชน สอดคล้องกับสภาพและความต้องการของชุมชน

3. เน้นการใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ในชั้นเรียน โดยทดลองใช้หลักสูตร ทำการประเมินผลอย่างต่อเนื่องและปรับแต่งหลักสูตรเพื่อให้เหมาะสมกับผู้เรียน แล้วนำเสนอความเห็นต่อคณะกรรมการบริหารโรงเรียน

ดังนั้น บทบาทของชุมชนในการจัดการศึกษาในทางยุทธศาสตร์ สามารถแยกแยะได้ 2 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาที่มีบทบาทผ่านรูปการจัดการหรือองค์กรที่มีกฎหมายรองรับ และการมีบทบาทในเชิงกระบวนการ คือ เข้าไปเกี่ยวข้องกับในระดับต่าง ๆ ตามยุทธวิธีในการจัดการศึกษา และอีกด้านหนึ่งก็คือ ชุมชนมีอิสระในการจัดการศึกษาเรียนรู้โดยรัฐให้การสนับสนุน

อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทยาพงศ์ (2540) กล่าวถึงชุมชนเข้มแข็งว่า สมาชิกชุมชนมีความผาสุกหรือมีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ มีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองสูง มีทุนแรงงานและทรัพยากรเพื่อใช้ในการยังชีพ มีการพึ่งพาภายนอกอยู่ในลักษณะของการมีอำนาจในการจัดการ รู้จักเลือกและตัดสินใจ มีความสามารถสืบสานวัฒนธรรมและวิถีชีวิต มีการพึ่งพาอาศัยกัน คนในชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งที่เป็นงานส่วนตัวและส่วนรวมในการอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม การแก้ปัญหาชุมชนร่วมกัน มีความสามัคคีรักใคร่ เอื้อเฟื้อซึ่งกันและกัน และสามารถธำรงรักษาความอุดมสมบูรณ์ของสภาพแวดล้อมไว้ได้ และที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือชุมชนจะต้องมีการพัฒนาศักยภาพของตนอย่างต่อเนื่องโดยอาศัยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน สร้างภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ เมื่อชุมชนมีความรู้ก็สามารถพัฒนาตนเองและชุมชนของตนเอง ตลอดจนสามารถถ่ายทอดความรู้นั้นต่อไปได้ ศูนย์วิจัยนโยบายการศึกษา (2540) ระบุว่า ความเข้มแข็งของชุมชนเป็นผลมาจาก **สภาวะพื้นฐาน** ได้แก่ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ภูมิ

ปัญญา ภาวะผู้นำ รูปแบบการทำมาหากิน ทรัพยากร สภาพสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมการปกครองตนเอง เป็นต้น รวมทั้ง **กระบวนการทางสังคมในชุมชนนั้น** ๆ ได้แก่ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน การเรียนรู้ร่วมกัน การแก้ปัญหาร่วมกันในชุมชน ลักษณะสัมพันธ์ภาพระหว่างกลุ่มคนฝ่ายต่าง ๆ ในชุมชน กลไกที่เอื้อให้เกิดปฏิสัมพันธ์และการติดต่อสื่อสารที่ต่อเนื่อง สภาพะพื้นฐานและกระบวนการทางสังคมในชุมชนจะมีปฏิสัมพันธ์กันและหล่อหลอมกันเกิดเป็นพลังชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การมีการออมทุนร่วมกัน การมีสภาพครอบครัวที่อบอุ่น การมีสภาพแวดล้อมในชุมชนสมบูรณ์ยั่งยืน การมีการศึกษาที่เหมาะสมกับท้องถิ่นในรูปแบบหลักสูตรท้องถิ่น เป็นต้น พลังชุมชนในรูปแบบต่าง ๆ จะเป็นตัวบ่งชี้ความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งสามารถที่จะเผชิญกับแรงปะทะที่มาจากภายนอกชุมชนได้ เมื่อชุมชนมีความเข้มแข็ง ชุมชนก็สามารถที่จะใช้ความเข้มแข็งต้านแรงปะทะต่าง ๆ ได้ โดยการใช้การวินิจฉัยวิเคราะห์พิจารณาไตร่ตรองเลือกวิถีชีวิตและวิถีการพัฒนาที่เหมาะสมกับตนเองได้

ชุดิมา เวทการ และคณะ (2543) กล่าวถึงบทบาทของโรงเรียนในการสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนว่า โรงเรียนเป็นสถาบันที่ทำหน้าที่หลอมรวมและมีปฏิสัมพันธ์กันทั้งสภาพะพื้นฐานของชุมชน กระบวนการชุมชนและพลังชุมชนไว้ในรูปแบบต่าง ๆ และสามารถที่จะแสดงพลังเสริมให้ชุมชนในวิถีทางต่าง ๆ ที่เหมาะสม ดังนั้นแนวความคิดในการศึกษาบทบาทของโรงเรียนในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน สรุปได้ดังนี้

1. **สภาพะพื้นฐานของชุมชน** สภาพะพื้นฐานของโรงเรียนในเชิงสัมพันธ์กับชุมชน ควรมีการศึกษาควบคู่กันไป เช่น

- วิสัยทัศน์และขีดความสามารถของบุคลากรโรงเรียน โดยเฉพาะด้านการทำงานร่วมกับชุมชน
- ภาวะผู้นำของโรงเรียน ขีดความสามารถของผู้บริหารในการริเริ่มรักษาสัมพันธ์ภาพที่ดีและการทำงานร่วมกับชุมชน
- ทรัพยากรของโรงเรียน สภาพทางกายภาพทั่วไป และศักยภาพในการใช้ทรัพยากรเหล่านั้น เพื่อประโยชน์ใช้สอยของชุมชน
- ประวัติความเป็นมาของโรงเรียนในเชิงสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน หลักฐานแสดงความสัมพันธ์ที่เคยมีมาระหว่างผู้บริหารและบุคลากรในโรงเรียนกับชุมชน

2. การศึกษากระบวนการชุมชนและกระบวนการโรงเรียน – ชุมชน บนฐานความเข้าใจเกี่ยวกับสถานะพื้นฐานของโรงเรียนและชุมชน ซึ่งหมายถึงกิจกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ที่เน้นลักษณะการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน อาทิ

- การนำชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานของโรงเรียน เช่น การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ โดยนำเอาผู้รู้ในชุมชนมาช่วยสอน การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น หรือการระดมทรัพยากรท้องถิ่นมาสนับสนุนการจัดการเรียนการสอน เป็นต้น
- การที่โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการพบปะ แลกเปลี่ยน การเรียนรู้ และแสวงหาความรู้ของคนในชุมชน
- การมีกิจกรรมส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

3. พลังโรงเรียนที่ช่วยเสริมพลังชุมชน ที่ออกมาในรูปกิจกรรมต่าง ๆ จะเป็นพลังที่เข้าไปเสริมการสืบสานวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของท้องถิ่น การสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ความยั่งยืนของสภาพแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ถึงความเข้มแข็งของชุมชน เช่น การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นของโรงเรียนที่สอดคล้องกับความต้องการของโรงเรียนและชุมชน การริเริ่มโครงการที่สอดคล้องกับความต้องการของโรงเรียนและชุมชน การริเริ่มโครงการพัฒนาอาชีพของนักเรียนและผู้ปกครองร่วมกับชุมชน การริเริ่มกลุ่มออมทรัพย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เป็นต้น

อุทัย ดุลยเกษม และ อรศรี งามวิทย์พงศ์ (2540) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน การทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมีปัจจัยและเงื่อนไขที่จะทำให้โรงเรียนสามารถทำหน้าที่หรือแสดงบทบาทได้ ดังนี้

1. บุคลากรในชุมชนจะต้องมีวิสัยทัศน์ในเรื่องการศึกษาของชุมชนร่วมกัน ซึ่งเกิดจากการร่วมกันคิด ร่วมกันวางแผนและทำงานร่วมกันของชุมชนและโรงเรียน จึงควรแสวงหากระบวนการสร้างวิสัยทัศน์และผู้ที่เกี่ยวข้องร่วมกัน

2. การมีส่วนร่วมและสนับสนุนจากภาคีอื่น ๆ เช่น ครอบครัว สถาบันศาสนา กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มอาชีพ องค์การบริหารส่วนตำบล องค์การพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ชุมชนอื่นซึ่งเกี่ยวข้องกับการแสวงหาความรู้ ความคิด กำลังใจ ประสพการณ์ บทเรียน งบประมาณ เพื่อเป็นแนวทางให้เกิดความร่วมมือและพัฒนาไปสู่การผลักดันให้การศึกษาทำหน้าที่สร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

3. โครงสร้างของการจัดการศึกษาตามแนวราบ ได้แก่ การเปิดโอกาสให้ท้องถิ่นชุมชนได้มีอำนาจในการบริหารมากขึ้น และมีการจัดโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับภาคีอื่น

เช่น ครอบครัว ชุมชน วัด อบต. เปลี่ยนจากโรงเรียนเป็นศูนย์กลางมาเป็นแนวราบ มีลักษณะความเสมอภาคมากขึ้นและเปิดโอกาสให้ภาคีอื่นได้เข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้น มีการกระจายความรู้ให้หลากหลายโดยไม่ผูกขาดกับโรงเรียน การศึกษาจึงเป็นเรื่องของชุมชนที่จะต้องร่วมกันรับผิดชอบและช่วยกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน

4. นโยบายการจัดการศึกษาของรัฐ จะต้องปรับปรุงในเรื่องเป้าหมายที่มาจากรัฐฝ่ายเดียวมาสู่ความต้องการของผู้เรียนและชุมชน กระจายการศึกษาจากโรงเรียนไปสู่แหล่งเรียนรู้ที่หลากหลาย ส่วนในด้านการปรับปรุงระบบบริหารจัดการโรงเรียนให้เปลี่ยนจากระบบแนวตั้งมาเป็นแนวราบมากขึ้น เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างจริงจังของภาคีอื่นและให้ความสำคัญในการพัฒนาระบบโรงเรียน การพัฒนาครู ให้มุ่งที่การศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนและชุมชน มีการปรับปรุงหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับการพัฒนาวิถีชีวิตของบุคคลและชุมชนและเอื้อให้เกิดการถ่ายทอดสติปัญญาอย่างต่อเนื่องของชุมชน

5. ชุมชนมีเงื่อนไขพื้นฐานในการพัฒนา เช่น มีทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรบุคคล ผลผลิต รายได้ มีปัจจัยแห่งความเข้มแข็งบางส่วนเหลืออยู่ เช่น กลุ่มผู้นำตามธรรมชาติ ความสัมพันธ์ทางสังคม ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่จะพัฒนาได้ หากชุมชนมีปัจจัยเหล่านี้อยู่ก็ทำให้โรงเรียนหรือภาคีอื่น ๆ เข้าร่วมในการพัฒนาชุมชนในด้านต่าง ๆ ได้ และช่วยให้เกิดกิจกรรมที่จะพัฒนาความเข้มแข็งได้ง่ายขึ้น

กระบวนการเกิดความร่วมมือและทำงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนและชุมชนจะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัย “เงื่อนไขที่จำเป็น” นอกเหนือจาก “ปัจจัยพอเพียง” ดังที่กล่าวไปแล้ว ซึ่งความยั่งยืนของการพัฒนานั้น เงื่อนไขทั้งสองจะต้องอยู่ในลักษณะสมดุล เงื่อนไขจำเป็นที่จะทำให้เกิดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมี 3 ประการ คือ

1. บุคลากรที่เกี่ยวข้องเห็นคุณค่าและความสำคัญของการเรียนรู้ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการพัฒนาความรู้และจิตสำนึก การเรียนรู้จะต้องมีการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างบุคคล มองเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับตนเองและชุมชน จึงจะทำให้เกิดการร่วมมือกันขึ้น การเรียนรู้ไม่ได้มุ่งที่ความสำเร็จของงานเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการให้ความสำคัญในเรื่องการเรียนรู้แก่ทุกฝ่ายที่จะสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาความรู้และจิตสำนึกของชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีความผูกพัน มีทัศนคติและวิสัยทัศน์ร่วมกัน ที่จะเสริมความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน

2. บุคลากรมีทัศนคติที่เคารพและเชื่อมั่นในศักยภาพของกันและกัน เกิดความร่วมมือกันอย่างเสมอภาค ปราศจากการครอบงำ ช่วยส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพและเป็นการสร้างสัมพันธภาพให้เกิดขึ้นภายในชุมชน

3. บุคลากรให้การยอมรับความแตกต่างระหว่างบุคคล มีความคิดเห็นที่ยืดหยุ่น สามารถยอมรับความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันและสามารถลดความขัดแย้งหรือความรุนแรงต่าง ๆ ได้ ก็เป็นผลให้การทำงานร่วมกันนั้นดำเนินไปได้อย่างราบรื่น

กระบวนการเกิดและการดำเนินความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชนมีลำดับขั้นดังต่อไปนี้

1. การแสวงหาระบบหรือกลไกที่จะสร้างหรือพัฒนาบุคลากรให้มีทัศนคติหรือวิถีทัศน์ที่เอื้อต่อการเกิดความร่วมมือและการทำงานร่วมกัน

2. เมื่อผ่านการปรึกษาและมองปัญหาร่วมกันแล้ว จึงค่อยขยายไปสู่การร่วมกันคิดวิเคราะห์ กำหนดแนวทางแก้ปัญหาและวางแผนกิจกรรมการพัฒนาต่าง ๆ ที่จะแก้ปัญหาที่ประสบอยู่และพัฒนาทัศนคติ ความสามารถและสติปัญญาของบุคคล

3. จัดกระบวนการเรียนรู้จากการปฏิบัติและจัดการตามกิจกรรมที่กำหนด โดยการสรุปและประเมินผลการดำเนินการกิจกรรมร่วมกันอย่างสม่ำเสมอ เพื่อนำมาพัฒนากิจกรรมและการเรียนรู้ใหม่อย่างต่อเนื่อง

4. แสวงหาแนวทางของการขยายความคิด กิจกรรม การเรียนรู้ไปสู่ประชาชนในชุมชนและภาคีต่าง ๆ เพื่อขยายการมีส่วนร่วมให้ทั่วถึงและผลักดันให้เกิดโครงสร้างของกิจกรรมแบบแนวราบอย่างต่อเนื่องในชุมชน

5. สำรวจหารูปแบบและระบบของการร่วมมือและสัมพันธ์กับภาคีอื่น ๆ ภายนอกชุมชน ที่จะพัฒนาศักยภาพของท้องถิ่น เพื่อความเข้มแข็งของบุคคล โรงเรียนและชุมชนโดยมุ่งให้เกิดการพัฒนาอย่างบูรณาการ

ลีลาภรณ์ นาครวรรณ (2539) แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ไว้ดังนี้

1. เป็นลักษณะการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนที่เกิดจากกระบวนการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น วิพากษ์วิจารณ์ปัญหา เสนอทางเลือกการแก้ปัญหาและตัดสินใจร่วมกัน

2. เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง ผ่านกระบวนการคิด – ทำ ทบทวนวิเคราะห์และช่วยทำให้กลุ่มได้เรียนรู้การแก้ปัญหาต่าง ๆ ตามสถานการณ์ที่แตกต่างกันไป

3. เป็นการเรียนรู้จากปัญหาในชีวิตจริง ที่ได้พยายามแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน

4. เป็นการเรียนรู้และทำงานร่วมกันเป็นเครือข่ายที่สัมพันธ์กับแนวราบเป็นความสัมพันธ์ของกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์ที่จะเรียนรู้และทำงานร่วมกัน

การเรียนรู้ของชุมชนจะต้องมีพลังและความสมดุลระหว่างองค์ประกอบ 3 ประการ คือ **ภูมิปัญญาและธรรมะ การเรียนรู้ และการจัดการ** จึงจะแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ ภูมิปัญญาและธรรมะจะต้องเป็นสิ่งที่อยู่ในตัวผู้นำและสมาชิกของชุมชน ภูมิปัญญาเป็นองค์ความรู้ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิตร่วมกันของชุมชน มีสาระทางด้านธรรมะอยู่ในตัว ซึ่งนำไปสู่การดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข ส่วนการเรียนรู้ หมายถึง กระบวนการศึกษาเรียนรู้ของคนในชุมชน ซึ่งได้แก่เรื่องของการคิดวิเคราะห์ การตั้งคำถามและการหาคำตอบเกี่ยวกับปัญหา สาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ดังนั้นการพัฒนาการเรียนรู้ของชุมชนจึงหมายถึงกระบวนการที่ชุมชนร่วมกันคิด วิเคราะห์ปัญหา สาเหตุ หาทางเลือกของการแก้ปัญหา ตัดสินใจเลือกทางแก้ปัญหาและสรุปผลเพื่อยกระดับความสามารถในการแก้ปัญหาให้สูงขึ้น นอกจากนี้ยังเกี่ยวข้องกับการจัดการซึ่งเป็นเรื่องของการไถ่ถามการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ชุมชนจะเข้มแข็งได้จะต้องมีการจัดการซึ่งเป็นการกระจายบทบาทภาระหน้าที่ ความรับผิดชอบในด้านต่าง ๆ ให้สมาชิกมีการกำหนดสิทธิ กติกา และวินัยในการอยู่ร่วมกันเป็นองค์กร

การส่งเสริมและการพัฒนาการเรียนรู้ต้องอาศัยจุดอ่อนจุดแข็งของหลายฝ่าย ได้แก่ สถาบันการศึกษาภายในชุมชน ได้แก่ วัดและโรงเรียน ที่มีความใกล้ชิดกับชุมชน และชุมชนให้การยอมรับ เป็นสถานที่ที่จะช่วยกระตุ้นให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และแก้ปัญหาร่วมกัน ส่วนสถาบันที่อยู่นอกชุมชนมีความสามารถที่จะเชื่อมระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมกับความรู้สมัยใหม่ โดยผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ การสอน การวิจัย การให้บริการชุมชนและการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรม นอกจากนี้หน่วยงานของรัฐ ซึ่งมีจุดเด่นในด้านทรัพยากรและความชอบธรรม ควรมีบทบาทในการสนับสนุนกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ส่วนการกระตุ้นกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาในชุมชน การเชื่อมโยงเครือข่ายและการประสานความร่วมมือระหว่างชุมชนกับฝ่ายต่าง ๆ นั้น องค์กรพัฒนาเอกชนมีความคล่องตัวในการดำเนินการ และถ้าเป็นเรื่องของความรู้และการจัดการทางธุรกิจ จะต้องอาศัยการสนับสนุนขององค์กรธุรกิจเอกชน และองค์กรชุมชนจะต้องมีผู้นำที่สามารถในการดำเนินการพัฒนาชุมชนของตน ทำให้เกิดความสามัคคี มีธรรมะและมีกิจกรรมการเรียนรู้ร่วมกันและมีการจัดการอย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ

กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเป็นกระบวนการที่เคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่ง การเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ตามเหตุปัจจัยในเวลาใดเวลาหนึ่งนั้น จะต้องมีการบริหารจัดการเครือข่ายที่ดี จึงจะรักษากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่เข้มแข็งและเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2541) ได้เสนอผลการศึกษา และแนวคิดเกี่ยวกับการจัดศึกษาตามวิถีชีวิตชุมชน และได้แนวทางในการส่งเสริมและพัฒนา ดังนี้

1. หลักการจัดการศึกษาในวิถีชุมชนเป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน หรือภูมิปัญญาชาวบ้านสืบทอดจากอดีตสู่ปัจจุบัน รูปแบบการจัดการศึกษามีรูปแบบแตกต่างกันไปตามยุคสมัย แต่ปรัชญาในการจัดการศึกษายังคงยึดหลักการเดิม คือ การเชื่อมโยงการศึกษาเข้ากับวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญ คือ การถ่ายทอดวัฒนธรรมเป็นมิติสำคัญของการศึกษาในวิถีชีวิตชุมชน การศึกษาชุมชนเป็นพลังขับเคลื่อนทางวัฒนธรรม การศึกษาในวิถีชุมชนเป็นฐานแห่งการศึกษาตามอรรถาธิบาย

2. การประยุกต์การศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนในปัจจุบัน สามารถนำไปประยุกต์และขยายผลในการพัฒนาศักยภาพของบุคคลและชุมชนได้ โดยมีประเด็นการพิจารณาดังนี้ คือ การจัดการศึกษาในวิถีชุมชนเชิงสถาบันการศึกษา การจัดการศึกษาในวิถีชุมชนเชิงวงจรชีวิต การศึกษาในชีวิตชุมชนเชิงห้วงชีวิต

3. การศึกษาในวิถีชีวิตชุมชนเชิงบริบทสังคม เป็นการศึกษาที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของอิทธิพลของสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง สิ่งแวดล้อมทางจิตใจและธรรมชาติของแต่ละท้องถิ่น

4. ในการจัดการหลักสูตรการศึกษาในวิถีชุมชน จะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบในด้านวัฒนธรรม ค่านิยมของสังคม ซึ่งได้แก่ ประเพณีและความเชื่อ องค์ประกอบด้านวงจรชีวิต ด้านสิ่งแวดล้อม ด้านแบบอย่างทางอุดมการณ์ของชายและหญิง และด้านเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการศึกษา

สรุปคือการศึกษาของชุมชนจะต้องไม่ทำให้เกิดการแตกแยกขึ้นในวิถีชีวิตชุมชนในท้องถิ่น เปิดโอกาสให้ทุกคนได้เรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของตนและการเรียนรู้โดยการมีส่วนร่วมในการศึกษา ทั้งในระบบและนอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอย่างผสมกลมกลืน

ปาริฉัตร วลัยเสถียร และคณะ (2543) ได้ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมและการเรียนรู้เป็นหัวใจสำคัญในการเสริมสร้างพลังอำนาจให้แก่ชุมชน ซึ่งก็หมายถึงการสร้างให้ชุมชนมีพลังที่จะดำเนินการสิ่งใดสิ่งหนึ่งด้วยการตัดสินใจด้วยตนเอง โดยต้องให้มีส่วนร่วมทั้งกระบวนการและเป้าหมายในการทำงาน ตั้งแต่การวิเคราะห์ตนเอง การวางแผน การลงมือปฏิบัติงาน และการติดตามผลงาน วิธีการและเทคนิคในการเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่

1. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการปฏิบัติจริง ได้แก่ การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน การกำหนดปัญหา การแสวงหาทางเลือก การวางแผน การปฏิบัติการควบคุมและประเมินผล นอกจากนี้ยังมีการจัดการเรียนรู้โดยการสาธิตและการทดลองภายใต้เงื่อนไขเดียวกับที่ชุมชนมีอยู่

2. การเรียนรู้จากประสบการณ์ของผู้อื่น โดยการศึกษาดูงานอย่างมีจุดมุ่งหมายที่ชัดเจน มีการวิเคราะห์ การแลกเปลี่ยนความรู้ การสรุปบทเรียน โดยต้องมีการเตรียมตัวทั้งสองฝ่าย คือทั้งผู้ไปศึกษาดูงานและผู้ให้การศึกษาดูงาน

3. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านหรือสถาบันชุมชน แล้วนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้ใหม่ ให้เหมาะสมกับสภาพเงื่อนไขของท้องถิ่น

4. การเรียนรู้จากสถานการณ์จำลองหรือตัวอย่าง เช่น กรณีปัญหา การแสดงบทบาทสมมติ การแสดงละคร เกม นิทาน เป็นต้น

5. การเรียนรู้จากการถ่ายทอด เป็นการเรียนรู้จากการถ่ายทอดเนื้อหาโดยตรง เช่น การให้ข้อมูลข่าวสาร การบอกเล่า การบรรยาย การอภิปราย นิทรรศการ และสื่อต่าง ๆ เทคนิคการเรียนรู้ที่ดี ควรเป็นเทคนิคผสมผสาน และต้องคำนึงหลักการที่สำคัญ คือ การเรียนรู้ที่สัมพันธ์กับการดำรงชีวิต การเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีส่วนร่วมและเรียนรู้ซึ่งกันและกัน การเรียนรู้ที่ให้คุณค่าแก่ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย เช่น เพศ วัย อาชีพ พื้นฐานการศึกษา และประสบการณ์

ดังนั้น การเลือกรูปแบบและเทคนิคการส่งเสริมการเรียนรู้ ควรคำนึงถึงมิติด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กลุ่มเป้าหมาย เนื้อหาการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความต้องการ ความสัมพันธ์กับชีวิตวัฒนธรรม คุณค่าความรู้เดิม การสร้างความรู้ใหม่ ตลอดจนความเหมาะสมของสื่อต่าง ๆ ด้วย

นเรศ สงเคราะห์สุข (2541 : 13-14) ได้สรุปประสบการณ์ในการทำงานของโครงการพัฒนาที่สูงที่ถือว่าเป็นยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1. การจัดกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) การจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมสามารถทำได้หลายวิธี ได้แก่ การจัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้าน เพื่อทำความเข้าใจและเรียนรู้ร่วมกันในประเด็นต่าง ๆ การจัดเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ภายในชุมชนและระหว่างชุมชน การจัดนิทรรศการดูงาน และการเชิญผู้มีประสบการณ์มาให้ข้อคิดเห็นและแลกเปลี่ยนแนวคิด การจัดฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะเฉพาะด้านต่าง ๆ การลงมือปฏิบัติจริง การถอดประสบการณ์ และสรุปบทเรียนจะนำไปสู่กระบวนการปรับปรุงการทำงานที่เหมาะสมยิ่งขึ้น

2. การพัฒนาผู้นำและเครือข่าย เพื่อให้ผู้นำเกิดความมั่นใจในความรู้หรือความสามารถที่มีอยู่ จะช่วยให้ผู้นำสามารถริเริ่มกิจกรรม การแก้ไขปัญหา หรือกิจกรรมพัฒนาได้โดยการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ระหว่างผู้นำ ทั้งภายในชุมชนเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่กว้างและ

ชัดเจนขึ้น สนับสนุนให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และการสนับสนุนข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นอย่างต่อเนื่อง การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการดำเนินการร่วมกันของเครือข่ายอย่างต่อเนื่อง จะทำให้เกิดกระบวนการจัดการและการจัดองค์การร่วมกัน

กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นกิจกรรมสำคัญในการพัฒนาชุมชนในปัจจุบัน เพราะเชื่อว่าสิทธิ ศักดิ์ศรี ความเท่าเทียมกันของมนุษย์ และความสัมพันธ์ตามแนวราบเป็นความต้องการที่แท้จริงของมนุษย์ในโลกปัจจุบัน แนวคิดในการจัดการศึกษาที่ดีต้องเป็นการจัดการศึกษาเพื่อชุมชน ให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย กำหนดหลักสูตรร่วมกำกับดูแลการดำเนินงานของโรงเรียน พจณี เทียมศักดิ์ (2543 : 57) ได้จำแนกการมีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนออกเป็น 3 รูปแบบ คือ 1) การมีส่วนร่วมแบบชายขอบ (Marginal participation) หมายถึง แบบของการมีส่วนร่วมที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งมีความรู้สึกว่าด้อยอำนาจกว่าทำให้ความเข้มแข็งของการมีส่วนร่วมน้อย 2) การมีส่วนร่วมแบบบางส่วน (Partial participation) หมายถึง แบบของการมีส่วนร่วมในกิจกรรมเฉพาะบางกิจกรรม 3) การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full participation) หมายถึง การที่ทุกฝ่ายมีส่วนร่วม และมีอิทธิพลต่อการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ทุกกิจกรรมเป็นการร่วมมือกันอย่างสมบูรณ์

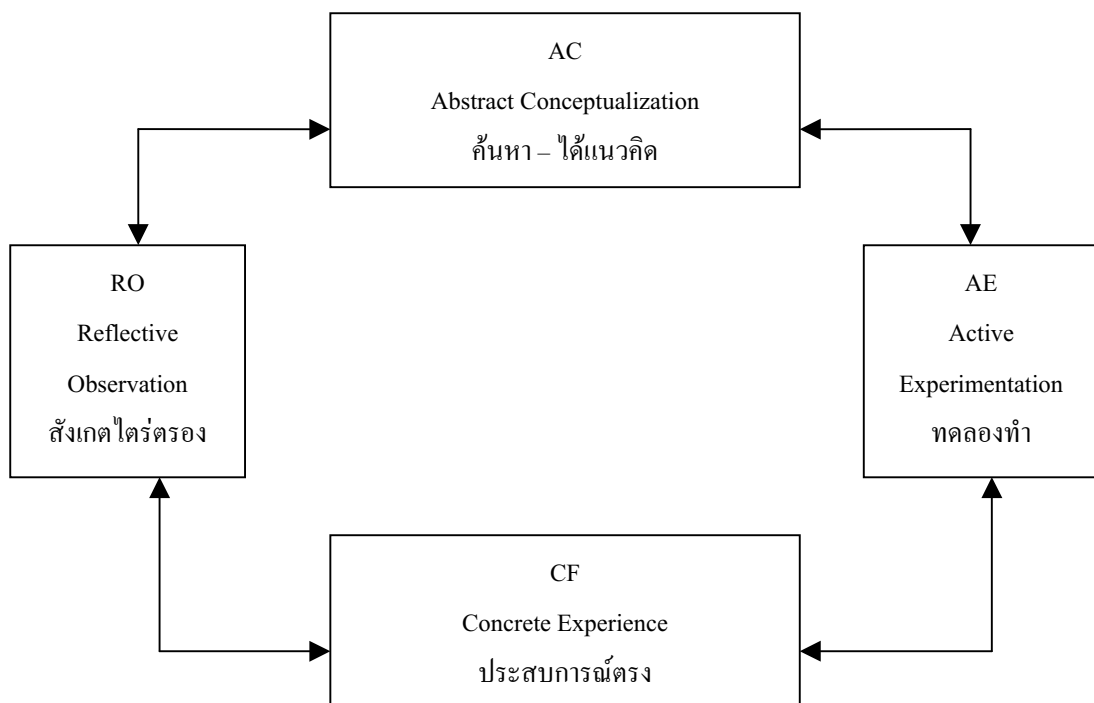
ปรากฏการณ์มีส่วนร่วมระหว่างโรงเรียนและชุมชนที่ผ่านมาและที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีแบบของการมีส่วนร่วมทั้ง 3 ลักษณะ โดยพบว่า ส่วนใหญ่จะเป็นการมีส่วนร่วมแบบชายขอบ และแบบบางส่วน หากโรงเรียนและชุมชนได้มีปรากฏการณ์ของการมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์จะเป็นชุมชนที่มีความเข้มแข็งในตัวเองและช่วยเหลือตนเองได้ ซึ่งเป็นสิ่งที่ทุกคนปรารถนา กล่าวคือ การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบชายขอบเป็นปรากฏการณ์ที่พบเห็นอยู่ทั่วไป บุคคล ชุมชน และองค์กรต่าง ๆ เข้ามามีส่วนร่วมการจัดการศึกษาในโรงเรียน ในลักษณะได้รับการประสานงานหรือขอความร่วมมือชั่วคราวหรือเฉพาะเรื่อง โดยไม่มีการให้ความคิดเห็นหรือตัดสินใจ การมีส่วนร่วมแบบนี้จะมีโครงสร้างของความสัมพันธ์ไม่เท่าเทียมกัน ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากมาจาทงเดียว ผลที่พบเห็น คือโรงเรียนจะมีอำนาจเหนือประชาชนอย่างชัดเจน

การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนแบบบางส่วน เป็นการมีส่วนร่วมที่เท่าเทียมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน แต่ไม่สมบูรณ์ทุกกิจกรรม ตัวอย่างของการมีส่วนร่วมแบบบางส่วน คือ กลุ่มผู้ปกครอง กลุ่มคณะกรรมการโรงเรียนที่เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมเป็นบางครั้งกับโรงเรียนหรือกลุ่มครู และนักเรียนที่ออกไปร่วมกิจกรรมกับชุมชนในโอกาสต่าง ๆ ในขณะที่การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์เป็นความจำเป็นที่แท้จริง และสอดคล้องกับแนวคิดในการจัดการศึกษาตามพระราช

บัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ซึ่งน่าจะเป็นหนทางที่ถูกต้องในการสร้างชุมชนแห่งการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในทุกชุมชนของประเทศ

ลักษณะของกลุ่มองค์กรและชุมชนที่มีการเรียนรู้ (Learning community) บริบททางสังคมในปัจจุบันจะต้องรวมตัวกันเป็นกลุ่ม เป็นองค์กรและเป็นชุมชน บุคคลจำเป็นจะต้องอยู่รอดและสามารถดำรงชีวิตอยู่ในโลกได้อย่างมีความสุข กลุ่มองค์กรหรือชุมชนใดมีการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลาก็สามารถพัฒนาตนให้ทันต่อกระแสเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ในทางกลับกัน กลุ่ม องค์กรหรือชุมชนใดไม่เรียนรู้ก็จะล้าหลัง ปิณรส มาลากุล (2543 : 80) ได้เสนอลักษณะของกลุ่มองค์กรที่มีการเรียนรู้ไว้ว่า 1) กลุ่มองค์กรชุมชนมีความสามารถในการคิดเชิงระบบ (system Thinking) 2) สมาชิกมีการกำหนดวิสัยทัศน์ร่วมกัน (Shared Vision) 3) สมาชิกมีการเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีม (Team Learning) 4) ส่งเสริมให้สมาชิกสามารถพัฒนาตนเองไปสู่ความเป็นเลิศ (Personal Mastery) 5) สมาชิกมีความสามารถในการปรับเปลี่ยนกรอบความคิดของตนให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลก (Rethinking) วงจรการเรียนรู้ของโรงเรียนและชุมชนปรากฏดังแผนภูมิ

แผนภูมิแสดงวงจรการเรียนรู้ของโรงเรียนและชุมชน

ที่มา : ปิณรส มาลากุล ณ อยุธยา 2543 : 86

จากแผนภูมิอธิบายได้ว่า กระบวนการศึกษาโรงเรียนและชุมชนตามแนวคิดดังกล่าว เป็นการเรียนรู้ที่ได้ข้อมูลมาจาก 4 วิธีการ คือ จากประสบการณ์ตรง การปฏิบัติจริง การทดลองทำ ค้นหาแนวคิด และการสังเกตแล้วนำมาไตร่ตรอง ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ผสมผสานแบบหลากหลาย เข้าด้วยกัน เชื่อว่าจะได้ข้อมูลที่ชัดเจนเพียงพอ ปัจจุบันนิยมนำมาใช้ในการจัดกระบวนการเรียน การสอนในชั้นเรียนกันอย่างแพร่หลาย

แนวคิดเรื่องการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น หลักสูตรท้องถิ่น หมายถึง มวลประสบการณ์ ที่สถานศึกษาหรือหน่วยงานและบุคคลในท้องถิ่นจัดให้กับผู้เรียนตามสภาพและความต้องการของ ท้องถิ่นนั้น ๆ

ความจำเป็นที่ต้องมีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น สรุปได้ดังนี้ (ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์, 2539 : 108-110)

1. หลักสูตรแกนกลางหรือหลักสูตรแม่บทได้กำหนดกิจกรรมและหลักสูตรแม่บทไว้ อย่างกว้าง ๆ เนื้อหาสาระและประสบการณ์เป็นหลักการทั่ว ๆ ไป ไม่ตอบสนองปัญหาและความ ต้องการของท้องถิ่นแต่ละแห่งได้หมด

2. การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มีผลกระทบโดยตรงต่อธรรมชาติและวิถีชีวิตของคน ทั้งในเมืองและ ชนบท จึงต้องมีหลักสูตรระดับท้องถิ่นเพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้และประสบการณ์ไปพัฒนา ตน ครอบครัวและท้องถิ่นของตนเอง ตลอดจนดำเนินชีวิตอยู่ในท้องถิ่นได้อย่างมีความสุข

3. การเรียนรู้ที่ดีจะเรียนรู้จากสิ่งที่ใกล้ตัวไปยังสิ่งที่ไกลตัว ดังนั้นจึงควรมีหลักสูตร ระดับท้องถิ่น เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ชีวิตจริงตามสภาพเศรษฐกิจสังคมของท้องถิ่นตน ซึ่งจะช่วยให้ ผู้เรียนรู้จักตนเอง ชีวิต เข้าใจและมีความรู้สึกที่ดีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อมรอบตัว และปลูกฝังให้ผู้ เรียนมีความรักและผูกพัน รวมถึงเกิดความรักภูมิใจในท้องถิ่นของตน

4. ทรัพยากรท้องถิ่นโดยเฉพาะภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านมีอยู่มาก และสะสมมาเป็นเวลานาน หลักสูตรแม่บทไม่สามารถนำเอาทรัพยากรดังกล่าวมาใช้ได้ แต่หลักสูตรท้องถิ่นสามารถบูรณาการเอาทรัพยากรท้องถิ่นและภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการเรียน การสอนได้ทั้งด้านอาชีพ หัตถกรรม เกษตรกรรม ดนตรี การแสดง วรรณกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี ซึ่งจะทำให้ผู้เรียนได้รู้จักท้องถิ่นของตนเอง เกิดความรักและผูกพันกับท้องถิ่นของตนและ สามารถใช้ทรัพยากรท้องถิ่นในการประกอบอาชีพได้

ในการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ท้องถิ่นหรือ โรงเรียนสามารถที่จะปรับองค์ประกอบส่วนใดส่วนหนึ่งของหลักสูตรแม่บท เพื่อให้สอดคล้องกับ

สภาพปัญหา และความต้องการของท้องถิ่น ทั้งในรายวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรีทุกรายวิชา โดยที่ไม่ทำให้จุดประสงค์ในแม่บทและคาบเวลาเปลี่ยนแปลงไปจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแม่บท รวมทั้งยังสามารถสร้างหลักสูตรรายวิชาใหม่ในรายวิชาบังคับและวิชาเลือกเสรีทุกรายวิชา โดยที่ไม่ทำให้จุดประสงค์ในแม่บทและคาบเวลาเปลี่ยนแปลงไปจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแม่บท รวมทั้งยังสามารถสร้างหลักสูตรรายวิชาใหม่ในรายวิชาบังคับเลือกและวิชาเลือกเสรีได้ด้วย โดยสรุปการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นสามารถทำได้ 3 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ (ใจทิพย์ เชื้อรัตนพงษ์, 2539 : 123-131)

1. จัดทำหลักสูตรรายวิชาใหม่ที่ไม่ได้ปรากฏอยู่ในหลักสูตรแม่บท หรือการสร้างหลักสูตรย่อยในระดับท้องถิ่นเข้ามาเสริมหลักสูตรแม่บท โดยไม่ทำให้จุดประสงค์และคาบเวลาเปลี่ยนแปลงไปจากที่กำหนดไว้ในหลักสูตรแม่บท

2. การปรับหลักสูตรแม่บทให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการท้องถิ่น โดยดำเนินการดังนี้

ก. ปรับ เพิ่ม และ / หรือขยายเนื้อหาสาระรายวิชาในหลักสูตรแม่บท

ข. ปรับ เพิ่ม และ / หรือขยายกิจกรรมการเรียนการสอนและกิจกรรมเสริม

ค. ปรับ เพิ่ม และ / หรือจัดทำสื่อการเรียนการสอนขึ้นมาใหม่

3. การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในลักษณะหลักสูตรระยะสั้น สำหรับท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งโดยเฉพาะ (โดยไม่มีหลักสูตรแม่บทและเป็นกรอบในการกำหนด)

การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นสามารถดำเนินการได้ทั้งในระดับเขตการศึกษา จังหวัด อำเภอ กลุ่มโรงเรียนและโรงเรียน มีกระบวนการดำเนินงานดังนี้

ขั้นที่ 1 การจัดตั้งกรรมการเพื่อพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น คัดเลือกจากบุคคลที่มีความรู้ความสามารถด้านเนื้อหาวิชา การสอน สภาพท้องถิ่น การพัฒนาหลักสูตร ได้แก่ ครูผู้สอน ผู้บริหาร ศึกษาานิเทศก์ วิทยากรท้องถิ่น นักวิชาการ

ขั้นที่ 2 การศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลพื้นฐานด้านต่าง ๆ ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพและความต้องการของชุมชน สัมภาษณ์สภาพและความต้องการของผู้เรียน ศึกษาทำความเข้าใจในหลักสูตรแม่บท วิเคราะห์ศักยภาพของโรงเรียน เพื่อสรุปเป็นความต้องการที่จำเป็นและเป็นไปได้ในการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่น

ขั้นที่ 3 การกำหนดจุดประสงค์ของหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อกำหนดสภาพที่ต้องการให้เกิดกับผู้เรียนเมื่อจบรายวิชานั้น โดยต้องสอดคล้องกับจุดประสงค์ของกลุ่มวิชา / กลุ่มประสบการณ์

ขั้นที่ 4 การกำหนดเนื้อหา จะต้องกำหนดให้สอดคล้องกับจุดประสงค์รายวิชา เหมาะสมกับสภาพท้องถิ่น วัยและพื้นฐานความรู้เดิมของผู้เรียน มีความต่อเนื่องกับรายวิชาในชั้นต้นและรายวิชาในกลุ่มเดียวกัน มีความถูกต้อง ทันสมัย น่าสนใจและเหมาะสมกับคาบเวลา

ขั้นที่ 5 การกำหนดกิจกรรม เพื่อให้ผู้เรียนเกิดประสบการณ์การเรียนรู้ โดยพิจารณาจุดประสงค์อย่างละเอียด เน้นทักษะกระบวนการ เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ทำกิจกรรม โดยครู ผู้สอน ช่วยประสานกิจกรรมและชี้แนะ และกิจกรรมไม่ควรมากและน้อยเกินไป

ขั้นที่ 6 การกำหนดคาบเวลาเรียน มักยึดตามโครงสร้างของหลักสูตรแม่บทและปริมาณเนื้อหาที่ผู้เรียนต้องเรียนรู้ ต้องไม่ทำให้คาบเวลาเรียนสำหรับกลุ่มประสบการณ์ / หน่วยการเรียนรู้ที่มีอยู่เปลี่ยนแปลงไป

ขั้นที่ 7 การกำหนดเกณฑ์การวัดผลประเมินผล ให้ตรงกับเจตนารมณ์ของหลักสูตร เช่น วิธีการวัด เกณฑ์การตัดสิน เวลาเรียน

ขั้นที่ 8 การจัดทำเอกสารหลักสูตร เช่น แผนการสอน คู่มือครู หนังสืออ่านเพิ่มเติม และสื่อต่าง ๆ

ขั้นที่ 9 การตรวจสอบคุณภาพการใช้หลักสูตรและวัสดุหลักสูตรต่าง ๆ เพื่อนำผลมาปรับปรุงข้อบกพร่องก่อนนำไปใช้จริง เป็นการทดลองใช้หลักสูตร

ขั้นที่ 10 การเสนออนุมัติการใช้หลักสูตร โดยเสนอต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องตามลำดับชั้น กล่าวคือ ท้องถิ่นเสนอต่อคณะกรรมการการศึกษาการศาสนาและวัฒนธรรม เขตการศึกษา กรมวิชาการ และกระทรวงศึกษาธิการ

ขั้นที่ 11 การนำหลักสูตรไปใช้ เมื่อหลักสูตรได้รับการอนุมัติต้องมีการอบรมครูเกี่ยวกับวิธีการใช้หลักสูตร

ขั้นที่ 12 การประเมินผลหลักสูตร เพื่อดูว่าหลักสูตรเมื่อนำไปปฏิบัติจริงได้ผลเพียงใด จะหาทางปรับปรุงแก้ไข ค้นหาข้อดีข้อเสียวิธีการจัดประสบการณ์การเรียนการสอน และการตัดสินใจของฝ่ายบริหารว่าควรใช้หลักสูตรต่อไปหรือไม่ ซึ่งต้องพิจารณาวางแผนว่าประเมินหลักสูตรด้านใดบ้าง เช่น เอกสารหลักสูตร การใช้หลักสูตร ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนหรือประเมินหลักสูตรทั้งระบบ

กล่าวโดยสรุปกระบวนการพัฒนาหลักสูตรนั้น มีกระบวนการใหญ่ 3 กระบวนการ คือ กระบวนการวางแผนการจัดทำหรือยกร่างหลักสูตร การนำหลักสูตรไปใช้ และการประเมินผลหลักสูตร

แนวคิดเกี่ยวกับผู้รับข่าวสาร

ผู้รับข่าวสาร อาจหมายถึง บุคคลเพียงคนเดียว เช่น การพูดคุยระหว่าง 2 คน หรืออาจหมายถึงกลุ่มบุคคลก็ได้ ในการติดต่อสื่อสารนั้น บุคคลที่เป็นผู้รับสารอาจเปลี่ยนเป็นผู้ส่งสารในเวลาอื่นได้ เช่น ในการพูดคุยกันผู้รับสารอาจกลายเป็นผู้ส่งสาร

ผู้ส่งสาร มีความสำคัญต่อการสื่อสาร มีความสัมพันธ์ในฐานะที่เป็นองค์ประกอบหนึ่งของกระบวนการติดต่อสื่อสาร และผู้รับสารมีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของการสื่อสารอีกด้วย (สมรทองดี, 2532 : 227)

นอกจากนี้ ความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารจะไม่เกิดขึ้น ถ้าหากไม่ได้พิจารณาถึงปัจจัยของผู้รับสาร หรือคุณลักษณะของผู้รับสารในฐานะที่เป็นผู้รับการติดต่อสื่อสารโดยตรง ซึ่ง กริช สืบสนธิ์ (2525 : 5) กล่าวว่า เมื่อใดก็ตามที่ผู้ส่งสารมีความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารของตนเอง จงเตือนตนเองไว้เสมอว่า อาจประสบความล้มเหลวได้ ความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารของตนเองมักจะตัดสินใจจากการที่ได้ติดต่อสื่อสารไปตามรสนิยม ความรู้สึกทัศนคติและตัดสินใจด้วยตนเองว่าได้ผลเป็นที่น่าพึงพอใจ การที่จะบอกว่าข่าวสารที่ส่งไปนั้นเป็นที่น่าพึงพอใจเพียงใดน่าจะกำหนดโดยผู้รับสาร ทั้งนี้เนื่องจากบุคคลแต่ละคนมีภูมิหลังส่วนตัวที่แตกต่างกัน จึงมีจุดที่จะพิจารณาและตีความที่แตกต่างกันออกไป ในขณะที่มีการส่งและรับสาร ดังนั้น การส่งข่าวสารอย่างมีประสิทธิภาพ จะต้องคำนึงถึงปัจจัยอันเกี่ยวข้องกับผู้รับสารหลายประการด้วยกัน คือ

1. ความต้องการของผู้รับสาร โดยทั่วไปแล้ว ในการรับข่าวสารของแต่ละบุคคลนั้น จะเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของตน ประกอบด้วย

- 1.1 ต้องการข่าวสารที่เป็นประโยชน์กับตน
- 1.2 ต้องการข่าวสารที่สอดคล้องกับความเชื่อถือ ทัศนคติ และค่านิยมของตน
- 1.3 ต้องการประสบการณ์ใหม่
- 1.4 ต้องการความสะดวกและรวดเร็วในการสื่อสาร

2. ความแตกต่างของรับสาร ผู้รับสารแต่ละคนจะมีลักษณะที่แตกต่างกันในหลาย ๆ ด้าน ได้แก่ วัย เพศ การศึกษา และฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม

2.1 วัย หรือ อายุ เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้มีความแตกต่างในเรื่องของความคิดและพฤติกรรม บุคคลที่มีอายุมากจะมีวิธีการตอบสนองต่อการติดต่อสื่อสารจากบุคคลที่มีอายุน้อย และบุคคลที่มีอายุน้อยจะมีพฤติกรรมตอบสนองต่อการสื่อสารเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีอายุมากขึ้น (Myers and Myers, 1982 : 5)

โดยทั่วไปแล้วคนที่มีอายุน้อย มักมีความคิดเสรีนิยม (Liberal) ยึดถืออุดมการณ์ (idealistic) ใจร้อน (impatient) และมองโลกในแง่ดี (optimistic) มากกว่าคนที่มีอายุมาก สำหรับคนที่มีอายุมากมักจะมีความคิดอนุรักษนิยม (conservative) ยึดถือการปฏิบัติ (pragmatic) ระมัดระวัง (cautious) และมองโลกในแง่ร้าย (pessimistic) มากกว่าคนที่มีอายุน้อย สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ เนื่องจาก คนที่มีอายุมากมีประสบการณ์ชีวิตที่เคยผ่านยุคปัญหาต่าง ๆ ตลอดจนมีความผูกพันที่ยาวนาน และมีผลประโยชน์ในสังคมมากกว่าคนที่มีอายุน้อย (ปรมะ สตะเวทิน, 2526 : 105)

นอกจากนั้น โดยปกติแล้วคนที่วัยต่างกันมักจะมีความต้องการในสิ่งต่าง ๆ แตกต่างกัน มีความสนใจข่าวสารที่แตกต่างกันด้วย (ปรมะ สตะเวทิน 2526 : 106) ดังนั้น อายุจึงน่าจะเป็นตัวกำหนดความคิดเห็น ความต้องการความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารที่แตกต่างกัน

2.2 เพศ ความแตกต่างทางเพศ ทำให้บุคคลมีพฤติกรรมของการติดต่อสื่อสารที่แตกต่างกัน กล่าวคือ เพศหญิงมีแนวโน้มและมีความต้องการที่จะส่งและรับข่าวสารมากกว่าเพศชาย ในขณะที่เพศชายไม่ได้มีความต้องการที่จะส่งและรับข่าวสารเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่มีความต้องการที่จะสร้างสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้นจากการรับและส่งข่าวสารนั้นด้วย (wio, Goldhabers an Yates, 1980 : 87)

การวิจัยทางจิตวิทยาหลายเรื่อง ได้แสดงให้เห็นว่า ผู้หญิงกับผู้ชายมีความแตกต่างกันอย่างมาก ในเรื่องความคิด ค่านิยม และทัศนคติ ทั้งนี้ เพราะวัฒนธรรมและสังคมกำหนดบทบาทของคนทั้งสองเพศไว้ต่างกัน ผู้หญิงมักจะเป็นคนที่มีจิตใจอ่อนไหว หยั่งถึงจิตใจได้ดีกว่าเพศชาย ในขณะที่เพศชายใช้เหตุผลมากกว่าเพศหญิง และจะจดจำข่าวสารได้มากกว่า (ปรมะ สตะเวทิน, 2526 : 106)

ความแตกต่างทางเพศ จึงน่าจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมในการติดต่อสื่อสารและความต้องการในการรับข่าวสารแตกต่างกัน

2.3 การศึกษา มีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพการสื่อสารของผู้รับสารเป็นอย่างมาก ซึ่งอาจจะพบได้ตั้งแต่การแปลความ การมีความความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ เป็นสิ่งที่ทำให้พฤติกรรมในการรับข่าวสารต่างกันไป ผู้ส่งสารจึงต้องตระหนักและระมัดระวังในการให้ข่าวสารนั้น ผู้รับสารมีการศึกษาอยู่ในระดับใด เพื่อจะได้เสนอข่าวสาร คำแนะนำและบริการ โดยเลือกใช้ภาษาให้เหมาะสมกับผู้รับสาร (สมร ทองดี, 2532 : 229)

2.4 ฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจ หมายความว่ารวมทั้งภูมิหลังครอบครัว เชื้อชาติ และชาติพันธุ์ อาชีพ รายได้ และความเป็นอยู่ สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคน จึงอาจกล่าวโดยสรุปว่า ฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจนั้นมีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมของผู้รับสาร

3. ความตั้งใจ และประสบการณ์เดิม ในขณะที่มีความต้องการจะช่วยให้บุคคลรับรู้ข่าวสารได้ดีกว่า ดังคำที่กล่าวว่า เราเห็นสิ่งที่อยากเห็นและได้ยินในสิ่งที่เราต้องการได้ยิน ดังนั้น ความตั้งใจ และประสบการณ์เดิมของผู้รับสาร จึงมีความสำคัญต่อการรับข่าวสารเช่นกัน

4. ความคาดหวังและความพึงพอใจ ความคาดหวังเป็นความรู้สึกที่สะท้อนให้เห็นถึงความต้องการของคนในการที่จะดีต่อสภาพแวดล้อมเพื่อให้ได้มาในสิ่งที่ต้องการ ส่วนความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสาร คือ ความพึงพอใจในข่าวสารที่ได้รับ (Information satisfaction) เพราะข่าวสารต่าง ๆ ที่ได้รับนั้น ผู้รับสามารถนำไปใช้ในการตัดสินใจและการปฏิบัติงานต่าง ๆ ให้ลุล่วงไปได้ (Evans, 1962 : 772-882) ดังนั้น ผู้ให้ข่าวสารและบริการ จึงควรศึกษาถึงปัจจัยต่าง ๆ ดังกล่าวของบุคคล เพื่อจะได้ให้ข่าวสารและบริการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

เพราะฉะนั้น การสร้างความพึงพอใจในการติดต่อสื่อสารให้เกิดขึ้น นอกจากจะต้องคำนึงถึงความพึงพอใจในเรื่องของข่าวสารที่ได้รับ ความเพียงพอของข่าวสารและช่องทางของการติดต่อสื่อสารแล้ว ยังจะต้องคำนึงถึงปัจจัยผู้รับสาร ซึ่งเป็นปัจจัยที่เกี่ยวกับความแตกต่างของบุคคลด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากความแตกต่างของบุคคลด้วย เนื่องจากความแตกต่างของบุคคลเป็นธรรมชาติของมนุษย์อย่างหนึ่ง และเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้การแปรรูปความรู้สึกนึกคิดของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน และความรู้สึกนึกคิดที่แตกต่างกันนี้ จะมีความแตกต่างกันมากน้อยเพียงใดเป็นผลของระดับความแตกต่างของบุคคลนั้น ๆ นั่นเอง (วุฒิชัย จำนง, 2520 : 103)

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับทัศนคติ

ความหมายเกี่ยวกับทัศนคติ

คำว่า ทัศนคติ มาจากภาษาละตินว่า Aputs ซึ่งความหมายที่ให้ไว้คือ เหมาะเจาะ (Fitness) หรือการปรุงแต่ง (Adaptness)

คำว่า ทัศนคติ ตรงกับภาษาอังกฤษ Attitude ซึ่งแปลว่า ความรู้สึก ความเห็นในทางจิตวิทยาถือว่าทัศนคติ เป็นตัวแปรหนึ่งที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ง่าย แต่จะต้องอาศัยการค้นคว้าศึกษาด้วยวิธีที่ซับซ้อน มีผู้ให้คำนิยามหรือความหมายของคำว่า ทัศนคติ แตกต่างกันดังนี้ คือ

Gordon Allport (1935 : 810) ได้กล่าวสรุปว่า ทักษะ เป็นสภาพความพร้อมของสมองและประสาทที่จัดไว้เป็นระเบียบโดยอาศัยประสบการณ์เข้าช่วย ซึ่งจะมีผลหรือมีอิทธิพลโดยตรงต่อการตอบสนองของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ หรือประสบการณ์ต่าง ๆ ทั้งหมด ซึ่งมีส่วนเกี่ยวกับบุคคลนั้น

G.Murphy, L.Murphy และ T.Newcomb (1973 : 887) ให้ความหมายว่า หมายถึงความชอบ หรือไม่ชอบ ฟังพอใจ หรือไม่ฟังพอใจ ที่บุคคลแสดงออกมาต่อสิ่งต่าง ๆ

Kretch และ Crutchfield (1969 : 1) ให้ความหมายว่า ทักษะเป็นผลรวมของกระบวนการที่ก่อให้เกิดภาพการรับรู้ อารมณ์ยอมรับ และเกี่ยวพันความรู้ ซึ่งกระบวนการเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์บุคคล

จากความหมายที่นักวิชาการหลายท่านได้อธิบายไว้ จึงอาจสรุปได้ว่า ทักษะเป็นลักษณะความพร้อมทางจิตใจที่จะแสดงความรู้สึกรู้สึกหรือความนึกคิดออกมาในลักษณะของพฤติกรรม และการปฏิบัติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในเชิงบวกหรือในเชิงลบ ซึ่งขึ้นกับพื้นฐานจากความเชื่อหรือประสบการณ์ที่เคยได้รับของแต่ละบุคคล

ลักษณะของทักษะ

ทักษะมีลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ คือ

ก. ทักษะเป็นสภาวะก่อนพฤติกรรมได้ตอบ (Predisposition to Respond) ต่อเหตุการณ์หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ หรือเรียกว่าเป็นสภาวะพร้อมที่จะมีพฤติกรรมแล้ว

ข. ทักษะจะมีความคงตัวอยู่ในช่วงระยะเวลา (Persistenr Over Time) คือ มีความมั่นคงพอสมควร เปลี่ยนแปลงได้ยาก แต่ไม่ได้หมายความว่า จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง

ค. ทักษะเป็นตัวแปรที่นำไปสู่ความสอดคล้องระหว่างพฤติกรรมกับความรู้สึกรู้สึกนึกคิด ไม่ว่าจะเป็นในรูปของการแสดงออกโดยวาจา หรือการแสดงความรู้สึก ตลอดจนการที่จะต้องเผชิญหรือหลีกเลี่ยงต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

ง. ทักษะมีคุณสมบัติของแรงจูงใจในอันที่จะทำให้บุคคลประเมินเหตุการณ์ หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งหมายความว่าต่อไปถึงการกำหนดทิศทางพฤติกรรมด้วย

องค์ประกอบของทัศนคติ

องค์ประกอบของทัศนคติแบ่งได้ 3 ประการ คือ (Freeman, 1970 : 247)

1. องค์ประกอบทางด้านความคิด ความเข้าใจ (The Cognitive Component) ซึ่งจะช่วยในการประเมินค่าสรุปผลสิ่งเร้าต่าง ๆ ทัศนคติจะแสดงออกมาในลักษณะของความเชื่อว่าจะไร้อะไรผิด

2. องค์ประกอบทางด้านเท่าที่ความรู้สึก (the Affective Component) เป็นส่วนประกอบทางด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ที่สืบเนื่องมาจากการที่บุคคลได้ประเมิน ความรู้สึกต่อสิ่งเร้า นั้น ทัศนคติจะแสดงออกมาในลักษณะของความชอบหรือไม่ชอบ พอใจหรือไม่พอใจ

3. องค์ประกอบทางด้านพฤติกรรมหรือด้านการปฏิบัติ (The Behavioral component) เป็นส่วนประกอบที่แสดงแนวโน้มของบุคคลที่จะประพฤติเป็นความพร้อมที่จะกระทำ ทัศนคติจึงแสดงออกมาในลักษณะของการยอมรับหรือปฏิเสธ

องค์ประกอบทั้ง 3 นี้ ไม่จำเป็นที่จะต้องสอดคล้องสัมพันธ์กันได้ เช่น บางคนจะมีความรู้มากมายเกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง แต่กลับมีความรู้สึกรุนแรงมากเกี่ยวกับเรื่องนั้น ๆ และพยายามกระทำการปกป้องหรือต่อต้านสิ่งนั้น แต่ในทางกลับกัน บุคคลนั้นอาจมีความรู้ในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดี แต่ความรู้สึกและการกระทำก็ยังคงเดิมไม่เปลี่ยนแปลงไปตามความรู้สึกที่ได้ทราบมา เช่น รู้ว่าบุหรี่ยาพิษและเป็นอันตรายต่อสุขภาพ แต่ก็ยังคงปฏิบัติอยู่ คือสูบบุหรี่ทุกวัน เป็นต้น

ปัจจัยที่ทำให้เกิดทัศนคติ

ทัศนคติเป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้มากกว่าเป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นเอง (ไพบุลย์ อินทริวิชา, 2517 : 17) สิ่งแวดล้อมต่าง ๆ จึงมีอิทธิพลต่อทัศนคติของบุคคล ได้แก่

1. การเรียนรู้ ได้แก่ การอบรมสั่งสอน อันจะเป็นสะสมและรวบรวมประสบการณ์เอาไว้เป็นจำนวนมาก เช่น เด็กที่เกิดในครอบครัวนับถือศาสนาพุทธก็จะมีอารมณ์เลื่อมใสในพุทธศาสนา เพราะได้รับอิทธิพลจากการอบรมสั่งสอนประสบการณ์ต่าง ๆ ไว้

2. ประสบการณ์ส่วนตัวของบุคคลโดยตรง เช่น บุคคลที่เคยรับประทานอาหารทะเลแล้วแพ้ ก็ย่อมจะมีทัศนคติไม่ดีต่ออาหารทะเล

3. เหตุการณ์ประทับใจใน 2 ข้อแรกนั้น จะเป็นการสะสมประสบการณ์หลาย ๆ ครั้ง และเกิดเป็นทัศนคติ แต่ทัศนคติก็สามารถเกิดขึ้นได้หากได้รับประสบการณ์เพียงครั้งเดียว และรู้สึกประทับใจ ซึ่งอาจจะประทับใจในทางบวกหรือลบก็ได้

4. การรับเอาแบบทัศนคติของผู้อื่นมาเป็นของตน โดยจะยอมรับเอาทัศนคติของผู้ที่เหนือกว่ารับมาปฏิบัติต่อ เช่น รุ่นน้องรับทัศนคติบางเรื่องมาจากรุ่นพี่

5. เกิดจากลักษณะบุคลิกภาพของแต่ละคน เช่น คนมองโลกในแง่ร้ายก็จะมีแนวโน้มที่จะมีทัศนคติไม่ดีต่อสิ่งต่าง ๆ อยู่เสมอ

6. เกิดจากอิทธิพลของสื่อมวลชน สื่อมวลชนเป็นแหล่งให้ข้อมูลที่ก่อให้เกิดทั้งความเข้าใจและอารมณ์ ชักจูงไปสู่การปฏิบัติได้

ความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมกับทัศนคติ

ในทางจิตวิทยาถือว่า ทัศนคติ เป็นตัวแปรตัวหนึ่งที่ไม่สามารถสังเกตเห็นได้ง่าย แต่นักวิชาการหลายท่านชี้ให้เห็นว่า ทัศนคติมีส่วนในการกำหนดทิศทางของพฤติกรรมและการแสดงออก แต่ไม่ได้กำหนดปริมาณการแสดงพฤติกรรม การสังเกต ทัศนคติจากพฤติกรรมเพียงอย่างเดียว ก็ไม่สามารถทำนายทัศนคติของบุคคลได้ เพราะในบางครั้งบรรยากาศแบบเผชิญหน้าภายใต้แรงกดดันของมารยาทและการอบรมทางสังคม ทำให้บุคคลนั้น ๆ แสดงพฤติกรรมไม่ตรงกับทัศนคติที่มีให้

ทัศนคติแสดงออกมาในรูปของพฤติกรรม 2 ลักษณะ คือ

1. ทัศนคติเชิงนิมิตหรือทางบวก (Positive) เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาในลักษณะพึงพอใจ และเห็นชอบด้วย ทำให้บุคคลต้องการเข้าใกล้สิ่งนั้น

2. ทัศนคติเชิงนิเสธหรือทางลบ (Negative) เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกมาในลักษณะไม่พึงพอใจ ไม่เห็นด้วย ไม่ชอบ จะทำให้บุคคลพยายามหลีกเลี่ยงที่จะเข้าใกล้สิ่งนั้น

การวัดทัศนคติ

อุทัย หิรัญโต (2535) กล่าวว่า การหยังวัดทัศนคติของบุคคลหรือกลุ่มชนได้โดยมีหลักดังนี้

1. ทิศทาง (Direction) หมายถึง ทัศนคติเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย ชอบหรือไม่ชอบ

2. องศา (Degree) หมายถึง การแสดงออกมาน้อย หรือพอใจ ไม่พอใจในระดับมากน้อยเพียงใด

3. ความแน่นอน (Intensity) คือ ความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบดังกล่าวนี้ จะมีลักษณะแน่นอน ไม่เปลี่ยนแปลงเร็ว

วิธีการวัดทัศนคติ

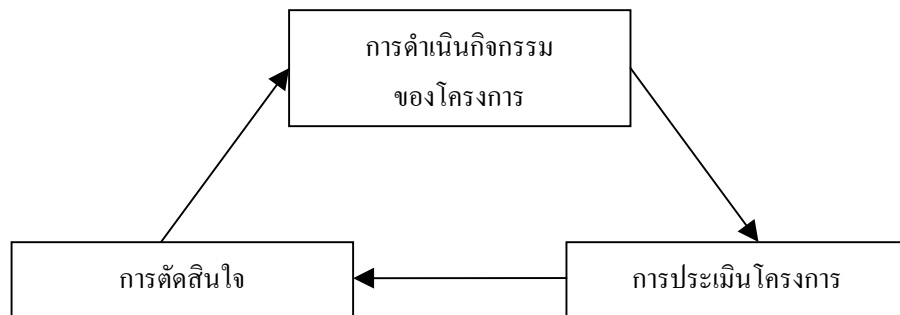
วิธีการที่นิยมใช้ในการวัดทัศนคติ มีดังนี้

ลิเคอร์ต (Likert) ได้สร้างแบบวัดทัศนคติที่เป็นนิยมพอ ๆ กันแบบวัดทัศนคติ ของเทอร์สตันในแบบวัดทัศนคติของลิเคอร์ตกำหนดให้ข้อในแบบวัดทัศนคติ คือ ผลรวมของคะแนนทุกข้อในแบบวัดทัศนคติ ซึ่งลิเคอร์ต ถือว่า ผู้มีทัศนคติต่อสิ่งใดก็ย่อมจะมีโอกาสที่ตอบเห็นด้วยกับข้อความที่สนับสนุนสิ่งนั้นก็จะมีความถี่ และโอกาสที่จะตอบเห็นด้วยกับข้อความที่ต่อต้านสิ่งนั้นก็จะมีความถี่น้อย และโอกาสจะตอบเห็นด้วยกับข้อความที่ต่อต้านสิ่งนั้นจะมีความถี่มาก คะแนนรวมของทุกข้อจะเป็นเครื่องมือชี้วัดทัศนคติของลิเคอร์ต ครั้งแรกจะต้องรวบรวมข้อความที่เกี่ยวข้องในสิ่งที่จะศึกษาให้ได้มากที่สุด เช่นเดียวกับของเทอร์สตัน นำข้อความที่รวบรวมได้ไปลองใช้กับกลุ่มตัวอย่างที่ต้องการจะศึกษา โดยเลือกตอบว่า เห็นอย่างอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งเพียงอย่างใดอย่างหนึ่งต่อข้อความแต่ละข้อ การเปรียบเทียบทัศนคติให้เป็นคะแนนข้อที่สนับสนุนคำตอบว่า เห็นด้วยอย่างยิ่ง ให้คะแนน 5 คะแนน และลดลงเรื่อย ๆ จนถึงคำตอบไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง ให้คะแนน 1 คะแนน ส่วนข้อความที่ต่อต้าน ถ้าตอบไม่เห็นด้วยอย่างยิ่งให้ 5 คะแนน และลดลงเรื่อย ๆ จนถึงคำตอบเห็นด้วยอย่างยิ่งจะให้ 1 คะแนน

จะเห็นได้ว่า ทัศนคติเป็นลักษณะความพร้อมทางจิตใจที่จะแสดงความรู้สึกหรือความนึกคิดออกมาในลักษณะของพฤติกรรม และการปฏิบัติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในเชิงบวกหรือเชิงลบ ขึ้นอยู่กับพื้นฐานจากความเชื่อหรือประสบการณ์ที่เคยได้รับของแต่ละบุคคล การศึกษาเพื่อประเมินทัศนคติจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพื่อที่จะได้ทราบทัศนคติของผู้ใช้บริการว่าเป็นเช่นไร และเป็นแนวทางในการปรับปรุงแก้ไข

แนวคิดเรื่องการประเมินโครงการ

รูปแบบการประเมินแบบซีพีพีโมเดลของสตัฟเฟิลบีม สตัฟเฟิลบีม กล่าวว่า “การประเมิน เป็นกระบวนการของการระบุ หรือกำหนดข้อมูลที่ต้องการ รวมทั้งการดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล และนำข้อมูลมาวิเคราะห์และสังเคราะห์ให้เกิดสารสนเทศที่มีประโยชน์ เพื่อนำเสนอสำหรับใช้เป็นทางเลือกในการตัดสินใจ” โดยมีแนวคิดความคิดพื้นฐาน คือ

แผนภูมิ แสดงความคิดพื้นฐานการประเมินของสตัฟเฟิลบีม

สตัฟเฟิลบีม ได้จำแนกขั้นตอนของการประเมิน เป็น 3 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ 1 กำหนด หรือระบุข้อมูลที่ต้องการ

ขั้นตอนที่ 2 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ขั้นตอนที่ 3 วิเคราะห์และจัดการสารสนเทศ เพื่อนำเสนอผู้บริหาร

สตัฟเฟิลบีม ได้กำหนดประเด็นที่ประเมินออกเป็น 4 ประเภท ซึ่งเป็นที่มาของการกำหนดชื่อของรูปแบบการประเมินว่า รูปแบบการประเมินแบบซีพี (CIPP Model) ที่มาจากอักษรภาษาอังกฤษตัวแรกของประเด็นที่จะประเมิน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. **การประเมินสภาวะแวดล้อม** (context Evaluation : C) เป็นการประเมินก่อนการดำเนินการโครงการ เพื่อพิจารณาหลักการและเหตุผล ความจำเป็นที่ต้องดำเนินโครงการ ประเด็นปัญหาและความเหมาะสมของเป้าหมายโครงการ

2. **การประเมินปัจจัยเบื้องต้น** (Input Evaluation : I) เป็นการประเมิน เพื่อพิจารณาความเหมาะสมของความพอเพียงของทรัพยากร อาทิ จำนวนคน งบประมาณ วัสดุ อุปกรณ์

3. การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation : P) เป็นการประเมิน เพื่อหาข้อบกพร่องของการดำเนินการ ที่ใช้เป็นข้อมูลในการพัฒนา แก้ไข ปรับปรุง ให้การดำเนินการช่วงต่อไปมีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยมีการบันทึกไว้เป็นหลักฐานทุกขั้นตอน

4. การประเมินผลผลิตที่เกิดขึ้น (Product Evaluation : P) เป็นการประเมินเพื่อเปรียบเทียบผลผลิตที่เกิดขึ้นกับจุดประสงค์ของโครงการ รวมทั้งการพิจารณาในประเด็นของการยุติ เลิก ขยาย หรือปรับเปลี่ยนโครงการ

ประเภทของการตัดสินใจที่สอดคล้องกับประเด็นที่ประเมิน ดังนี้

1. การตัดสินใจเพื่อการวางแผน (Planning Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินสภาพแวดล้อมที่ได้นำไปใช้ในการกำหนดจุดประสงค์ของโครงการให้สอดคล้องกับแผนการดำเนินการ

2. การตัดสินใจเพื่อกำหนดโครงสร้างของโครงการ (Structuring Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากปัจจัยเบื้องต้นที่ได้นำไปใช้ในการกำหนดโครงสร้างของแผนงาน และขั้นตอนของการดำเนินการของโครงการ

3. การตัดสินใจเพื่อนำโครงการไปปฏิบัติ (Implementing Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินกระบวนการ เพื่อพิจารณาควบคุมการดำเนินการให้เป็นไปตามแผนและปรับปรุงแก้ไขการดำเนินการให้มีประสิทธิภาพมากที่สุด

4. การตัดสินใจเพื่อทบทวนโครงการ (Recycling Decisions) เป็นการตัดสินใจที่ใช้ข้อมูลจากการประเมินผลผลิตที่เกิดขึ้น เพื่อพิจารณาการยุติ ล้มเลิก หรือปรับขยายโครงการที่จะนำไปใช้ในโอกาสต่อไป

ความหมายของการประเมินโครงการ การประเมินโครงการ ยังไม่มีวิธีการหรือความหมายที่ชัดเจนเป็นที่ยอมรับพอที่จะใช้เป็นมาตรฐาน ได้มีแนวคิดเห็นที่แตกต่างกันมากในแต่ละบุคคลแต่ละกลุ่ม (เทียนฉาย ประสานสิน. 2538 : 26 อ้างอิงมาจาก รุทแมน 2529 : 2) ในการประเมินครั้งนี้ผู้วิจัยได้นำแนวความคิดมาใช้ของนักวิชาการหลายด้านมาเสนอ ดังนี้ หมายถึงกระบวนการรวมและเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลและการทำรายงานสรุปเนื้อหาข้อสนเทศต่าง ๆ เสนอให้กับผู้ที่มีอำนาจหน้าที่ในการตัดสินใจในทางเลือกที่มีอยู่อย่างเหมาะสม

จากความหมายของการประเมินข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นความหมายในลักษณะภาพรวมกว้าง ๆ อาจจะพิจารณาความหมายในลักษณะเจาะจงที่เป้าหมายสุดท้ายอันเป็นองค์ประกอบสำคัญของการประเมินแล้ว ความหมายของการประเมินสามารถแบ่งได้ 3 ลักษณะ คือ (ภูมิศรี จันทรดา 2535 : 23 อ้างอิงมาจาก INNOTEC. 1983 : 2)

1. ความหมายที่เน้นคุณค่านิยามว่าการประเมิน (Value – centered Definition) หมายถึง กระบวนการกำหนดคุณค่า หรือผลที่ได้ของสิ่งใดสิ่งหนึ่งเมื่อเทียบกับเกณฑ์

2. ความหมายที่เน้นในเรื่องจุดประสงค์ (Objective – centered Definition) นิยามว่าการประเมิน คือ กระบวนการกำหนดความสำเร็จและความล้มเหลวของโครงการว่าเป็นไปตามวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด

3. ความหมายในเรื่องการตัดสินใจ (Decision – centered Definition) นิยามว่า การประเมิน หมายถึง กระบวนการของระบบการรวบรวมข้อมูลตลอดจนการใช้ข้อมูลข่าวสาร เพื่อนำไปให้ผู้มีหน้าที่ตัดสินใจได้ในการตัดสินใจหาทางเลือกที่มีอยู่อย่างเหมาะสม

วิรัตน์ สุขยิ่ง (รัตนะ เทพดลไชย. 2535 : 27 อ้างอิงมาจากวิรัตน์ สุขยิ่ง. 2523 : 16) กล่าวว่า การประเมินโครงการเป็นการวิเคราะห์กิจกรรมต่าง ๆ ของโครงการทั้งด้านผลที่เกิดขึ้น (Effecte) และผลกระทบของโครงการ (Impact) ทั้งนี้เพื่อจะได้เสนอแนวทางแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของโครงการเป็นการประเมินทั้งที่โครงการยังอยู่ในระหว่างการดำเนินงานและโครงการที่สิ้นสุดลงแล้ว

นิศา ชูโต (2527 : 8) ให้ความหมายของการประเมินโครงการว่า เป็นการใช้เทคนิคการวิจัยทางสังคมศาสตร์ เพื่อหาข้อมูลที่เป็นจริงและเชื่อถือได้เกี่ยวกับโครงการ เพื่อตัดสินใจว่าโครงการดังกล่าวดีหรือไม่ดีอย่างไร

ประชัย เปี่ยมสมบูรณ์ (2529 : 7) ได้ให้ความหมายของการประเมินผลโครงการว่า หมายถึง กระบวนการที่มุ่งแสวงหาคำตอบ สำหรับคำถามที่วางแผนงาน โครงการบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ และเป้าประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ และระดับใด

ประเภทของการประเมินโครงการ การประเมินโครงการ ได้มีผู้พยายามจัดกลุ่มลักษณะของการประเมินโครงการและได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องนี้แตกต่างกันไป ทั้งนี้แล้วแต่ปัจจัยที่ยึดเป็นหลักในการประเมิน สำนักคณะกรรมการประถมศึกษาแห่งชาติ (2529 : 15-19) ได้แยกประเภทของการประเมินโครงการตามเกณฑ์ดังนี้ คือ

1. โดยเกณฑ์ตามลักษณะเวลาของการบริหารโครงการซึ่งสอดคล้องกับเกณฑ์ของสมพร แสงชัย และสุนทร เกิดแก้ว (2520 : 32 – 36) ได้แบ่งการประเมินเป็น 3 ระยะ คือ

1.1 การประเมินก่อนเริ่มโครงการ เป็นการประเมินว่า โครงการที่เสนอมามีเหมาะสมหรือไม่ ควรเริ่มทำโครงการนี้หรือไม่ โครงการที่จัดทำมุ่งแก้ปัญหาที่สำคัญหรือไม่ควรปรับปรุงแก้ไขตอนไหน ถ้าไม่มีข้อแก้ไขสมควรอนุมัติให้ดำเนินการต่อไป

1.2 การประเมินโครงการขณะดำเนินงาน เป็นการประเมินเพื่อปรับปรุงโครงการ เพื่อให้การประเมินผลเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

1.3 การประเมินโครงการหลังการดำเนินงาน เป็นการประเมินผลโครงการว่าเมื่อดำเนินการจนสิ้นสุดแล้วได้รับความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้มากน้อยเพียงใด

2. โดยเกณฑ์ของลักษณะการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการได้แบ่งการประเมินผลโครงการออกเป็น 2 ประเภท คือ

2.1 การประเมินความก้าวหน้าของโครงการ หรือการประเมินผลโครงการเพื่อการปรับปรุงโครงการ การประเมินประเภทนี้จะต้องจัดทำขณะที่โครงการดำเนินการอยู่ ซึ่งตรงกับการประเมินผลโครงการขณะดำเนินการนั่นเอง เป็นการประเมินตามกิจกรรมของโครงการที่อาจกำหนดไว้ในรูปแผนภูมิ Gantt's Chart หรือ PERT หรือ C.P.M.

2.2 การประเมินผลสัมฤทธิ์ของโครงการ เพื่อตรวจสอบว่าโครงการประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ เป้าหมายที่วางไว้หรือไม่ ผลการประเมินจะเป็นประโยชน์ต่อการตัดสินใจว่า ควรยุติโครงการหรือดำเนินโครงการต่อไป โดยไม่ต้องปรับขยายบางส่วนก่อนดำเนินการต่อไป หรือควรไปรวมกับงานประจำบางอย่าง คือ แปรเปลี่ยนสภาพจากโครงการเป็นส่วนหนึ่งของงานประจำ การตัดสินใจเกี่ยวกับสภาพของโครงการดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยข้อมูล ซึ่งเป็นผลจากการประเมินโครงการแบบรวมสรุป สำหรับภาระหน้าที่ของการประเมินรวม สรุปเช่นเดียวกับการประเมินผลโครงการหลังการดำเนินงานดังกล่าวมาแล้ว

3. โดยเกณฑ์ของสิ่งที่ถูกประเมินสามารถจำแนกการประเมินโครงการ ออกเป็น 4 ประเภท

3.1 การประเมินสภาพแวดล้อม (Context Evaluation) ของโครงการซึ่งเป็นการประเมินเกี่ยวกับนโยบาย แรงกดดันทางเศรษฐกิจ และสังคม ความต้องการของบุคคลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับโครงการ

3.2 การประเมินปัจจัยเบื้องต้น (Input Evaluation) เทียบเคียงได้กับการประเมินก่อนเริ่มโครงการ กล่าวคือ เป็นการประเมินเพื่่มุ่งเน้นว่ามีปัจจัยพร้อมมูลที่จะดำเนินโครงการหรือไม่

3.3 การประเมินกระบวนการ (Process Evaluation) เช่นเดียวกับการประเมินผลโครงการขณะดำเนินงาน หรือการประเมินผลโครงการในเชิงความก้าวหน้าของโครงการหรือการประเมินผลเพื่อการปรับปรุงโครงการ

3.4 การประเมินผลผลิตหรือผลงาน (Product Evaluation) เป็นการประเมินผลโครงการหลังการดำเนินงานสิ้นสุดแล้ว ซึ่งประกอบด้วยการประเมินผลลัพธ์ (Output Evaluation) โดยพิจารณาจากปริมาณคุณภาพของผลผลิตเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ของโครงการ อีกส่วนหนึ่ง คือ ผลกระทบ (Impact Evaluation) โดยเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ของแผนงานหรือโครงการ

วัตถุประสงค์และความสำคัญของการประเมินโครงการ

สุขุม มูลเมือง (2530 : 1) กล่าวว่า การประเมินนั้นเกิดขึ้นอยู่ทุกเวลาในชีวิตประจำวันของคนเรา บางครั้งเราอาจจะไม่รู้ตัวว่าได้ใช้วิธีการประเมินด้วยซ้ำ เพราะว่าในตลอดชีวิตของคนเรานั้นจะต้องประสบกับการตัดสินใจอยู่ตลอดเวลา และในการตัดสินใจนั้นจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลและกฎเกณฑ์ต่าง ๆ เพื่อช่วยในการตัดสินใจ เพื่อให้ได้ผลลัพธ์ออกมาดีที่สุด แต่อย่างไรก็ตาม การประเมินในลักษณะเช่นนี้ ก็ยังเป็นการประเมินแบบที่มีระบบหรือแบบแผนที่แน่นอน การตัดสินใจของเราจึงมักจะใช้ประสบการณ์เดิมของตนเป็นเกณฑ์ ดังนั้นถ้าการตัดสินใจเกี่ยวข้องกับสิ่งมีความสลับซับซ้อนมาก ๆ มีผลกระทบจากการตัดสินใจสูงและเกี่ยวข้องกับบุคคลหรือกลุ่มคนเป็นจำนวนมาก การตัดสินใจนั้นจำเป็นจะต้องอาศัยข้อมูลและสารสนเทศที่ถูกต้องและเพียงพอ รวมทั้งเทคนิควิธีที่ใช้ในการตัดสินใจนั้นจะต้องมีประสิทธิภาพและเป็นระบบ มีความเชื่อถือและได้รับการยอมรับจากทุกฝ่ายจึงจะทำให้การตัดสินใจถูกต้อง

วิระพล สุวรรณนันท (2531 : 23) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการประเมินโครงการ โดยสรุปสาระสำคัญเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้

1. ช่วยชี้ให้เห็นว่า โครงการนั้นจำเป็นหรือไม่ มีความเป็นไปได้เพียงไร เพื่อนำไปใช้ในการตัดสินใจว่าควรอนุมัติให้ทำโครงการนั้นหรือไม่
2. ช่วยให้ทราบว่ามีปัจจัยต่าง ๆ ที่จะใช้ในการดำเนินโครงการ มีความพร้อมและเหมาะสมเพียงไร เพื่อนำผลไปใช้ปรับปรุงสิ่งที่ยังบกพร่องก่อนที่จะเริ่มโครงการ
3. ทำให้ทราบข้อบกพร่องในการดำเนินงานแต่ละขั้นตอน ช่วยในการตัดสินใจปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงขั้นตอนการดำเนินงาน ส่วนที่ยังบกพร่องอยู่ในช่วงที่โครงการนั้นกำลังดำเนินการ
4. ทำให้ทราบว่าโครงการนั้นบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ของโครงการหรือไม่ เพื่อนำผลไปใช้ในการตัดสินใจว่าควรยกเลิกโครงการหรือดำเนินโครงการนั้นอีกต่อไป
5. ช่วยกระตุ้นให้มีการเร่งรัดปรับปรุงวิธีดำเนินงาน

6. ช่วยควบคุมการดำเนินงานให้มีคุณภาพและมีประสิทธิภาพ เป็นการลดความสูญเปล่าในการใช้ทรัพยากร

7. เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดวิธีดำเนินงานในครั้งต่อไป

กระบวนการประเมินโครงการ การประเมินโครงการเป็นกระบวนการของการตรวจสอบและวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ ของโครงการอย่างเป็นระบบ โดยมีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเพื่อการปรับปรุงโครงการให้ดีขึ้น กระบวนการในการประเมินผลโครงการอาจมีขั้นตอนและรายละเอียดที่แตกต่างไปตามแนวคิดของนักวิชาการทางการประเมินผลโครงการแต่ละบุคคล หรืออาจมีรายละเอียดที่แตกต่างเพราะรูปแบบ หรือประเภทของการประเมินผล หรือประเมินไปตามแต่ละประเภทของโครงการ การประเมินผลโครงการนอกจากจะประเมินโครงการทั้งหมดโดยส่วนรวมแล้ว แต่ละส่วนของโครงการจะต้องได้รับการประเมินควบคู่กันไป กล่าวคือ การประเมินข้อมูลนำเข้า (Input) การประเมินตัวกระบวนการ (Process) และการประเมินผลงาน (Product) ซึ่งแต่ละส่วนและนโยบายทั้งหมดของโครงการจะประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญดังนี้ (ภูมิศรี จันทรา. 2535 37-39)

1. การศึกษาและพิจารณาถึงรายละเอียดของวัตถุประสงค์โครงการ ซึ่งเป็นการประเมินเพื่อให้ทราบว่าโครงการที่กำหนดขึ้นนั้น มีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่สามารถดำเนินการได้หรือไม่ มีการปรับเปลี่ยนวัตถุประสงค์ให้มีความเฉพาะเจาะจงและปฏิบัติได้โดยลักษณะใด การประเมินผลโครงการในขั้นตอนนี้ ถือได้ว่าเป็นการประเมินก่อนที่จะลงมือปฏิบัติจริง เป็นการตรวจสอบและทบทวนความเรียบร้อยของวัตถุประสงค์โครงการเป็นสำคัญ

2. การศึกษาความเป็นไปได้ของข้อมูล ซึ่งเป็นการประเมินข้อมูลและทรัพยากรต่าง ๆ ที่จะต้องดำเนินการว่ายังมีความเหมาะสมเพียงพอที่จะใช้ปฏิบัติงานหรือไม่ ข้อมูลและทรัพยากรที่มีอยู่ สามารถที่จะสนองตอบวัตถุประสงค์ได้มากน้อยเพียงใด และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นยังจะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ได้หรือไม่ การประเมินในขั้นตอนนี้เป็นการตรวจสอบทบทวนความเหมาะสมของทรัพยากรที่ต้องใช้เพื่อบริหารโครงการนั่นเอง

3. การเก็บรวบรวมและการกระทำข้อมูลหรือทรัพยากร ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ถึงกระบวนการในการดำเนินโครงการในลักษณะเป็นการรวบรวมและจำแนกข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ และให้ความเป็นจริงมากที่สุด เพราะหากการดำเนินงานในขั้นตอนนี้มีปัญหาย่อมทำให้ผลงานที่เกิดขึ้นมีปัญหาตามไปด้วย กล่าวคือ แม้ว่าผู้บริหารโครงการจะทราบถึงทรัพยากรที่ต้องใช้ ทั้งปริมาณและคุณภาพเป็นอย่างดีแล้ว แต่ในขั้นตอนของการรวบรวม และจัดดำเนินงานกับข้อมูลไม่

เพียงพอ ผลที่เกิดขึ้นย่อมด้อยคุณภาพด้วย การประเมินในขั้นตอนนี้ เป็นการตรวจสอบกระบวนการว่าเหมาะสมกับข้อมูลหรือทรัพยากรที่นำเข้าหรือไม่

4. การวิเคราะห์ การแปลความหมาย และการสรุปผลซึ่งเป็นขั้นตอนที่ข้อมูลได้ผ่านกระบวนการจำแนกข้อมูลเป็นหมวดหมู่เรียบร้อยแล้ว และผู้ประเมินจะต้องมาทำการวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นว่าเป็นเช่นใด ตรงตามวัตถุประสงค์หรือมาตรฐานที่กำหนดไว้หรือไม่ จะมีการปรับปรุงแก้ไขให้ดียิ่งขึ้นในลักษณะใด ผลที่เกิดขึ้นจะมีแนวโน้มไปในลักษณะใด การประเมินในขั้นตอนนี้เป็นการประเมินผลงานของโครงการที่เกิดขึ้น และรวมไปถึงการประเมินโครงการ โดยทั้งหมดว่าด้วยทรัพยากรหรือข้อมูลนำเข้าที่มีอยู่ด้วยกระบวนการที่ใช้ และด้วยผลงานที่ปรากฏนั้นโครงการโดยรวมเป็นเช่นใด เป็นโครงการที่ให้ผลประโยชน์คุ้มค่ากับการดำเนินงานหรือไม่ ควรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นแล้วดำเนินการต่อไป หรือจะล้มเลิกยุติโครงการนี้เสีย

โดยกระบวนการที่กล่าวมาแล้ว เป็นกระบวนการทั่วไปของการประเมินโครงการ หรือประเมินการปฏิบัติงานทุกชนิด และในการประเมินโครงการแต่ละโครงการนั้น ปัจจัยอีกปัจจัยหนึ่งที่จะต้องเกี่ยวข้องและมีส่วนสำคัญในการพิจารณาเพื่อการประเมินผลโครงการด้วย คือ ระยะเวลา (Timing Periods) ของการดำเนินงานโครงการ นอกจากนี้ในการประเมินโครงการจะต้องอาศัยสิ่งสำคัญหรือข้อคิดที่สำคัญอีกหลายชนิด เช่น ข้อเท็จจริง ผลประโยชน์ ข้อผูกพัน ความเป็นไปได้ มาตรฐาน และอื่น ๆ เพื่อประกอบในการพิจารณา

แนวคิดเรื่องระบบการสื่อสารเพื่อชุมชน

กาญจนา แก้วเทพ และคณะ (2543) ได้รวบรวม ประมวล และสังเคราะห์องค์ความรู้จากผลงานวิจัยที่ผ่านมาที่เกี่ยวข้องกับสื่อประเภทต่าง ๆ ทั้งสื่อบุคคล สื่อมวลชน สื่อพื้นบ้าน และสื่อเฉพาะกิจกับการพัฒนา เพื่อชี้ให้เห็นถึงบทบาทและคุณประโยชน์ของสื่อต่อการพัฒนาต่าง ๆ ตลอดจนนำเสนอแนวคิดการสื่อสารแนวใหม่ที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน เอกลักษณะของงานวิจัยเรื่องนี้ อาศัยกรอบแนวคิดทฤษฎีด้านนิเทศศาสตร์ 3 แนวคิดสำคัญคือ แนวคิดเรื่องผลกระทบต่อสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา และแนวคิดเรื่องการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วม

แนวคิดเรื่องผลกระทบของสื่อมวลชนที่มีต่อสังคม (Media Effect Study) ในยุคสมัยแรก (1920 – 1930) ทฤษฎีที่เชื่อในพลังอำนาจอันมหาศาลของสื่อ (Powerful Media) ที่เชื่อว่าสื่อมวลชนอันสมัยใหม่มีพลังอำนาจที่จะเปลี่ยนแปลงความรู้ ทศนคติและการกระทำของ

บุคคลและสังคม ดังนั้นหากบุคคลมีการเปิดรับสื่อมากเท่าใด (Media exposure) ก็จะมีความคิดเห็นและการกระทำไปในทิศทางเดียวกับที่สื่อได้โน้มน้าวชักนำเอาไว้ ยุคสมัยที่ 2 (1950 – 1970) ทฤษฎีสื่อมีอิทธิพลอันจำกัด (Limited Effect paradigm) ยุคสมัยนี้พื้นภาวะสงคราม เป็นช่วงเวลาที่ปกติ ผู้คนเริ่มคุ้นเคยกับสื่อ จึงได้มีการทดสอบประสิทธิภาพของสื่อมวลชนอันชัด และพบว่าสื่อมิได้ทรงพลังอำนาจอย่างที่คิด หากทว่าสื่อมีอิทธิพลอันจำกัด เนื่องจากผู้รับสารนั้นมีลักษณะเลือกใช้สื่อนี้จึงเป็นที่มาของแนวคิดใหม่เรื่อง Cuses & Gratifications Approach นอกจากนั้นในงานวิจัยของงานชิ้นนี้ยังได้พบตัวละครตัวใหม่ที่ได้แสดงมานานแล้วคือ **สื่อบุคคล**

ยุคสมัยที่ 3 (1970 – ปัจจุบัน) ยุคสมัยนี้เป็นยุคที่สื่อโทรทัศน์กำลังขยายกว้างสื่อโทรทัศน์เป็นสื่อที่มีลักษณะพิเศษกว่าสื่อชนิดอื่น ๆ คือ มีทั้งภาคเคลื่อนไหวและเสียง จึงดูสมจริงสมจังมากจนสามารถโน้มน้าวได้ง่าย เป็นสื่อที่ใช้อยู่ในบ้าน (domestic media) ที่มีอิทธิพลในการโน้มน้าวอย่างมหาศาล แม้จะไม่มีอิทธิพลเท่ายุคแรก แต่ก็สามารถเป็นผู้กำหนดวาระสนใจให้แก่สังคม (Agenda Setting) สามารถสร้างสถานภาพให้แก่บุคคล (Status Conferral) สร้างภาพลักษณ์ให้แก่บุคคล องค์กร และสถาบันต่าง ๆ (Image Building) นอกจากนี้ยังพบว่าอิทธิพลของสื่อ นั้น มิใช่ อิทธิพลอย่างฉับพลันในระยะสั้น เช่น ความเชื่อในยุคแรก หากแต่อิทธิพลของสื่อ นั้นเป็นอิทธิพลในระยะยาว มีลักษณะแบบค่อยเป็นค่อยไปทำหน้าที่อบรม บ่มเพาะบุคคล และที่สำคัญคือสื่อเป็นตัวการสร้างโลกแห่งความจริงทางสังคมรอบล้อมตัวบุคคลเอาไว้ สื่อจึงเป็นกลไกทางวัฒนธรรมที่สำคัญที่สุดในโลกสมัยใหม่ หากผู้ใดได้ครอบงำสื่อก็เท่ากับผู้นั้นเป็นผู้สร้างสรรพความเป็นจริงและวัฒนธรรมในสังคมนั่นเอง สื่อจึงเท่ากับเป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างพลังของคนแต่ละกลุ่ม (Empowerment)

แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อการพัฒนา เริ่มต้นจากแนวคิดเรื่องการพัฒนาสังคมให้ทันสมัย ต่อด้วยแนวคิดเรื่องการพัฒนาเพื่อพึ่งพาและลงท้ายด้วยแนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ถือเอาประชาชนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน ส่วนแนวคิดเรื่อง **การสื่อสาร** นั้นเชื่อในศักยภาพของการสื่อสาร การไม่เชื่อถือในอำนาจของการสื่อสารจนกระทั่งมาถึงยุคการทบทวนพลังอำนาจใหม่ของการสื่อสาร และแนวคิดเรื่องประชาชนสามารถใช้สื่อเพื่อเสริมพลังตนเอง (Empowerment) แนวคิดประการที่สาม คือ แนวคิดเรื่อง **การสื่อสารเพื่อการพัฒนา** เป็นการผสมผสานระหว่างสองแนวคิดข้างต้น ดังนั้น แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนาในระยะแรก จึงมุ่งเน้นนำสื่อมวลชนมาใช้เปลี่ยนแปลงปัจเจกและบุคคลให้ทันสมัย ในยุคที่สองเป็นเรื่องการเลือกใช้สื่อประเภทต่าง ๆ และในยุคสุดท้ายก็จบลงด้วยแนวคิดเรื่องการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วม

บทบาทของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา นั้น กาญจนา แก้วเทพ (2543) ได้อ้างถึง สำนักคิด Culturalist ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมการสื่อสารและอุดมการณ์ พบว่าการไหลเวียนของข่าวสารมีลักษณะไม่เสมอภาคระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้ว ซึ่งอยู่ในซีกโลกทางเหนือกับประเทศที่ด้อยพัฒนาในซีกโลกทางใต้ และพบว่าจะมีแต่ข่าวจากประเทศศูนย์กลางเท่านั้นที่ไหลไปสู่ประเทศรอบนอก และกลายเป็นอุปสรรคกีดกันมิให้สภาพไหลเวียนของข่าวสารระหว่างประเทศด้อยพัฒนา เช่น ประเทศไทย และประเทศมาเลเซีย ล้วนรับข่าวสารเรื่องสหรัฐอเมริกาจาก CNN ด้วยกัน แต่ไม่มีการแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างสองประเทศนี้

ส่วนสำนัก Political Economy นักวิชาการ เช่น Schiller ได้พยายามแสดงผลงานวิจัยที่พิสูจน์ให้เห็นว่า การขูดรีดเอาเปรียบทางด้านเศรษฐกิจการเมืองระหว่างประเทศนั้น แยกไม่ออกจากการครอบงำด้านการสื่อสารและวัฒนธรรม ดังนั้นประเทศศูนย์กลางจึงต้องทำให้ประเทศรอบนอกมาพึ่งพาตนเอง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจและด้านผลผลิตของสื่อ และเนื่องจากการสื่อสารเป็นสินค้าด้านอุดมการณ์ ดังนั้นเมื่อประชาชนในโลกที่สามเปิดรับข่าวสารและความบันเทิงจากโลกตะวันตก จึงรับเอามาตรฐานค่านิยม และอุดมการณ์ต่าง ๆ ของโลกตะวันตกมาด้วย ในทางกลับกัน เมื่อประชาชนในโลกที่สามตกอยู่ภายใต้ค่านิยมอุดมการณ์ของโลกตะวันตก ก็ต้องเสียเงินใช้จ่ายซื้อสื่อจากโลกตะวันตกมากขึ้น

การปรับเปลี่ยนความหมายของการพัฒนา มีแนวคิดอันหลากหลาย จากนักคิดหลายคน แต่จุดเริ่มต้นพื้นฐานของทุกแนวคิดในกระบวนทัศน์นี้ คือ สังคม ชุมชน หมู่บ้าน จะพัฒนาให้เป็นแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับ การถูกกำหนดโดยสังคมแต่ละแห่ง ซึ่งไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน กระบวนทัศน์ใหม่นี้ได้ลดลักษณะที่เป็นสากล (Universalistic) ของแนวคิดการพัฒนาให้น้อยลง และเพิ่มสัดส่วนของลักษณะ “ที่เป็นท้องถิ่น” (Localistic) ให้มากขึ้น

นอกจากนี้ แม้แต่วิธีการที่จะบรรลุเป้าหมายก็จะมีลักษณะ “สูตรใครสูตรมัน” นักพัฒนาทั้งภาครัฐและภาคเอกชน รวมทั้งประชาชนกลุ่มต่าง ๆ กำลังแสวงหาแนวทางใหม่ในการพัฒนา นักวิชาการนักวิจัยก็ได้เกาะติดศึกษาวิจัยปรากฏการณ์ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้น เช่น วิธีการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมของประชาชน การพัฒนาจากล่างขึ้นบน (Bottom – up Approach) นักวิชาการแนวนี้พบว่านอกจากเนื้อหาสาระทางวิชาการของการพัฒนาจะเปลี่ยนไปเป็นแบบใหม่แล้ว เช่น เปลี่ยนจากการเป็นความทันสมัยก้าวหน้า เป็นการย้อนกลับไปรากเหง้าภูมิปัญญาดั้งเดิม แม้แต่เครื่องมือในการศึกษาก็เปลี่ยนไปจากการเป็นการวิจัยเชิงปริมาณเป็นการเน้นวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เช่น การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การศึกษาวัฒนธรรมชุมชน การศึกษาบทบาทของศาสนา ประเพณีในโครงการพัฒนาด้วยวิธีวิจัยด้านมนุษยวิทยา เป็นต้น

E. Roger (1976 อ้างอิงในกาญจนา แก้วเทพ 2543) เห็นว่า กระบวนการทัศน์ใหม่ในการพัฒนาต้องมีการกระจายข่าวสารข้อมูล ประชาชนต้องมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในการพัฒนาตัวเอง และการวางแผนการพัฒนาต้องมีการกระจายอำนาจ (decentralization) ต้องเน้นการใช้ทรัพยากรจากท้องถิ่นมาใช้ในกระบวนการพัฒนา ทั้งยังต้องมีการประสานวัฒนธรรมประเพณีเข้ากับระบบสมัยใหม่ เพราะความทันสมัยต้องหมายถึงการผนวกประสานทั้งความคิดใหม่และความคิดเก่าเข้าด้วยกัน โดยแต่ละท้องถิ่นจะต้องมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป

Mare Nerfin (1977 อ้างอิงในกาญจนา แก้วเทพ 2543) ได้นำเสนอกระบวนการทัศน์ใหม่ที่เขาเรียกว่า Another Development ไว้ดังนี้ คือ ต้องเป็นการพัฒนาที่สนองความต้องการของประชาชนเป็นหลัก เป็นการพัฒนาที่มาจากแกนกลางของแต่ละสังคม เป็นการพัฒนาที่พึ่งพาความแข็งแกร่ง และอาศัยทรัพยากร ไม่ว่าจะเป็นแรงงานบุคคล วัตถุ รวมทั้งภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของสังคมนั้น ๆ เป็นการพัฒนาที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีเหตุผล นำเอาเทคโนโลยีมาใช้อย่างระมัดระวังให้สอดคล้องกับสภาพสังคม และวัฒนธรรมของท้องถิ่น และที่สำคัญ คือ เป้าหมายของการพัฒนาต้องครอบคลุมมิติทุกด้านของสังคม (Based on Structural Transformations)

ค่านิยมใหม่และบทบาทใหม่ของการสื่อสารในการพัฒนา ในช่วงยุคสมัยของการแสวงหาค่านิยมใหม่ ๆ และบทบาทใหม่ ๆ ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนา กานจนา แก้วเทพ (2543) ระบุว่านักวิชาการมากมายได้เสนอแนวคิดไว้ เช่น Singhal และ Rogers (1989) กล่าวว่าบทบาทของการสื่อสารเพื่อพัฒนาจะเป็นอย่างไร ย่อมขึ้นอยู่กับนิยามของการพัฒนาว่ามุ่งเน้นประเด็นใด ส่วนทัศนะของการสื่อสารที่จะเข้ามามีบทบาทในการพัฒนาแนวใหม่ว่าต้องมีลักษณะหลากหลายเป็นการสื่อสารขนาดเล็ก สร้างและใช้อยู่ในท้องถิ่นเอง ยืดหยุ่นได้ มีการแลกเปลี่ยนบทบาทระหว่างผู้ส่งสาร ผู้รับสาร และเน้นการสื่อสารแนวนอนในทุกระดับของสังคม ทัศนะของ Somavice (1977, 1981) เห็นว่า การสื่อสารเป็นความต้องการอย่างหนึ่งของมนุษย์เป็นสิทธิอย่างหนึ่งของชุมชน เป็นโฉมหน้าหนึ่งของกระบวนการศึกษา และงานการสื่อสารต้องเกี่ยวข้องกับเรื่องสิทธิและหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ

F.J. Berrigan (1979) เริ่มจากมองข้อเท็จจริงว่า ในปัจจุบันการดำเนินงานพัฒนาของประเทศโลกที่สามส่วนใหญ่ยังอยู่ในรูปแบบของการวางแผนจากส่วนกลาง (Central Planning) ในกรณีเช่นนี้การสื่อสารจะต้องเล่นบทบาทเป็นช่องถ่ายทอดข้อมูลข่าวสารทั้งหมดให้ประชาชนได้รับรู้การวางแผนของรัฐ เป็นตัวสร้างรอยเชื่อมต่อของการสื่อสารในแนวนอน ต้องมีวิถีทางแห่งการสื่อสาร การสื่อสารจะทำหน้าที่เป็นตลาดเสรีทางความคิด (Platform) ในการเปิดรับฟังทัศนะทาง

เลือก ข้อคิดเห็นใหม่ ๆ จากชุมชน และเป็นกลไกในการเร่งกระบวนการพบปะแสดงความคิดเห็น การรับฟังข้อเสนอแนะและกระบวนการตัดสินใจ (Speeding up)

Reyes Metta (1977, 1981 อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ 2543) ได้รวบรวมนิยามใหม่ ๆ ของการสื่อสาร เพื่อการพัฒนาให้มีลักษณะเป็นรูปธรรม เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติได้มากยิ่งขึ้น ด้วยการออกแบบในรูปของแบบจำลอง ที่เรียกว่า “Communication Model with Active Social Participation” โดยจำแนกองค์ประกอบสำคัญของแบบจำลองการสื่อสารใหม่ เรื่อง **การจัดระบบทางสังคมสำหรับการสื่อสาร ตัวสื่อ (Media)** ได้แก่ เครื่องมือต่าง ๆ ที่ใช้ในการสื่อให้เป็นไปตามระบบทางสังคม **กระบวนการสื่อสารระดับชาติ** ที่ต้องการให้ผู้รับสารได้รับรู้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับภาพรวมของสถานการณ์ระดับประเทศอย่างต่อเนื่อง สม่่าเสมอ **กระบวนการสื่อสารนานาชาติ** เนื่องจากโลกปัจจุบันมีการเชื่อมโยงตั้งแต่ระดับชุมชน ระดับชาติ และระดับโลกทั้งหมด จึงต้องมององค์กรที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงข่าวสารและข้อมูลทั้งหลายที่ทำงานตามหลักกฎหมายของชาติและของโลก **เนื้อหาสาระ** เป็นข่าวสารที่เป็นจริง ไม่บิดเบือน สามารถให้ภาพการวิเคราะห์สถานการณ์ที่ถูกต้องเป็นจริง **ผู้รับสาร** ก็ต้องมีการศึกษาอย่างเพียงพอ รู้เท่าทันเนื้อหาของข่าวสาร ควรให้การศึกษาเรื่องข่าวสารแก่ผู้รับสาร เพื่อให้เป็นนาย ไม่ใช่เป็นเหยื่อของการสื่อสาร นอกจากนี้ **ผู้รับสารต้องมีการรวมกลุ่มกัน** มีการศึกษาเพื่อการสื่อสาร มีกระบวนการเข้าถึง มีองค์กรด้านกฎหมายที่ก่อตัวขึ้น เพื่อสนับสนุนการใช้สิทธิของผู้รับสารที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการรับ-ส่งข่าวสาร มีหน่วยงานประเมินผลและปรับปรุงการใช้สื่อ

คุณลักษณะการสื่อสารชุมชน (กาญจนา แก้วเทพ 2543) ลักษณะของการสื่อสารชุมชน เป็นการสื่อสารแบบสองทาง ผู้ส่งสารและผู้รับสารมีปฏิกริยาโต้ตอบกันตลอดเวลา **ทิศทาง** การไหลของข่าวสารมีหลากหลายมาจากทุกทิศทาง **เป้าหมาย**ของการสื่อสารมีหลายแง่มุม เช่น เพื่อถ่ายทอดข่าวสารข้อมูลและโน้มน้าวชักจูงใจ เพื่อเป็นช่องทางแสดงออกซึ่งตัวตนของชุมชน และเพื่อพัฒนาความเป็นตัวเองของบุคคล การสื่อสารชุมชนเกิดขึ้นและดำเนินการเพื่อตอบสนองตามความต้องการของประชาชน **ส่วนหน้าที่ของการสื่อสาร** Windahl et al (1992 อ้างอิงในกาญจนา แก้วเทพ 2543) ระบุว่า การสื่อสารเพื่อชุมชนมีหน้าที่ในการแสดงออก หน้าที่ทางสังคม หน้าที่ในการให้ข้อมูลข่าวสารและหน้าที่ในการควบคุมปฏิบัติการ Berrigan F.J. (1979 อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ 2543) ได้เพิ่มเติมคุณสมบัติบางประการที่การสื่อสารชุมชนน่าจะมี คือ เน้นการปรับปรุงสื่อให้เหมาะสมสำหรับประโยชน์การใช้งานของชุมชนเป็นสื่อที่คนในชุมชนสามารถเข้าถึง (Access) ได้ตลอดเวลา และประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในหลาย ๆ บทบาท เป็นสื่อที่แสดงออกของชุมชนเอง มิใช่ให้ผู้อื่นมาทำให้ชุมชนและสื่อชุมชนจะปรับเปลี่ยนลักษณะของการเป็น

เครื่องถ่ายทอดข่าวสารจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งมาเป็นเวทีสำหรับแลกเปลี่ยนข่าวสารและทัศนะของทุกคน

ในกรณีของไทย ลักษณะการสื่อสารชุมชน ควรมีระดับความยากง่ายที่เหมาะสมกับระดับและความสามารถของชาวบ้าน เนื้อหาของสื่อ ต้องเน้นปัญหาเร่งด่วน หรือปัญหาในชีวิตประจำวันของคนในสังคมนั้น ๆ มีกลุ่มเป้าหมายเฉพาะ มีวิธีการนำเสนอสิ่งที่เป็นปัญหาหรือสภาพที่ก่อให้เกิดปัญหา กระตุ้นให้ผู้รับสารช่วยกันคิด แก้ปัญหา เนื้อหาของสื่อควรเรื่องที่เกี่ยวข้องกับประสบการณ์และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน สื่อจะต้องมีบทบาทช่วยผลักดันให้เกิดการเกิดการแลกเปลี่ยนความคิด ประสบการณ์ และมีกิจกรรมทำอย่างต่อเนื่อง มีความน่าสนใจ และสื่อควรมีส่วนช่วยให้ผู้รับสารสามารถประเมินตนเองได้ (กาญจนา แก้วเทพ 2543)

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม เป้าหมายของการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมเพื่อกระตุ้นให้ชุมชนมองเห็นคุณค่าของตัวเอง สร้างความมั่นใจว่าตนเองสามารถใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ได้ สร้างทักษะในการสร้างสื่อให้กับชุมชน ให้ชุมชนได้แสดงความรู้สึก ปัญหา วิธีการวิเคราะห์ปัญหา รวมทั้งวิธีแก้ปัญหาจากทัศนะของชุมชน ช่วยยกระดับความมีสติและความรับผิดชอบให้กับทั้งชุมชนหรือชุมชนอื่น ๆ เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

ผลงานวิจัยเกี่ยวกับสื่อบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล

สื่อบุคคลมีบทบาทในการสื่อสารเพื่อพัฒนา โดยเฉพาะบทบาทในเรื่องการสื่อสารระหว่างบุคคลนั้น อาจจะแบ่งพิจารณา โดยใช้เรื่องขอบเขตของชุมชนเป็นเกณฑ์แบ่งแยกได้เป็น 2 ประเภท คือ ส่วนที่ 1 สื่อบุคคลที่เป็นบุคคลภายนอก ได้แก่ เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ ของรัฐ เจ้าหน้าที่จากองค์กรพัฒนาเอกชน ตลอดจนนักการตลาด พ่อค้าเร่จากภาคธุรกิจเอกชน ฯลฯ ส่วนที่ 2 สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชนเอง ได้แก่ ผู้นำชุมชน พระสงฆ์ ผู้อาวุโส เป็นต้น (กาญจนา แก้วเทพ 2543)

ปริมาณงานวิจัย เรื่อง สื่อบุคคลภายนอก (พ.ศ. 2520 – 2540) ปรากฏงานวิจัยจำนวน 9 เรื่อง ได้แก่ เรื่องบทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรต่อการยอมรับนวัตกรรมในการทำนาดำของชาวเขาเผ่ากระเหรี่ยงในเชียงใหม่ ของชัยฤกษ์ ไตลังคะ (2525) เรื่องคุณสมบัติอันพึงประสงค์ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร จากทัศนะของเกษตรกรในโครงการเกษตรจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ของบุญธรรม มั่งทอง (2525) เรื่องคุณลักษณะของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมที่มีความสัมพันธ์ต่อการยอมรับวิทยากรแผนใหม่ในการเพาะเลี้ยงกุ้งทะเลของสมาชิกสหกรณ์นิยม ตำบล

โคกขาบ จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งเป็นผลงานวิจัย ของพิมพ์จันทร์ ใจวงศ์ (2526) เรื่องการศึกษาการเปิดรับข่าวสารและการแสวงหาข่าวสารการรับสมัครงานของผู้สมัครเป็นอาสาพัฒนาชุมชนกระทรวงมหาดไทย ของเสมอสุข อุไรสวัสดิ์ (2528) ผลงานเรื่องบทบาทของพฤติกรรมการสื่อสารระหว่างบุคคลในการดำเนินการประชาสัมพันธ์ที่มีต่อทัศนคติต่อ กฟผ. ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอทองผาภูมิ จังหวัดกาญจนบุรี ของพัชนี มะลิขาว (2529) ผลงานวิจัยเรื่องลักษณะของเจ้าหน้าที่พัฒนาที่ดินที่เกษตรกรพึงประสงค์ในการเผยแพร่ข่าวสารและความรู้การศึกษาเปรียบเทียบเกษตรกรใน 4 พื้นที่ ของกฤตยา สุขสมสถาน (2533) เรื่องกระบวนการหาข่าวของอาสาสมัครในโครงการเกษตรและการพัฒนาชนบท หน่วยสันติภาพอเมริกาประจำประเทศไทย ของพิมพ์ใจ สุรินทร์เสรี (2534) เรื่องคุณลักษณะของพัฒนาการในทัศนะของผู้นำท้องถิ่นและชาวบ้านในอำเภอเมือง จังหวัดสุพรรณบุรี ของชนัทธกรณ์ โพธิ์ปิ่น (2535) และกรรณา เดชาตวงศ์ ณ อยุธยา (2538) ได้ทำการวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการสื่อสารความทันสมัยและความน่าเชื่อถือของเจ้าหน้าที่กับทัศนคติที่มีต่อการพัฒนาเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยว ตัวอย่างของชาวปราสาทอำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา

กาญจนา แก้วเทพ (2543) ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับผลงานวิจัยดังกล่าวทั้ง 9 เรื่อง ว่ากลุ่มเป้าหมายของงานพัฒนาของสื่อบุคคลจากภายนอกทั้งหมด จะเป็นประชากรที่อยู่ในภาคเกษตรในชุมชนทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการทำนา การเลี้ยงกุ้ง การสร้างเขื่อน เป็นต้น และสื่อบุคคลภายนอกที่ศึกษาส่วนใหญ่จะเป็นบุคคลของรัฐ ซึ่งมุ่งค้นหา “คุณลักษณะที่เหมาะสม” การแสวงหาข่าวสารของสื่อบุคคลภายนอก และบทบาทของสื่อบุคคลภายนอกในงานสื่อสารเพื่อพัฒนา ดังนั้นยังมีประเด็นที่มีได้ศึกษาและเป็นข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยในอนาคต เช่น ควรขยายการศึกษาสื่อบุคคลภายนอกไปยังกลุ่มอื่น ๆ เช่น นักพัฒนาองค์กรเอกชน พ่อค้าเร่ (Salesman) นักการเมืองท้องถิ่น เป็นต้น ด้านปริมาณทลส่วนใหญ่จะศึกษาในมิติด้านเศรษฐกิจของภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ ยังมิได้ขยายปริมาณทลไปยังปริมาณทลอื่น ๆ เช่น สาธารณสุข คมนาคม การเมือง ธุรกิจ ศาสนา วัฒนธรรม และการศึกษา เป็นต้น ในเรื่องคุณสมบัติของสื่อบุคคล ผลการวิจัยที่ผ่านมาพบคุณสมบัติใหญ่ ๆ 2 ประการ คือ ความไว้วางใจ และความน่าเชื่อถือ ยังไม่มีการศึกษาเจาะลึกในแง่กระบวนการสร้างสรรค์คุณสมบัติทั้งสองประการ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผลงานวิจัยในส่วนที่สอง สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชน มีผลงานวิจัยจำนวน 17 เรื่อง ได้แก่ เรื่องบทบาทครูในการเผยแพร่ข่าวสารเรื่องการรักษาความสะอาด ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอโกรกพระ จังหวัดนครสวรรค์ ของนิธิ สตะเวทิน (2524) เรื่องการเปรียบเทียบคุณสมบัติของ “ผู้นำโดยธรรมชาติ” จากการสรรหาของตำรวจตระเวนชายแดนกับประชาชนในหมู่บ้านที่เป็นเขตแทรก

ซึ่มของคอมมิวนิสต์ กิ่งอำเภอเสนานิคม จังหวัดอุบลราชธานี ของมนูเนตร โกมลทัต (2524) เรื่อง บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาท้องถิ่น : ศึกษากรณีโครงการสหบาลข้าว หมู่บ้านท่าสว่าง อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ของกรณีการ โอมุณ (2525) เรื่องบทบาทการสื่อสารระหว่างบุคคลที่มีผลต่อการยอมรับการเข้าเป็นสมาชิกสหกรณ์โคนมหนองโพ จังหวัดราชบุรี ของกันยา สุนทรา รักษา (2525) เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการชุบชิบกับความร่วมมือในการพัฒนา : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านพระเพลิง ตำบลนกออก อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา ของบุญศรี ปราภณศักดิ์ (2525) เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมการสื่อสารกับความทันสมัยของผู้นำท้องถิ่น ของบุษบา สุธีธร (2527) เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลกับการสื่อสาร เพื่อแสวงหาข่าวสารเกี่ยวกับงานในต่างประเทศ ศึกษาเฉพาะกรณีคนงานจะเดินทางไปทำงานกลุ่มประเทศตะวันออกกลาง ของวรรณพร เนตรอำนาจ (2527) เรื่องอิทธิพลของหมู่บ้านที่มีต่อการพัฒนาสาธารณสุขขั้นมูลฐาน : การศึกษาเปรียบเทียบบทบาทของผู้นำใน 3 หมู่บ้านของจังหวัดบุรีรัมย์ ของอนันต์ ลิขิตประเสริฐ (2527) เรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนากับการเข้าร่วมโครงการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองของชาวบ้านห้วยยาง จังหวัดอุดรธานี ของพูนทรัพย์ สิทธิพรหม (2532) เรื่องความคิดเห็นของเกษตรกรผู้นำต่อการได้รับความรู้ทางเกษตรจากสื่อมวลชน อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ของพรพิมล ปิยพันธุ์ (2533)

ลาวัลย์ อินทรารักษ์ (2533) ศึกษาเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างความศรัทธาที่มีต่อพระสงฆ์ ทศนคติ และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของชาวบ้านแม่สอย ตำบลแม่สอน อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ เรื่องความตระหนักของช่างขอในฐานะนักสื่อสารเพื่อการพัฒนาของสมฤทธิ์ ฤาชัย (2534) เรื่องปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดในการเปิดรับข่าวสารของผู้นำความคิดเห็นและผู้ตามความคิดเห็น : ศึกษากรณีอำเภอหันคา จังหวัดชัยนาท ของธิตินันท์ ระลอกแก้ว (2537) เรื่องการศึกษาผลการรับข่าวสารที่มีต่อความคิดเห็นของผู้นำท้องถิ่น โครงการพัฒนาลำน้ำเก่าและลำน้ำบัง จังหวัดสกลนคร และนครพนม ของชลิตา ทุกข์สุญ (2539) เรื่องการแสวงหาข้อมูลข่าวสารเพื่อมาทำงานในเมืองของแรงงานต่างถิ่น ในจังหวัดชลบุรี ของประไพศรี สุทธิโพธิ์ (2539) เรื่องการสื่อสารกับการสร้างอัตลักษณ์ของกลุ่มเด็กปัมในกรุงเทพมหานคร ของ สกลกานต์ อินทรไทร (2539) และพรณนิภา วงษ์มิตร (2540) ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนากับการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการธรรมรักษันเวศ

งานวิจัยที่เกี่ยวกับสื่อบุคคลภายในทั้ง 17 เรื่องนั้น กาญจนา แก้วเทพ (2543) ให้ข้อสังเกตว่า สื่อบุคคลที่เป็นคนในชุมชนนั้น จะมีสถานภาพที่หลากหลายกว่าสื่อบุคคลภายนอกที่มี การศึกษามาแล้วทั้ง 9 เรื่อง ความหลากหลายดังกล่าวนี้สอดคล้องตามแนวคิดเรื่อง “ผู้นำทาง

ความคิด” (Opinion Leader) ที่แปรเปลี่ยนไปตามประเด็นเรื่อง ส่วนวิธีวิจัยใช้วิธีวิจัยทางปริมาณเพียงอย่างเดียว ผลการวิจัยจากงานวิจัยทั้งหมดที่ศึกษาสื่อบุคคลในแง่มุมต่าง ๆ นั้น สามารถจำแนกประเภทได้ในลักษณะที่คล้ายคลึงกับสื่อบุคคลภายนอก คือ ศึกษาในเรื่องบทบาทของสื่อบุคคลที่มีต่อการสื่อสารพัฒนา คุณลักษณะของสื่อบุคคลในชุมชน การเปิดรับข่าวสารของสื่อบุคคลในชุมชน สื่อบุคคลในฐานะแหล่งข่าวสารของผู้แสวงหาข่าวสาร และหัวข้อวิจัยอื่น ๆ เช่น การสื่อสารแบบ “ซุบซิบนินทา” โดยการพลิกมุมมองใหม่ว่าเป็นรูปแบบการสื่อสารที่ควบคุมกฎเกณฑ์ทางสังคม เพื่อควบคุมให้ผู้ถูกกระซิบระวังการกระทำดังกล่าว ซึ่งส่งผลทางอ้อมให้คนส่วนใหญ่ไม่เลียนแบบการกระทำที่ถูกซุบซิบนั้น ผู้วิจัยได้เสนอให้มีการค้นหาเครือข่ายภายในของการสื่อสารในชุมชน เพราะช่วยให้เห็นว่าบุคคลใดเป็นศูนย์กลางของการติดต่อเป็นสะพานเชื่อมโยงระหว่างกลุ่มย่อยในชุมชน เพื่อนำเอาเครือข่ายดังกล่าวมาใช้ประโยชน์ในการเผยแพร่ข่าวสารเพื่อพัฒนา

กาญจนา แก้วเทพ (2543) ให้ข้อเสนอแนะ สื่อบุคคลมีความสำคัญมากที่สุดในเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนา แต่งานวิจัยที่ผ่านมายังกำหนดหัวข้อและทิศทางค่อนข้างจำกัดมาก กล่าวคือมีการศึกษาบทบาทของสื่อบุคคลที่อยู่ภายใต้แบบจำลอง Modernistic และ Transmission Model เท่านั้น น่าจะมีการวิจัยที่ขยายบทบาทของสื่อให้กว้างออกไป เช่น บทบาทในการปลูกสำนึกของชุมชน บทบาทของแหล่งองค์รวมของความรู้ เป็นต้น ส่วนการวัดคุณสมบัติของสื่อบุคคลโดยเฉพาะผู้นำนั้น มักมีการนำเอาเกณฑ์ เรื่อง “ความทันสมัย” ซึ่งเป็นเกณฑ์ประยุกต์มาจากแบบจำลองของ Modernistic ซึ่งอาจจะไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นผู้นำที่แท้จริงของสังคมชนบทไทย ควรมีการวิจัยโดยใช้ทัศนะแบบ Indigenous perspective กล่าวคือ ค้นหาว่าคนในชนบทไทยมีเกณฑ์ในการเลือกที่จะเป็นผู้นำได้อย่างไรบ้าง และยังมีกลุ่มสื่อบุคคลจำนวนมากที่ยังมิได้ผนวกเข้ามาในกระบวนการพัฒนาชุมชน เช่น กลุ่มครู ศิลปินพื้นบ้าน ช่างฝีมือ พ่อค้าในชุมชน ควรมีการศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาของบุคคลเหล่านี้ รวมทั้งศึกษากระบวนการเครือข่ายการสื่อสารของชุมชน และเมื่อชุมชนต้องเผชิญกับโลกภายนอกบรรดาสื่อบุคคลที่เป็นผู้นำชุมชนย่อมมีการปรับประสานตนเองในแง่มุมของการสื่อสาร จึงจะมีงานวิจัยเพื่อการศึกษากระบวนการดังกล่าว

กระบวนการคิดของมนุษย์

ความหมายของการคิด การคิดเป็นกระบวนการทางสมองมี 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ การคิดอย่างมีจุดมุ่งหมายกับการคิดไปเรื่อย ๆ อย่างไม่มีจุดมุ่งหมาย (ทิสนา แชมมณี และคณะ 2540 : 2) การคิดอย่างมีจุดมุ่งหมายเป็นกระบวนการทางสมองที่เกิดขึ้นเมื่อมีสิ่งเร้าที่เป็นปัญหา ความต้องการหรือความสงสัยมากระตุ้น ทำให้จิตและสมองนำข้อมูลหรือความรู้ที่มีอยู่มาหาวิธีการที่มีประสิทธิภาพเพื่อจะแก้ปัญหาความต้องการ หรือความสงสัยนั้นลดน้อยลงไปหรือหมดไป

เหตุของการคิด ต้นเหตุของการคิด คือ สิ่งเร้าที่เป็นปัญหาที่เป็นความต้องการหรือที่ชวนสงสัย สิ่งเร้าที่เป็นปัญหา เป็นสิ่งเร้าประเภทสถานการณ์ เหตุการณ์ หรือสภาวะที่มากกระทบแล้ว ต้องกระทำการสิ่งหนึ่งสิ่งใดที่จะทำให้ปัญหานั้นลดลงไปหรือหมดไป แต่ไม่อาจทำได้ด้วยวิธีง่าย ๆ จึงทำให้อยู่ในสภาพตัดสินใจไม่ได้ ไม่มีทางเลือก ไม่มีวิธีการในการปฏิบัติ สภาพการณ์อยู่ในอันตราย หรือสภาพการณ์สู่ทางไม่ดี เป็นต้น จึงจำเป็นต้องคิด (Have to think) เพื่อแก้ปัญหานั้น **สิ่งเร้าที่เป็นความต้องการ** เป็นความต้องการสิ่งที่ดีขึ้น ดีกว่าเดิม เช่น ทำได้เร็วขึ้น ทำได้ง่ายขึ้น ลงทุนน้อยลง ผิดพลาดน้อยลง ปลอดภัยมากขึ้น เป็นต้น จึงต้องการการคิด (Want to think) มาเพื่อทำให้ความต้องการหมดไป **สิ่งเร้าที่ชวนสงสัย** เป็นสิ่งเร้าแปลก ๆ ใหม่ ๆ ที่มากกระตุ้นให้สงสัย อยากรู้ หรืออาจเกิดจากบุคลิกภาพประจำตัวที่เป็นผู้อยากรู้อยากเห็น ช่างคิดช่างสงสัย เมื่อกระทบสิ่งเร้าก็เกิดความสงสัย ทำให้ต้องการคำตอบจึงต้องการการคิดเพื่อข้อสงสัย

ผลของการคิด ผลของการคิด คือ คำตอบ หรือวิธีการที่มีประสิทธิภาพ เพื่อนำไปแก้ปัญห หรือทำให้ความต้องการหรือความสงสัยลดลงไปหรือหมดไป ผลการคิด ได้แก่

1. บทสรุป หรือคำตอบที่ต้องการ
2. แผนปฏิบัติงาน หรือขั้นตอนในการปฏิบัติงาน
3. แนวคิดใหม่ ๆ ความรู้ใหม่ ๆ ทางเลือกใหม่ ๆ สิ่งประดิษฐ์ใหม่ ๆ
4. วิธีการในการแก้ปัญหา
5. ข้อตัดสินใจ
6. ความเข้าใจที่สามารถอธิบายได้
7. การทำนาย หรือคาดการณ์สิ่งที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต

คุณค่าของการคิด การคิด ทำให้สามารถตอบคำถามบางประเภทได้ การคิด ทำให้ได้วิธีการที่มีประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาหรือลดความต้องการ ซึ่งดีกว่าวิธีการที่ปล่อยไปตาม

ธรรมชาติ (เป็นไปตามการสุ่ม) หรือวิธีลองผิดลองถูก **การคิดที่มีคุณภาพ** จะให้ผลของการคิดที่มีประสิทธิภาพ ช่วยลดเวลาในการแก้ปัญหา ลดการใช้ทรัพยากรในการแก้ปัญหา และช่วยให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างถูกต้อง **การคิดที่ดี** ช่วยให้มีการดำเนินชีวิตที่ดี ถูกต้อง และมีคุณค่า

แนวคิดเรื่องกลไกทางสมองกับการพัฒนาความคิดของมนุษย์

สมอง เป็นอวัยวะหนึ่งของร่างกายที่เป็นศูนย์รวมของระบบประสาท และเป็นศูนย์กลางในการควบคุม และจัดระเบียบการทำงานทุกชนิดของร่างกาย สมองจึงเป็นอวัยวะที่สำคัญมาก ความรู้เรื่องสมองทำให้มนุษย์รู้ว่าเราจะไม่สามารถติดอะไรได้เลย ถ้าสมองเราไม่ทำงานแล้ว ความคิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นมาได้ก็เป็นผลมาจากการทำงานของเครื่องจักรที่อยู่ในสมองเราที่เป็นเซลล์ เป็นเนื้อเยื่อที่เราเรียกว่า เซลล์ประสาท เซลล์พวกนี้ทำให้เรารับรู้สัมผัสต่าง ๆ ได้ ทำให้เราเรียนรู้ได้ ทำให้เราเก็บความจำได้ แล้วจากข้อมูลที่เป็นความจำ ก็มาเป็นการเรียนรู้ของเรานั่นเอง ทำให้เรามีความรู้สึกต่อสิ่งต่าง ๆ ที่เข้าไปสู่ประสาทสัมผัส ทำให้เราตัดสินใจและทำให้เรามีพฤติกรรมตอบสนองออกมา (นัยพินิจ คชภักดี, 2534 : 4-5)

สมองของมนุษย์ ประกอบด้วยเซลล์สมองประมาณร้อยล้านล้านเซลล์ (พัชรวิทย์ เกตุแก่นจันทร์, 2542 : 7) ซึ่งเป็นจำนวนที่ไม่แตกต่างกันระหว่างทารกแรกเกิดกับผู้ใหญ่ แต่ในผู้ใหญ่ เซลล์สมองจะมีขนาดใหญ่และยาวกว่า และจะมีจำนวนเดนไดรต์ (dendrite) ของเซลล์สมองมากขึ้น ทำให้การเชื่อมโยงระหว่างเซลล์สมองมากขึ้น โดยเซลล์เซลล์หนึ่ง ๆ จะเชื่อมโยงไปยังเซลล์สมองเซลล์อื่น ๆ อีกสองหมื่นห้าพันเซลล์เพื่อส่งข่าวสารกัน โดยกระแสประสาทจะเกิดปฏิกิริยาเรียก synapse สุดแต่ว่าจะเป็นด้านรับ – ส่งสัมผัสต่าง ๆ เช่น ปฏิกิริยาการเคลื่อนไหวกล้ามเนื้อ ความรู้สึกนึก ความจำ อารมณ์ทั้งหลาย ฯลฯ จึงผสมผสานกันขึ้นกลายเป็นการเรียนรู้นำไปสู่การปรับตัวอย่างเฉลียวฉลาดของมนุษย์แต่ละคน (พัชรวิทย์ เกตุแก่นจันทร์, 2542 : 9)

การฝึกทักษะการคิดและลักษณะการคิด

ทักษะการคิด คือ ความสามารถในการคิดที่เป็นพื้นฐานของการคิดระดับสูง ทักษะของการคิดมีมากมายหลายทักษะ เช่น การจำแนก การแยกแยะ การขยายความ การสรุป การคิดริเริ่ม

ลักษณะการคิด คือ รูปแบบของการคิดที่ประกอบด้วยทักษะการคิดหลาย ๆ ทักษะ ลักษณะของการคิดแต่ละลักษณะประกอบด้วย ทักษะการคิดที่แตกต่างกัน ทำให้จุดมุ่งหมายของการคิดแตกต่างกันไป ลักษณะการคิด ได้แก่ การคิดกว้าง การคิดละเอียดลึกซึ้ง การคิดไกล เป็นต้น ทักษะการคิดและลักษณะการคิดที่สำคัญ ที่มักใช้เป็นประจำในชีวิตประจำวัน ได้แก่

1. **การคิดคล่องและคิดหลากหลาย** เป็นความสามารถที่จะคิดในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือในสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ได้ผลการคิดจำนวนมาก รวดเร็ว ตรงประเด็น และมีความหลากหลาย สามารถแตกแยกเป็นหลายแขนง หลายกลุ่ม หลายลักษณะ หลายประเภทหรือหลายรูปแบบ

2. การคิดวิเคราะห์และคิดผสมผสาน

การคิดวิเคราะห์ เป็นการแบ่งหรือแยกแยะสิ่งที่สนใจ หรือสิ่งที่ต้องการศึกษา ออกเป็นส่วนย่อย ๆ หรือออกเป็นแง่มุมต่าง ๆ แล้วทำการศึกษาสวนย่อย ๆ นั้นอย่างลึกซึ้ง การวิเคราะห์จะทำให้เกิดความเข้าใจหรือความรู้เกี่ยวกับสิ่งที่น่าสนใจ หรือสิ่งที่ต้องการศึกษาได้มากขึ้น และสามารถค้นพบสิ่งต่าง ๆ เกี่ยวกับเรื่องนั้นได้ง่ายขึ้น

การคิดผสมผสาน เป็นการรวมความรู้ย่อย หรือผลจากการวิเคราะห์ให้เป็นข้อมูลใหม่ ข้อสรุปใหม่ กระบวนการใหม่ หรือสิ่งประดิษฐ์ใหม่ เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบใหม่ได้มากขึ้น

3. **การคิดริเริ่ม** เป็นการคิดที่ให้การคิดที่มีความแปลกใหม่แตกต่างไปจากความคิดของคนทั่ว ๆ ไป มีลักษณะหรือมุมมองไม่เหมือนผู้อื่น เป็นการนำความรู้เดิมมาดัดแปลงให้เป็นความคิดใหม่ ซึ่งไม่ซ้ำกับใคร

4. **การคิดละเอียดรอบคอบ** เป็นการคิดที่ให้การคิดที่มีรายละเอียด ทั้งส่วนที่เป็นหลักของเรื่อง ที่คิด และส่วนที่เป็นองค์ประกอบย่อยของหลักที่คิด รวมถึงการคิดที่ชัดเจน โดยสามารถอธิบายเรื่องที่ตนเองคิด หรือยกตัวอย่างที่สอดคล้องกับเรื่องที่ตนเองคิดได้ และในกรณีการคิดเกี่ยวกับการปฏิบัติจะสามารถบอกขั้นตอนการปฏิบัติได้

5. **การคิดอย่างมีเหตุผล** เป็นการคิดที่อ้างอิงหลักฐาน มาสนับสนุนเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่ถูกต้อง โดยสามารถอ้างหลักฐานและอธิบายหรือบอกความสัมพันธ์ระหว่างหลักฐานที่อ้างกับข้อสรุปได้

6. **การคิดกว้างและรอบคอบ** หมายถึง การคิดที่ครอบคลุมถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่อง ที่คิดในทุกด้านทุกแง่มุมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้น ไม่ติดเฉพาะเรื่องที่มาเกี่ยวข้องกับตัวเอง หรือเรื่องที่เป็นผลประโยชน์ของตัวเอง

7. **การคิดไกล** หมายถึง การคิดถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคต ซึ่งอาจเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำในปัจจุบัน หรือเป็นจุดประสงค์ หรือจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เกิดขึ้นในอนาคต

8. **การคิดลึกซึ้ง** หมายถึง การคิดที่ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างถูกต้อง และลึกซึ้งเกี่ยวกับเรื่องที่คิด โดยสามารถเข้าใจสภาพต่าง ๆ ที่ซับซ้อน ทั้งในภาพรวมและส่วนประกอบย่อยของเรื่องที่ได้คิดได้

9. **การคิดดี คิดถูกทาง** หมายถึง การคิดที่ตรงจุดมุ่งหมาย คิดในแง่ที่ดี ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ต่อส่วนรวม ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว

กระบวนการคิดรูปแบบต่าง ๆ กระบวนการคิด หมายถึง รูปแบบการคิดที่มีขั้นตอนของการคิดเป็นลำดับขั้น ในแต่ละขั้นตอนของการใช้ทักษะการคิดหรือลักษณะการคิดหลาย ๆ แบบมาประกอบกัน การคิดที่เป็นกระบวนการคิดมีอยู่หลายรูปแบบที่สำคัญ ได้แก่

การคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (Creative Thinking) เป็นกระบวนการคิดที่ให้ผลของการคิดที่เป็นสิ่งแปลกที่มีคุณค่า มีประโยชน์ เช่น สิ่งประดิษฐ์แบบใหม่ วิธีดำเนินการแบบใหม่ กระบวนการผลิตใหม่ แนวคิดใหม่ ทางเลือกใหม่ เป็นต้น

การคิดอย่างมีวิจารณญาณ (Critical Thinking) เป็นกระบวนการคิดที่ใช้ในการแก้ปัญหาหรือแสวงหาความรู้ มีกระบวนการหรือขั้นตอนตามลำดับ คือ ขั้นปัญหา ขั้นตั้งสมมติฐาน ขั้นรวบรวมข้อมูล และขั้นสรุป ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการ ต้องใช้ความคิดที่เป็นทักษะ การคิด หรือลักษณะการคิดในหลาย ๆ แบบประกอบกัน

การคิดเลียนแบบอริยสัจ เป็นการคิดที่เลียนแบบกระบวนการคิดของอริยสัจของพุทธศาสนาในอริยสัจ 4 ประกอบด้วย 2 ส่วน คือส่วนที่เป็นเนื้อหา ซึ่งเป็นเรื่องที่เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของทุกคนกับส่วนที่เป็นวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งเป็นระบบที่แก้ไขปัญหาด้วยเหตุผลเป็นระบบวิธีแบบอย่าง ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาใด ๆ ก็ตามที่จะมีคุณค่า และสมเหตุสมผลจะต้องดำเนินไปในแนวเดียวกันเช่นนี้ (พระราชวรานี 2528 : 112-113)

การคิดทางคณิตศาสตร์ เป็นการคิดในเรื่องของนามธรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผลและมีระบบ มีลำดับขั้นตอนการคิด 4 ขั้นตอน คือ การระลึกได้ การคิดพื้นฐาน การคิดวิเคราะห์ และการคิดสร้างสรรค์

การคิดทางบริการและการจัดการ คือ การคิดที่มุ่งสู่ความสำเร็จของการปฏิบัติงานองค์การ ซึ่งประกอบด้วย การวางแผน การจัดระบบงาน การจัดคนเข้าทำงาน การสั่งการ และการควบคุม ซึ่งกิจกรรมดังกล่าวจะต้องใช้ความคิดแตกต่างกัน

คุณค่าของกระบวนการคิด

กระบวนการคิด เป็นลำดับการคิดเพื่อแก้ปัญหา หรือแสวงหาความรู้ที่เริ่มตั้งแต่ปัญหาจนสามารถได้คำตอบหรือวิธีการที่ทำให้ปัญหาลดลงหรือหมดไป การปฏิบัติทางการคิดตามลำดับขั้นตอนของการคิดแต่ละแบบ ช่วยให้การคิดในเรื่องต่าง ๆ มีประสิทธิภาพมากขึ้น และประสบความสำเร็จในการคิดได้มากขึ้น

คนไทยต้องเรียนรู้ที่จะ “คิด” การพัฒนาประเทศไม่ได้ขึ้นอยู่กับกลไกแบบความเจริญจากประเทศที่เจริญแล้วว่า “ลอกแบบ” ได้เหมือนกันเพียงใด แต่การพัฒนาประเทศให้เจริญไปสู่ทิศทางใดนั้น ขึ้นอยู่กับ “ฐานคิด” ของคนในประเทศที่สอดคล้องกับความเจริญที่เราต้องการจะไปเป็นสำคัญ ที่ผ่านมามีประเทศที่มีปัญหาหลากหลายด้าน การพัฒนาประเทศเป็นไปอย่างยากลำบากปัญหาสำคัญเนื่องจากสังคมไทยขาด “นักคิด” ที่ทำหน้าที่ในการนำความคิดของคนในประเทศ นำแนวทางการพัฒนาอย่างมีเป้าหมายที่ชัดเจนและขาดประชาชนที่ “คิดเป็น” ดังนั้นหากเราต้องการให้ประเทศไทยพัฒนาไปได้ ไม่เสียเปรียบ ไม่ถูกหลอกง่าย และสามารถคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ได้ เราจำเป็นต้องให้คนไทย “คิดเป็น” คือรู้จักวิธีการคิดที่ถูกต้อง เมื่อข้อมูลเข้ามาปะทะเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจที่ถูกต้องอย่างไม่มีผิดพลาด

การที่คนในประเทศจะสามารถคิดเป็นนั้น จำเป็นต้องได้รับการเปิดทาง และแนะแนวให้มีความสามารถในการคิดครบ 10 มิติ นั่นคือ Institute Of Future for Development

มิติที่ 1 ความสามารถในการคิดเชิงวิพากษ์ (Critical Thinking) หมายถึง การไม่เห็นคล้อยตามเหตุผลหรือข้อกล่าวอ้าง แต่ท้าทายข้ออ้างและโต้แย้งข้อเสนอนั้น โดยเห็นว่า น่าจะมีโอกาสพิจารณาทางเลือก เหตุผลอื่นสมมติฐานอื่นมากกว่าเพียงยอมรับในทันทีต่อสิ่งเดิมที่เคยคิดไว้ ซึ่งอาจทำให้เราสามารถได้ข้อสรุปอื่นที่อาจจะแตกต่างออกไปก็ได้

มิติที่ 2 ความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ (Analytical Thinking) หมายถึง ความสามารถในการสืบค้นข้อเท็จจริงเพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับบางสิ่ง โดยการตีความ (interpretation) และทำความเข้าใจ (understanding) กับองค์ประกอบของสิ่งนั้นและองค์ประกอบอื่นที่สัมพันธ์กัน รวมทั้งเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงเหตุและผล (causal relationship) ทำให้ขัดแย้งกันระหว่างองค์ประกอบเหล่านั้นด้วยเหตุผลที่หนักแน่นน่าเชื่อถือ

มิติที่ 3 ความสามารถในการคิดเชิงสังเคราะห์ (Synthesis – Type thinking) หมายถึง ความสามารถในการรวมองค์ประกอบที่แยกส่วนกัน มาหลอมรวมภายใต้โครงร่างใหม่อย่างเหมาะสม

มิติที่ 4 ความสามารถในการคิดเชิงเปรียบเทียบ (Comparative Thinking) หมายถึง การค้นหาความเหมือนและความแตกต่างขององค์ประกอบตั้งแต่ 2 องค์ประกอบขึ้นไป เพื่อใช้ในการอธิบายเรื่องหนึ่งบนพื้นฐานของอีกเรื่องหนึ่งที่มีมาตรฐาน (criteria) บางอย่างซึ่งสามารถนำมาใช้เทียบกันได้และเพื่อรู้ถึงความแตกต่างระหว่างของสองสิ่ง

มิติที่ 5 ความสามารถในการคิดเชิงมโนทัศน์ (Conceptual Thinking) หมายถึง ความสามารถในการประสานข้อมูลทั้งหมดที่อยู่เกี่ยวกับเรื่องใดเรื่องหนึ่งได้อย่างไม่ขัดแย้ง แล้วนำมาสร้างเป็นกรอบความคิดใหม่ขึ้นมา ที่นำเอามาใช้เป็นเลนส์การมองโลกในการตีความข้อมูลหรือสิ่งต่าง ๆ ตามกรอบความคิดนี้ได้ หรือเพื่อสร้างความเป็นกรอบความคิดใหม่ โดยสามารถสื่อความหมายเป็นเชิงนามธรรมได้

มิติที่ 6 ความสามารถในการคิดเชิงสร้างสรรค์ (Creative Thinking) หมายถึง การขยายขอบเขตความคิดออกไปจากกรอบความคิดเดิมที่มีอยู่เป็นความคิดเชิงบวก กล่าวที่จะฝ่าวงล้อมออกไปสู่แนวทางใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อน เปรียบเสมือนการฝ่าวงล้อมจากสิ่งเก่า ๆ การแหวกผ่านประเพณีที่เรายึดถือปฏิบัติอยู่

มิติที่ 7 ความสามารถในการคิดเชิงประยุกต์ (Applicative Thinking) หมายถึง ความสามารถในการนำสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่เดิมไปใช้ประโยชน์ในวัตถุประสงค์ใหม่ได้ สามารถเปลี่ยนจากนามธรรมเป็นรูปธรรมที่ใช้ประโยชน์ได้จริง และสามารถปรับใช้สิ่งที่มีอยู่เดิมให้เข้ากับบุคคล สถานที่ เวลา หรือเงื่อนไขใหม่ได้อย่างเหมาะสม

มิติที่ 8 ความสามารถในการคิดเชิงกลยุทธ์ (Strategative thinking) หมายถึง ความสามารถในการกำหนดแนวทางที่ดีที่สุดในภายใต้เงื่อนไขข้อจำกัดต่าง ๆ เพื่อบรรลุเป้าหมายที่ต้องการออกไปในมุมที่เป็นรูปธรรมเฉพาะเจาะจง

มิติที่ 9 ความสามารถในการคิดเชิงบูรณาการ (Integrative Thinking) หมายถึง ความสามารถในการเชื่อมโยงเรื่องในมุมต่าง ๆ เข้ากับเรื่องหลักได้อย่างเหมาะสม

มิติที่ 10 ความสามารถในการคิดเชิงอนาคต (Futuristic Thinking) หมายถึง ความสามารถในการคาดการณ์และประมาณการการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต โดยใช้เหตุผลทางตรรกวิทยา สมมติฐาน ข้อมูลและความสัมพันธ์ต่าง ๆ ในอดีตและปัจจุบัน เพื่อคาดการณ์ทิศทางหรือขอบเขตทางเลือกที่เหมาะสม อีกทั้งมีพลวัตรสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

ในยุคของการล่าอาณานิคมในอดีตที่บีบให้ประเทศไทยต้องปรับตัวให้ทันสมัยเพื่อความอยู่รอดของประเทศอย่างตั้งตัวไม่ทัน ได้ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยน “หน้าฉาก” กล่าวคือ ระบบ

ต่าง ๆ ที่มีความทันสมัยเพื่อให้เป็นที่ยอมรับของต่างประเทศโดยที่ไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลง “หน้าฉาก” ด้วยกล่าวคือ ไม่ได้เปลี่ยนที่รากฐานความคิดของคนในประเทศให้พร้อมกับสิ่งใหม่ ๆ ที่ได้รับการหยิบยื่นให้อย่างมีจุดยืนที่รากฐานความคิดของคนในสังคม ถ้าคนในสังคมของเรารู้จักวิธีคิดทั้ง 10 มิติ ก็จะช่วยให้สังคมไทยไม่ถูกหลอกได้โดยง่าย รู้จักคิดไตร่ตรองอย่างละเอียดรอบคอบก่อนตัดสินใจ สามารถคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ที่เหมาะสมสำหรับคนไทยยุคอนาคต

กระบวนการทางปัญญา ก่อนที่จะคิดได้ แก้ปัญหาได้ และตัดสินใจได้อย่างถูกต้อง ศาสตราจารย์นายแพทย์ ประเวศ วะสี ได้แนะนำให้ใช้กระบวนการทางปัญญา 9 ประการ ดังต่อไปนี้

1. **ฝึกสังเกต** สังเกตในสิ่งที่เราเห็น หรือสิ่งแวดล้อม เช่น ไปดูนก ดูผีเสื้อ หรือในการทำงาน การฝึกสังเกตจะทำให้เกิดปัญญามาก โลกทรรศน์ และวิธีคิด สติ – สมาธิ จะเข้าไปมีผลต่อการสังเกต และสิ่งที่สังเกต

2. **ฝึกบันทึก** เมื่อสังเกตอะไรแล้ว ควรฝึกบันทึก โดยจะวาดรูปหรือบันทึกข้อความ ถ่ายภาพ ถ่ายวิดีโอ ละเอียดมากขึ้นตามวัยและตามสถานการณ์ การบันทึกเป็นการพัฒนาปัญญา

3. **ฝึกการนำเสนอต่อที่ประชุมกลุ่ม** เมื่อมีการทำงานกลุ่ม เราไปเรียนรู้อะไรมา บันทึกอะไรมา จะนำเสนอให้เพื่อนหรือครูรู้เรื่องได้อย่างไร ก็ต้องฝึกการนำเสนอ การนำเสนอได้ดีจึงเป็นการพัฒนาปัญญาทั้งของผู้นำเสนอและของกลุ่ม

4. **ฝึกการฟัง** ถ้ารู้จักฟังคนอื่นก็จะทำให้ฉลาดขึ้น โบราณเรียกว่า พหูสูต บางคนไม่ได้ยินคนอื่นพูด เพราะหมกมุ่นอยู่ในความคิดของตัวเอง หรือมีความตั้งใจในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จนเรื่องอื่นเข้าไม่ได้ ฉันทะ สติ สมาธิ จะช่วยให้ฟังได้ดีขึ้น

5. **ฝึกปุจฉา – วิสัชนา** เมื่อมีการนำเสนอและการฟังแล้วฝึกปุจฉา – วิสัชนา หรือถาม – ตอบ ซึ่งเป็นการฝึกใช้เหตุผล วิเคราะห์ ทำให้เกิดความแจ่มแจ้งในเรื่องนั้น ๆ ถ้าเราฟังครูโดยไม่ถาม – ตอบ ก็จะไม่มีความแจ่มแจ้ง

6. **ฝึกตั้งสมมติฐานและตั้งคำถาม** เวลาเรียนรู้อะไรไปแล้ว เราต้องสามารถตั้งคำถามได้ว่า สิ่งนี้คืออะไร สิ่งนั้นเกิดจากอะไร อะไรมีประโยชน์ ทำอย่างไรจะสำเร็จประโยชน์อันนั้น และมีการฝึกการตั้งคำถาม ถ้ากลุ่มช่วยกันคิดคำถามที่มีคุณค่าและมีความสำเร็จก็อยากได้คำตอบ

7. **การฝึกค้นหาคำตอบ** เมื่อมีคำถามแล้วก็ควรไปค้นหาคำตอบจากหนังสือจากตำรา จากอินเทอร์เน็ต หรือไปคุยกับคนเฒ่าคนแก่ และแต่ละธรรมชาติของคำถาม การค้นหาคำ

ตอบต่อคำถามที่สำคัญจะสนุกและทำให้ได้ความรู้มาก ต่างจากการท่องหนังสือโดยไม่มีคำถาม บางคำถาม เมื่อค้นหาคำตอบทุกวิถีทางจนหมด แล้วก็ยังไม่พบ แต่คำถามยังอยู่ และมีความสำคัญ ต้องหาคำตอบต่อไปด้วยการวิจัย

8. การวิจัย การวิจัยเพื่อหาคำตอบเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ทุกระดับ การวิจัยจะทำให้ค้นพบความรู้ใหม่ ซึ่งจะก่อให้เกิดความภูมิใจ สนุก และมีประโยชน์มาก

9. เชื่อมโยงบูรณาการ ให้เห็นความเป็นทั้งหมดและเห็นตัวเอง ธรรมชาติสรรพสิ่งล้วนเชื่อมโยง เมื่อเรียนรู้อะไรมาอย่าให้ความรู้ที่แยกเป็นส่วน ๆ แต่ควรที่จะเชื่อมโยงเป็นบูรณาการให้เห็นความเป็นทั้งหมด ในความเป็นทั้งหมดจะมีความง่าย และมีมิติอื่นผุดบังเกิด (emerge) ออกมาเหนือความเป็นส่วน ๆ และในความเป็นทั้งหมดนั้นมองให้เห็นตัวเองเกิดการรู้ตัวเองตามความเป็นจริง ว่าสัมพันธ์กับความเป็นทั้งหมดอย่างไร อริยธรรมอยู่ที่ตรงนี้ คือ การเรียนรู้ตัวเองตามความเป็นจริง ว่าสัมพันธ์กับความเป็นทั้งหมดอย่างไร ดังนั้น ไม่ว่าการเรียนรู้อะไร ๆ ก็มีมิติทางจริยธรรมอยู่ในนั้นเสมอ มิติทางจริยธรรมอยู่ในความเป็นทั้งหมดนั่นเอง ต่างจากการเอาจริยธรรมไปเป็นวิชา ๆ หนึ่งแบบแยกส่วนแล้วก็ไม่ค่อยได้ผล

ในการบูรณาการความรู้ที่เรียนรู้มาให้ความเป็นทั้งหมดและเห็นตัวเองนี้ จะนำไปสู่อิสรภาพและความสุขอันล้นเหลือ เพราะหลุดพ้นจากความบีบคั้นของความไม่รู้การไตร่ตรองนี้ จะโยงกลับไปสู่วัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ที่ว่าเพื่อลดตัวกู - ของกู และเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ อันจะช่วยกำกับให้การแสวงหาความรู้เป็นไปเพื่อวัตถุประสงค์ดังกล่าว มิใช่เป็นไปเพื่อความกำเริบอหังการ - มมังการ และเพื่อรบกวนการอยู่ร่วมกันด้วยสันติ

10. ฝึกการเขียนเรียบเรียงทางวิชาการ ถึงกระบวนการเรียนรู้และความรู้ใหม่ ที่ได้มา การเรียบเรียงทางวิชาการเป็นการเรียบเรียงความคิดให้ประเด็นขึ้น ทำให้ค้นคว้าหาหลักฐาน ที่มาอ้างอิงความรู้ให้ถี่ถ้วนแม่นยำขึ้น การเรียบเรียงทางวิชาการจึงเป็นการพัฒนาปัญญาของตนเองอย่างสำคัญ และเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้ของผู้อื่นในวงกว้างออกไป

การคิดแม้จะเป็นกระบวนการภายในที่เรามองไม่เห็น แต่เราก็สามารถที่จะทราบถึงความคิดของบุคคลได้จากกระบวนการตอบสนองภายนอกที่เกิดขึ้น ซึ่งได้แก่ พฤติกรรมหรือภาษาพูดที่เป็นผลมาจากความคิดที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล การคิดของมนุษย์เกิดขึ้นตลอดเวลาทั้งในขณะที่ตื่นและขณะที่หลับ สมองเป็นส่วนสำคัญที่สุดในการคิดของมนุษย์ เพราะสมองเป็นศูนย์กลางควบคุมการทำงานของร่างกาย และเป็นศูนย์กลางของความรู้สึกก็นึกคิด สมองแต่ละส่วนทำหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมต่าง ๆ เช่น การเรียนรู้ การจำ การรับรู้ การคิดหาเหตุผล เป็นต้น การคิดของบุคคลอาจจะคิดเพียงเชื่อมโยงสิ่งต่าง ๆ เข้าด้วยกัน โดยไม่มีจุดหมายของการคิดจนกระทั่งการคิดอย่าง

มีเหตุผล ซึ่งมีความสำคัญต่อความสำเร็จในชีวิตของบุคคล โดยเฉพาะความคิดสร้างสรรค์ที่จะมีส่วนที่บุคคลได้ก่อให้เกิดการพัฒนาการทั้งในตนเอง และพัฒนาสังคมรอบตัวด้วยซึ่งผลที่ได้บางครั้งก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมโลกอย่างกว้างขวาง การคิดอีกประการหนึ่งซึ่งมนุษย์ใช้เสมอในชีวิตประจำวัน คือการคิดแก้ปัญหาตั้งแต่ปัญหาง่าย ๆ จนกระทั่งปัญหาใหญ่ ๆ ระดับประเทศ ซึ่งต้องอาศัยทักษะและการฝึกฝนเป็นพื้นฐานเพื่อให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งต้องอาศัยทักษะและการฝึกฝนเป็นพื้นฐานเพื่อให้การแก้ปัญหาเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผลสมความมุ่งหมาย ซึ่งกระบวนการคิดแก้ปัญหาในแต่ละสาขาก็มีวิธีคิดที่รายละเอียดแตกต่างกันไป แต่หลักใหญ่จะคล้ายกัน วิธีคิดในศาสนาพุทธเป็นวิธีคิดแก้ปัญหาที่เก่าแก่มาก ได้แก่ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ (พระราชาวรมณี, 2532) ซึ่งเป็นความคิดที่กำจัดวิชาและบรรเทาตัณหาในยุคต่อ ๆ มา ก็เกิดวิธีอื่น ๆ เช่น วิธีคิดตามกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ วิธีคิดทางคณิตศาสตร์ และวิธีคิดทางการบริหารและการจัดการศึกษาในเรื่องกระบวนการคิดจึงต้องศึกษาทั้งกระบวนการทำงานของสมองที่เกี่ยวข้องกับการคิดและลักษณะการคิดแบบต่าง ๆ เพื่อที่จะสามารถพัฒนาวิธีการคิดของมนุษย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุด

การคิดเป็นพฤติกรรมที่มีลักษณะเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของมนุษย์ และมีรูปแบบที่ซับซ้อน เป็นผลมาจากกระบวนการทางสมอง ไวนัคเก (Vinacke 1967) ให้คำจำกัดความของการคิดว่า “เป็นการจัดระบบและรูปแบบใหม่ของประสบการณ์ที่ผ่านมาแล้วให้เข้ากับสภาพการณ์ปัจจุบัน”

การคิดมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับกิจกรรมภายในอย่างอื่นโดยเฉพาะ การจำ การรับรู้ และเชาวน์ปัญญา นักจิตวิทยาได้กล่าวถึงลักษณะเหล่านี้โดยรวม ๆ ว่าการรู้คิด (cognition) เมื่อการรับรู้ (perception) ซึ่งเน้นความสัมพันธ์ของการตอบสนองต่อสิ่งเร้าในขณะนั้น การคิดจะเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในอดีต การคิดและการรับรู้ก็ไม่สามารถแยกออกจากกัน การคิดจึงเป็นการปรุงแต่งขั้นสูงต่อการรับรู้

ฮัมฟรี (Humphrey 1963) ได้สรุปข้อความรู้จากงานวิจัยเกี่ยวกับความคิด ดังนี้

1. การคิดเกิดขึ้นเมื่อมนุษย์ประสบ จำได้ และต้องการแก้ปัญหาอย่างใดอย่างหนึ่ง
2. ปัญหาเป็นสภาพการณ์ที่มนุษย์ถูกสกัดกั้นไม่ให้ไปถึงเป้าหมายที่ต้องการ
3. การคิดเป็นกระบวนการของการผสมผสานลักษณะต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาเข้าด้วยกัน

4. การคิดเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในอดีต แต่นักจิตวิทยายังไม่อาจสรุปได้อย่างชัดเจนว่า ประสบการณ์เหล่านี้นำมาใช้ในการคิดอย่างไร

5. กิจกรรมการคิดทุกอย่างเกี่ยวข้องกับ “การลองผิดลองถูก” ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือสัตว์
6. แรงจูงใจเป็นสิ่งสำคัญในการคิด
7. ภาษาไม่สามารถเทียบได้กับความคิด แต่ภาษามีส่วนสำคัญอย่างมากในการคิด
8. ส่วนประกอบต่างชนิดกันจำนวนมาก มีส่วนเกี่ยวข้องกับการตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เป็นปัญหา ซึ่งได้แก่ ภาพในใจ กิจกรรมทางกล้ามเนื้อ การพูด และความคิดรวบยอด เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ

ประเภทของการคิด การคิดแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ

1. **การคิดโดยไม่มีจุดมุ่งหมาย** (undirected thinking) หรือเรียกว่า ความคิดแบบเชื่อมโยง (associated thinking) เป็นการคิดที่ไม่มีจุดมุ่งหมาย เป็นอิสระจากการถูกกำหนดด้วยเงื่อนไขภายนอก

1.1 การคิดเชื่อมโยงเสรี (free associative thinking) เมื่อได้รับสิ่งกระตุ้นสิ่งหนึ่ง เราอาจจะคิดสิ่งต่าง ๆ อิกมาย สิ่งที่มาเชื่อมโยงกับสิ่งเร้านั้นไม่จำกัดขอบเขต ซิกมันด์ ฟรอยด์ (Sigmund Freud) นักจิตวิทยาวิเคราะห์เชื่อว่าการคิดแบบเสรีเป็นการระบายความต้องการที่อยู่ภายใต้จิตไร้สำนึก (Unconscious) การวิเคราะห์ผลจากการคิดแบบเชื่อมโยงเสรี จะช่วยให้เข้าใจปัญหาที่ฝังลึกอยู่ในจิตใจของคนได้

1.2 การคิดเชื่อมโยงควบคุม (controlled association) การคิดจะถูกจำกัดตามที่กำหนดเงื่อนไข เช่น ผู้คิดอาจได้รับคำสั่งให้บอกคำที่อยู่ในกลุ่มเดียวกันกับคำที่ได้ยิน เช่น คำว่า ดินสอ จะต้องต่อด้วยคำว่า “ปากกา” เพราะอยู่ในกลุ่มเครื่องเขียน

1.3 การฝันเฟื่อง (fantasy) เป็นการฝันกลางวัน (day dreaming) การฝันเฟื่องเป็นการสะท้อนความปรารถนาของมนุษย์ โดยเหตุที่ความปรารถนานั้นในสภาพความเป็นจริงไม่ได้รับการตอบสนอง หรือเป็นความปรารถนาที่ไม่มีทางเป็นไปได้จริงได้ เช่น ผู้ที่อยากเป็นดาราดัง บาสเกตบอลระดับโลก ก็จะมีถึงภาพตนเองเล่นบาสเกตบอล เล่นลูก และทำแต้มในท่าต่าง ๆ ที่ ผาดโผน ผู้ที่อยู่ในที่คุมขังก็มักจะนึกภาพตนเองเป็นนักบินออกไปได้ หรือเป็นซูเปอร์แมนสามารถเหาะได้แหวกกรงขังออกไปได้

นักจิตวิทยาได้ให้ความหมายนิยามฝันของคนเป็นสื่อในการศึกษาลักษณะบุคลิกภาพ โดยเฉพาะความปรารถนาที่ซ่อนเร้นอยู่ภายใน เทคนิคที่ใช้เรียกว่าเทคนิคการฉายภาพ (projective technique) ซึ่งมีการเสนอภาพที่มีลักษณะคลุมเครือให้ผู้ได้รับการทดสอบตอบสนองโดยการตีความภาพที่เห็น หรือบอกเล่าเรื่องราวจากภาพที่เห็น

1.4 การฝัน (dream) หรือการฝันกลางคืน (night dreaming) การฝันเป็นการคิด เชื่อมโยงในขณะหลับ มีความสมจริงมากบางครั้งฝันเป็นเรื่องราวติดต่อกันในขณะฝัน ผู้ฝันจะไม่ ทราบว่าเป็นความฝัน มนุษย์มีความเชื่อในเรื่องความฝันมาแต่โบราณ ทุกชาติทุกภาษาต่างมีคำ อธิบายเกี่ยวกับความฝันและการฝัน เช่น ชาวอียิปต์เชื่อว่าการฝันเป็นการติดต่อกับเทพเจ้า และ เรื่องราวที่ฝันคือสิ่งที่เทพเจ้าต้องการบอกกับผู้ฝัน ชาวจีนเชื่อว่าการฝันคือการท่องเที่ยวของ วิญญาณ ซึ่งแยกออกจากร่างของผู้ฝัน และความฝันก็เป็นประสบการณ์ของวิญญาณ ส่วนชาว ไทยเชื่อว่าการฝันเป็นการรับรู้เหตุการณ์ในอนาคตที่แฝงมาในรูปของความฝัน จึงต้องมีการทำนาย ฝัน

นักจิตวิทยาวิเคราะห์ เช่น ฟรอยด์ อธิบายว่าการฝันเป็นการแสดงออกถึงความปรารถนาที่เกิดจากแรงผลักดันที่อยู่ในจิตใต้สำนึก เพราะความปรารถนานั้นไม่ได้รับการตอบสนองในยามตื่น ความฝันจึงเป็นวิธีทางหนึ่งจะทำให้เข้าใจความต้องการที่ซ่อนเร้นของคนเราได้

ผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับทฤษฎีของฟรอยด์ก็มี เช่น ฮอลล์ (Hall, 1953) กล่าวว่าการฝันคือ การคิดในขณะหลับ คนเรามีความคิดเกี่ยวกับตนเอง ความคิดเกี่ยวกับผู้อื่นที่เกี่ยวข้องกับตนเอง ความคิดเกี่ยวกับโลกที่ตนอาศัยอยู่ ความคิดเกี่ยวกับความปรารถนาและข้อห้าม ตลอดจนความคิดเกี่ยวกับปัญหาและความขัดแย้งต่าง ๆ การคิดถึงสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นในขณะที่ตื่นและขณะหลับ ก็จะเป็นการฝัน หากผู้ฝันคิดว่าตนเองเป็นผู้มีความสามารถมาก ก็อาจจะฝันว่าตนเองประสบความสำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ คิดว่าบิดาตนเป็นคนร่ำรวยก็อาจฝันว่า บิดาแสดงพฤติกรรมร่ำรวยกับตน ใน ทรรศนะของฮอลล์ การฝันคือการคิด อยากรู้ว่าคุณคิดของคนเป็นอย่างไร ก็ต้องวิเคราะห์ความ ฝันของคนผู้นั้น

2. การคิดอย่างมีจุดหมาย (the goal – directed thinking) เป็นการคิดที่เกิดขึ้น เมื่อเราต้องการคำตอบหรือวิธีทางที่สมเหตุสมผลในการแก้ปัญหา การคิดชนิดนี้มีเป้าหมายที่ชัดเจน จอห์น ดิวอี้ (John Dewey) นักจิตวิทยาและนักการศึกษาชาวอเมริกาเรียกความคิดชนิดนี้ว่า reflective thinking การคิดชนิดนี้ ได้แก่ การคิดวิเคราะห์ วิจัย (critical thinking) และการคิดริเริ่มสร้างสรรค์ (creative thinking) การคิดวิเคราะห์เป็นการค้นหาเหตุผลในเรื่องต่าง ๆ ซึ่ง การคิดชนิดนี้ก็คือการคิดแก้ปัญหา (problem solving) ส่วนการคิดสร้างสรรค์เป็นการคิดเพื่อหา ความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ นำไปสู่การประดิษฐ์สิ่งแปลกใหม่ รวมถึงการค้นพบวิธีแก้ปัญหาได้ สำเร็จ หรือแม้แต่ทฤษฎีหรือวิธีการใหม่ ๆ ที่ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างมหาศาลต่อมนุษยชาติ

กระบวนการคิดมีขั้นตอน ดังนี้

1. การเตรียมตัวแก้ปัญหา (preparation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาทำความเข้าใจกับลักษณะของปัญหา รวบรวมข้อมูล ประสพการณ์ในอดีตเพื่อเชื่อมโยงกับปัญหาเป็นการระบุปัญหาให้แจ่มชัด

2. การฟักตัวของความคิด (incubation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาหยุดพักความคิดไว้ โดยที่กระบวนการคิดอาจจะดำเนินต่อไป ซึ่งผู้คิดอาจไม่รู้ตัว ระยะฟักตัวของความคิดจะกินเวลาเท่าใดก็ได้แล้วแต่ลักษณะของปัญหาและผู้แก้ปัญหา

3. การพบทางออกของปัญหา (illumination) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาค้นพบวิธีแก้ปัญหา อาจจะเป็นความคิดที่ผุดขึ้นมาทันทีทันใดที่เรียกว่าเป็น การรู้แจ้ง (insight) ดังเช่น อาร์คิมิดีส (Archimedes) นักปราชญ์ชาวกรีก ค้นพบวิธีซึ่งโลหะทองคำในมงกุฎของพระราชา ในขณะที่เขาลงแช่น้ำในอ่างที่มีน้ำเต็ม และน้ำล้นออกมา เขาตะโกนว่า “ยูเรกา ยูเรกา” หมายความว่า ฉันพบแล้ว

4. การตรวจสอบวิธีแก้ปัญหา (verification) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาทำการตรวจสอบวิธีแก้ปัญหา ซึ่งอาจมีรายละเอียดอย่างอื่นเพิ่มเติม แล้วเลือกวิธีแก้ปัญหาที่ดีที่สุดได้

กระบวนการแก้ปัญหา การแก้ปัญหาคืออาศัยการคิดที่มีเป้าหมาย นักจิตวิทยาหลายคนได้พยายามศึกษาวิจัยเพื่อค้นหาวามนุษย์มีกระบวนการแก้ปัญหาอย่างไร

จอห์น ดิวอี้ (John Dewey, 1910) นักปราชญ์ชาวอเมริกันได้ลำดับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในกระบวนการคิดแก้ปัญหาของมนุษย์ดังนี้

ขั้นที่ 1 เหตุการณ์ที่เริ่มแรกคือการเสนอปัญหา (presentation of the problem) อาจทำได้ด้วยการสื่อสารทางภาษาหรืออาจใช้วิธีการอื่น

ขั้นที่ 2 กำหนดขอบเขตของปัญหาและแยกลักษณะที่สำคัญของปัญหาเพื่อทำให้ปัญหาชัดเจนขึ้น (definition of the problem)

ขั้นที่ 3 เสนอวิธีการแก้ปัญหา ด้วยการตั้งข้อสมมติฐาน (formulation of hypotheses) ที่คาดว่าอาจจะใช้ในการแก้ปัญหานั้นได้ วิธีการแก้ปัญหานั้น อาจจะเสนอได้หลายวิธี

ขั้นที่ 4 ดำเนินการตรวจสอบ (verification) ข้อสมมติฐานที่ตั้งไว้ ซึ่งมีหลายข้อ จนกระทั่งสามารถพบวิธีการแก้ปัญหาที่ถูกต้อง หรือพบวิธีการที่ดีที่สุด

ลำดับเหตุการณ์แก้ปัญหาที่ ดิวอี้เสนอไว้ เราจะเห็นได้ว่าขั้นที่ 2 ถึงขั้นที่ 4 เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นภายในตัวบุคคลที่แก้ปัญหาทั้งสิ้น ฉะนั้นในการศึกษาวิจัยของจิตวิทยาหลายคน

เพื่อค้นหากระบวนการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ผู้วิจัยจึงกำหนดให้ผู้รับการทดลองแก้ปัญหาที่กำหนดไว้ แล้วพุดออกมาดัง ๆ ผู้วิจัยบันทึกคำพูดไว้แล้วนำมาวิเคราะห์สรุปกระบวนการที่เกิดขึ้น

นักวิเคราะห์กระบวนการคิดชื่อ วอลลัส (Wallas, 1962) ได้เสนอกระบวนการแก้ปัญหาอย่างสร้างสรรค์ไว้ว่า แบ่งได้เป็น 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 ขั้นเตรียมการ (preparation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาทำความเข้าใจกับลักษณะต่าง ๆ ของปัญหา และเริ่มต้นก่อความขึ้นมา แบบแผนของสิ่งเร้าที่เป็นปัญหาจะไปกระตุ้นความคิดเชื่อมโยงกับสิ่งต่าง ๆ ความเชื่อมโยงระยะแรกเป็นความคิดที่ค่อนข้างอิสระ แล้วความคิดนี้จะถูกกำหนดให้แคบลงด้วยตัวปัญหาที่จะต้องแก้ไข ความคิดบางอย่างถูกตัดทิ้งไป เหลือไว้เพียงส่วนหนึ่งที่ดีว่าตรงเป้า ผู้แก้ปัญหาเริ่มตรวจสอบความคิดที่เหลือไว้ให้ถี่ถ้วนขึ้น โดยปกติขั้นเตรียมการจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และความคิดของผู้แก้ปัญหาจะไปสู่ความคิดขั้นต่อไป จนกระทั่งแก้ปัญหาได้นั้นได้

ขั้นที่ 2 ขั้นพัก (incubation) เป็นขั้นที่ผู้แก้ปัญหาพักความคิดเกี่ยวกับวิธีการแก้ปัญหา ในขั้นนี้มีการผันแปรมากที่สุด เกี่ยวข้องกับลักษณะและระยะเวลาของการพักความคิด ขั้นนี้อาจสิ้นสุดเพียงช่วงเวลาสองสามนาที หลายวัน หลายอาทิตย์ หลายเดือน หรือแม้แต่หลายปี เป็นขั้นที่ปล่อยปัญหาทิ้งไว้ ผู้แก้ปัญหาไม่ได้ใส่ใจที่จะแก้ปัญหานั้น จนกระทั่งหลังจากนั้นเมื่อเกิดปัญหานั้นขึ้นมาอีกก็จะพบวิธีแก้ปัญหาก็อาจพบทันที หรืออย่างน้อยก็ไปได้ไกลกว่าตอนที่หยุดพักความคิด

ขั้นที่ 3 ขั้นพบวิธีแก้ปัญห (illumination) การพบทางแก้ปัญหานี้ อาจจะเป็นความคิดที่ผุดขึ้นมาทันทีทันใด ในขณะที่บุคคลทำกิจกรรมอย่างอื่นไม่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้นเลยก็ได้ เป็นการรู้แจ้ง (insight) เป็นประสบการณ์ที่เรียกว่า “อ้อ! รู้แล้ว” เช่น อาร์คิมิดีส (Archimedes) นักคณิตศาสตร์ชาวกรีก ค้นพบวิธีชั่งโลหะทองในมงกุฎของพระราชินี Hiero ขณะที่เขากำลังอาบน้ำ น้ำล้นออกมา เขาตะโกนด้วยความยินดีว่า “ยูเรกา ยูเรกา” หมายความว่า พบแล้ว เราเรียกประสบการณ์เช่นนี้ว่า การรู้แจ้ง (insight)

ขั้นที่ 4 ขั้นตรวจสอบ (verification) เป็นการตรวจสอบวิธีการแก้ปัญหานั้นในขั้นที่ 3 อาจเป็นการทดสอบในรายละเอียดที่เฉพาะเจาะจง หรืออาจเป็นการประยุกต์วิธีการให้เหมาะสมกับปัญหา เมื่อทดสอบแล้วผู้แก้ปัญหาก็เลือกวิธีการแก้ปัญหานั้นที่ดีที่สุดไว้

ดันเคอร์ วิเคราะห์กระบวนการแก้ปัญหาแล้วสรุปว่า การแก้ปัญหประกอบด้วยกระบวนการที่ต่อเนื่องสัมพันธ์กันสามขั้นตอน ซึ่งส่งผลต่อกัน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การสร้างนิสัยทั่วไป (general range) เมื่อบุคคลเริ่มแก้ปัญหา จะจัดรวบรวมแนวทางหรือข้อมูลทั่ว ๆ ไป ที่น่าจะเป็นสิ่งที่จะช่วยในการแก้ปัญหาสิ่งที่คิดในขั้นนี้เป็นเรื่องกว้าง ๆ ไม่เจาะจง

ขั้นที่ 2 การเลือกวิธีทางบางอย่างที่คิดว่าจะนำไปสู่การแก้ปัญหาได้ (functional solution) เป็นการจัดระบบสิ่งที่ทำไว้ในขั้นแรก ตัดสิ่งที่คิดว่าไม่ตรงเป้าหมายออกไป

ขั้นที่ 3 การเลือกวิธีที่เฉพาะเจาะจง (specific solution) เป็นการคัดเลือกวิธีการที่ตัดไว้ในขั้นตอนที่สองอีกครั้ง แล้วตรวจสอบวิธีที่คิดว่าเหมาะสม ถ้าวิธีการนั้นถูกต้องก็เป็นอันว่าแก้ปัญหาได้

การเลือกได้วิธีการที่เหมาะสมในขั้นสุดท้ายเราจะเห็นว่าขั้นที่ 1 และขั้นที่ 2 ส่งผลต่อมาถึงขั้นสุดท้าย ถ้าวิธีการที่เหมาะสมไม่ปรากฏในขั้นแรกเมื่อมาถึงขั้นสุดท้ายก็จะได้วิธีการนั้น ลักษณะของการคัดเลือกจะค่อย ๆ ลดจำนวนวิธีแก้ปัญหาให้แคบลงตามลำดับ

อุปสรรคของการแก้ปัญหา ประสบการณ์เดิมของบุคคล อาจเป็นทั้งสิ่งที่ส่งผลทางลบต่อการแก้ปัญหา ถ้าส่งผลทางบวกก็ช่วยให้แก้ปัญหาได้เร็วขึ้น ถ้าส่งผลทางลบก็ขัดขวางการแก้ปัญหา อุปสรรคของการแก้ปัญหามักเกิดจากความล้มเหลวในความสามารถของการแก้ปัญหาค้างก่อน ๆ ซึ่งเกิดจากอุปสรรคดังนี้ คือ

1. การยึดติดอยู่กับการใช้งานสิ่งของบางอย่าง โดยทั่วไปคนมักจะยึดติดกับสิ่งที่เรากำหนดของสิ่งหนึ่งใช้เพื่อประโยชน์อย่างหนึ่ง และยึดมั่นว่ามันจะต้องใช้อย่างนั้น ยากที่จะเปลี่ยนไปใช้เพื่อประโยชน์อย่างอื่น เช่น ซามมีไว้สำหรับตักแกง ถ้าใช้สำหรับตักน้ำแทน แก้วก็จะเป็นเรื่องแปลกและใช้สิ่งของไม่ถูกหน้าที่ แต่ถ้าในกรณีจำเป็นจริง ๆ ก็เชื่อว่าสามารถใช้ประโยชน์ได้

2. การใช้วิธีการเดิมแก้ปัญหาจนเกิดเป็นนิสัย แม้ว่าจะมีวิธีการที่ง่ายกว่าก็ไม่ลองทำ อุปสรรคในการแก้ปัญหา ทั้งการใช้สิ่งของและการใช้วิธีเดิม ล้วนเป็นความคิดเก่าที่เคยยึดอยู่ ทำให้เป็นอุปสรรคในการพัฒนาความคิดแปลกใหม่เพื่อแก้ปัญหาด้วย

ประเภทของการคิดวิจารณ์ญาณ (พรชูลี อาชวอำรุง 2543)

การคิดวิจารณ์ญาณ (Critical Thinking) มีลักษณะดังต่อไปนี้

- คิดเกี่ยวกับการคิดเพื่อที่จะชัดเจน ตรงเผง ถูกต้อง เกี่ยวเนื่องและคงเส้นคงวา และยุติธรรม
- สงสัยอย่างสร้างสรรค์
- บ่งชี้และกำหนดความอคติ ที่สุ่มานะ และความคิดด้านเดียว
- การเรียนรู้โดยการนำตนเองอย่างลุ่มลึกและเป็นเหตุเป็นผล

- มีความตระหนักว่าท่านรู้อะไรและไม่รู้อะไร

การคิดอย่างไม่มีการวิจารณ์ (Uncritical Thinking) มีลักษณะดังนี้

- ความคิดซึ่งอยู่ในขอบเขตและอัตราแห่งตน ความปรารถนาเงื่อนไขสังคม ทิฐิมาณะความประทับใจซึ่งไร้เหตุผล
- ข้อตกลงเบื้องต้นที่ไม่ใส่ใจผู้อื่นและยึดมั่นถือมั่นในตน หลักฐานน้อยหรือความคงเส้นคงวาที่ต่อเนื่อง
- การละเลยหลักการเชิงปรัชญาตามลักษณะนิสัย โดยการยึดมั่นถือมั่นอัตราของตน

การคิดวิจารณ์อย่างอ่อน (Weak Sense Critical Thinking)

- ยึดถือหลักปรัชญาถ้าเข้ากันได้กับผลประโยชน์ของตน
- ไม่คำนึงถึงข้อตกลงเบื้องต้น ความเกี่ยวเนื่องเหตุผล หลักฐาน นัยยะ และความคงเส้นคงวาในกรณีที่ไม่เข้ากันกับผลประโยชน์ของตน
- การคิดอย่างมีทักษะ ซึ่งได้รับแรงจูงใจจากผลประโยชน์ การยึดอัตราแห่งตัวตน การยึดเอาพื้นฐานที่พรอคพอกมากกว่าจะคิดตามสัจธรรม หรือความเป็นเหตุเป็นผลเชิงปรนัย

การคิดวิจารณ์อย่างแข็ง (Strong Sense Critical Thinking)

- ยึดถือหลักปรัชญาได้ว่าจะมีผลประโยชน์หรือมีอุดมการณ์อย่างไร
- มีความเข้าใจอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับความเห็น ซึ่งเป็นปฏิบัติและอุทิศความคิดให้ขึ้นอยู่กับสัจธรรมมากกว่าผลประโยชน์ส่วนตน
- คงเส้นคงวากับการนำไปใช้ให้เข้ากับมาตรฐานเชิงวิชาการ ใช้มาตรฐานขั้นสูงของหลักฐาน สำหรับตนเองเหมือนกับที่ใช้กับฝ่ายตรงข้าม
- พิจารณาความเห็นทุก ๆ ความเห็นอย่างเอาใจเขามาใส่ใจเรา และประเมินความเห็นเหล่านั้น โดยมาตรฐานทางวิชาการ ทั้งนี้ได้คำนึงถึงความรู้สึกส่วนตัวส่วนตัวหรือผลประโยชน์ส่วนตนหรือความรู้สึกส่วนตนและผลประโยชน์ส่วนตนของเพื่อนฝูงหรือภาคของตน

แนวโน้มการคิดวิจารณ์

1. แสวงหาข้อความของเรื่องหรือคำถามที่ชัดเจน
2. แสวงหาเหตุผล
3. พยายามที่จะประมวลข้อมูลให้ได้ดีที่สุด

4. ใช้และกล่าวถึงแหล่งที่น่าเชื่อถือ
5. นำเอาสถานการณ์ทั้งหมดทั้งปวงเข้ามาสู่การพิจารณา
6. พยายามคงไว้ซึ่งความเกี่ยวเนื่องกับประเด็นหลัก
7. ระลึกอยู่เสมอถึงปัญหาหลัก หรือปัญหาที่เกิดขึ้นตั้งแต่แรกเริ่ม
8. มองหาทางเลือก
9. เปิดใจให้กว้าง

9.1   พิจารณาความเห็นของผู้อื่นอย่างเอาจริงเอาจังมากกว่าความเห็นของตน
(dialogical thinking)

9.2   ใช้เหตุผลจากสิ่งที่มีมาก่อน ซึ่งไม่เห็นด้วย โดยไม่ปล่อยให้การไม่เห็นด้วยนั้น
มาเกี่ยวข้องกับการใช้เหตุผลของตน (suppositional thinking)

9.3   เลื่อนการพิจารณาตัดสินเมื่อหลักฐานและเหตุผลยังไม่พอเพียง กำหนดจุด
ยืนหรือเปลี่ยนจุดยืนเมื่อหลักฐานและเหตุผลเพียงพอที่จะปฏิบัติเช่นนั้น

10. มีจุดยืน (และเปลี่ยนจุดยืน) เมื่อหลักฐานและเหตุผลไม่เพียงพอ
11. แสวงหาความตรงเผงให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะสามารถทำได้
12. จัดการในลักษณะที่เป็นระเบียบ เกี่ยวกับส่วนทั้งหมดของเรื่องราวที่ซับซ้อน
13. ใช้ความสามารถในการคิดวิจารณ์ญาณของตน
14. มีความละเอียดอ่อนต่อความรู้สึก ระดับความรู้และระดับความสามารถของผู้อื่น

ความชัดเจน CLARITY	อธิบายต่อได้หรือไม่ แสดงให้เห็นได้ไหมว่าหมายความว่าอย่างไร ยกตัวอย่างได้ไหม
ความแม่นยำ ACCURACY	เราจะตรวจสอบได้อย่างไร เราจะพิสูจน์ได้อย่างไรว่าเป็นจริง เราจะตรวจสอบได้อย่างไรว่าเป็นความจริงโดยการวิจัย
ความตรงเผง PRECISION	ทำให้เฉพาะเจาะจงมากกว่านี้ได้หรือไม่ คุณให้รายละเอียดมากกว่านี้ได้หรือไม่ คุณทำให้ตรงเผงกว่านี้ได้ไหม
ความเกี่ยวเนื่อง RELEVANCE	สัมพันธ์กับปัญหาอย่างไร ใช้เป็นพื้นฐานของคำถามได้อย่างไร ช่วยในการพิจารณาปัญหาได้อย่างไร
ความนุ่มลึก DEPTH	ปัจจัยอะไรทำให้เรื่องนี้เป็นปัญหาที่ยาก อะไรเป็นความซับซ้อนของคำถามนี้ อะไรเป็นปัญหาอุปสรรคที่ต้องการจัด
ความกว้าง BREDATH	เราจำเป็นต้องพิจารณาปัญหาจากแง่มุมอื่นหรือไม่ เราจำเป็นต้องพิจารณาประเด็นความเห็นอื่น ๆ หรือไม่ เราจำเป็นต้องพิจารณาเรื่องนี้ด้วยวิธีการหรือแนวทางอื่นหรือไม่
ตรรก LOGIC	เมื่อพิจารณาร่วม ๆ กันแล้วใช้ได้หรือไม่ ย่อหน้าแรกเข้ากับย่อหน้าสุดท้ายได้หรือไม่ ข้อที่กล่าวไว้เป็นผลจากหลักฐานหรือไม่
นัยสำคัญ SIGNIFICANCE	แน่ใจว่าเรื่องนี้เป็นปัญหาสำคัญที่สุดที่ต้องพิจารณา เรื่องนี้คือความคิดหลักที่ควรเน้นหรือ ในบรรดาข้อเท็จจริงทั้งหมด ประการใดสำคัญที่สุด

กระบวนการคิดเป็นเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมที่ยั่งยืน

คิดเป็น (Khit – pen) เป็นกระบวนการคิดสู่การปฏิบัติที่เกิดขึ้นจากหลักการและแนวคิดของนักการศึกษาไทย ผู้ก่อตั้งทฤษฎีการคิดเป็น คือ ศาสตราจารย์ ดร.โกวิท วรพิพัฒน์ ซึ่งได้เริ่มนำทฤษฎีนี้มาใช้ในวงการศึกษาของโรงเรียน เมื่อ พ.ศ. 2515 ภายหลังได้นำมากำหนดเป็น จุดมุ่งหมายที่สำคัญของการศึกษาไทยทุกระดับชั้นในปัจจุบัน

การคิดเป็น เป็นกระบวนการที่สอดคล้องเหมาะสมกับวิถีการดำรงชีวิตในสังคมไทยที่เป็นสังคมชาวพุทธ นักการศึกษาไทยพยายามนำมาพัฒนาการจัดการศึกษาไทยและสร้างเอกลักษณ์ความเป็นไทย จนเป็นที่ยอมรับและเกิดเป็นเป้าหมายของการจัดการศึกษาไทย และเป้าหมายในการพัฒนาประเทศแบบมนุษยนิยมที่เน้นคุณภาพ ทั้งนี้เพราะการคิดเป็นเน้นเรื่องการตัดสินใจ กำหนดวิถีชีวิตของตนเอง และการมีส่วนร่วมพัฒนาสร้างสรรค์สังคม ซึ่งเป็นสิ่งที่ทรงอำนาจ โดยเฉพาะเมื่อผสมผสานด้วยจุดมุ่งหมายอันแน่วแน่ด้วยความมุ่งมั่น และความปรารถนาอันแรงกล้าแล้ว จะคิดผลักดันให้เกิดการกระทำ และเหตุผลสุดท้ายก็คือความสำเร็จตามเป้าหมายที่มุ่งหวังไว้ บรรลุถึงปรัชญาในการดำรงชีวิตได้ในที่สุด และการคิดกับการแสวงหาเป้าหมายอันเป็นปรัชญาในการดำรงชีวิตเพื่อให้ชีวิตมีคุณค่า จึงเป็นสิ่งที่ต้องดำเนินควบคู่กันไปกับชีวิต มนุษย์ที่จะนำพาชีวิตของตนไปพบกับความสุข อันเป็นปรัชญาขั้นสูงสุดในการครองชีวิตของมนุษย์ในสังคม

ศาสตราจารย์อุ๋นตา นพคุณ ได้สรุปความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับการ**คิดเป็น**ว่า ประกอบด้วยความเชื่อพื้นฐาน 4 ประการ คือ (อ้างอิงในโกวิท วรพิพัฒน์ 2544)

1. มนุษย์ทุกคนต้องการความสุข
2. การใช้ข้อมูล 3 ด้าน พร้อมกันประกอบการแก้ไข
3. การคิดเพื่อตัดสินใจแก้ปัญหา
4. มนุษย์มีเสรีภาพในการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตน

จากความเชื่อประการแรกที่ระบุว่า **มนุษย์ทุกคนต้องการความสุข** การคิดเป็น เป็นการคิดเพื่อแก้ปัญหาเนื่องจากเป็นการคิดมีจุดเริ่มที่ตัวปัญหา ซึ่งอาจสลับซับซ้อนและเกี่ยวโยงถึงปัจจัยต่าง ๆ สำหรับสังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา ความทุกข์หรือปัญหาของมนุษย์นั้น เกิดขึ้นเพราะความยึดมั่นถือมั่น คำสอนในพุทธศาสนาในเรื่องการดับทุกข์ที่ได้ผลมากก็คืออริยสัจ 4 ซึ่งเมื่อตนแก้ปัญหาได้ก็มีความสุขขึ้น

ความเชื่อว่าการใช้ข้อมูลทั้ง 3 ด้าน คือ ด้านตนเอง ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งด้านวิชาการพร้อมกันประกอบการแก้ปัญหา เพราะการคิดโดยอาศัยข้อมูลเพียงด้านเดียวหรือด้าน

ใด ๆ ที่ไม่ครบ 3 ด้าน ยังไม่ถือว่าบุคคลผู้นั้น เป็นคนที่คิดได้สมบูรณ์แบบ ทั้งนี้เพราะ**ข้อมูลด้านตนเอง** (Information of Self) ต้องการให้บุคคลพิจารณาเฝ้ามองตนเอง และแก้ไขทุกข์ด้วยตนเอง ข้อมูลด้านนี้ต้องการให้บุคคลพิจารณาจุดอ่อน จุดแข็ง ข้อดีข้อเสียของตนเองอย่างจริงจังว่าจะตัดสินใจทำอะไรได้

ความเชื่อด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม (Information on Society and Environment) เชื่อว่ามนุษย์มีได้อยู่โดดเดี่ยว เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม (Social Animal) ข้อมูลด้านนี้จึงถูกกำหนดขึ้น เพื่อให้บุคคลได้ใช้ความนึกคิดคำนึงถึงสิ่งที่อยู่ภายนอกกาย ถ้านึกถึงผู้อื่น ชุมชน ตลอดจนสภาพแวดล้อมสังคมส่วนรวม ทั้งนี้เพราะถ้าบุคคลได้ใช้ข้อมูลด้านตนเองเพียงด้านเดียว ก็จะเป็นคนเห็นแก่ตัว ใจแคบ การตัดสินใจจากข้อปัญหา ได้แก่ ตนเองและผู้อื่น แต่คนเราจำเป็นต้องอยู่ร่วมกับคนอื่น ดังนั้นอิทธิพลของสังคมและสิ่งแวดล้อมจึงกระทบตัวมนุษย์เสมอ สิ่งแวดล้อมของมนุษย์ประกอบด้วยปัจจัยที่แตกต่างกันไป แต่ก็ส่งผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์ทุกคน และในทางกลับกัน ผลที่กระทบต่อมนุษย์ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมของมนุษย์ด้วย ข้อมูลด้านสังคมและสิ่งแวดล้อมนี้ อาจแยกออกได้เป็นข้อมูลด้านสังคมและจิตใจ (Society – Psychological) และข้อมูลด้านกายภาพ (Physical) มนุษย์โดยทั่วไปเจริญเติบโตขึ้นมาด้วยกระบวนการสังคมประกิต (Socialization) ดังนั้นมนุษย์ถูกกำหนดว่าพฤติกรรมบางอย่างนั้น ควรเป็นอย่างไร ถูกต้องเหมาะสมหรือไม่ จากอิทธิพลของสังคมในลักษณะนี้การตัดสินใจของคนเรา จึงอาศัยการพิจารณาข้อมูลทางสังคมและข้อมูลทางกายภาพ อันได้แก่ ภูมิอากาศ ดิน ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

ข้อมูลด้านวิชาการ (Technical or Book Knowledge) ข้อมูลด้านวิชาการในความหมายของการคิดเป็น หมายถึง ข้อมูลและความรู้อันมหาศาลที่มนุษย์ได้สะสมรวบรวมไว้เป็นเนื้อหาวิชาต่าง ๆ เป็นหลักสูตร เป็นศาสตร์ แนวคิดเรื่องการคิดเป็น เป็นความสำคัญว่าแม้มนุษย์จะเข้าใจตนเอง เข้าใจสังคม และสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างดี แต่ถ้าขาดข้อมูลทางวิชาการแล้ว อาจตัดสินใจผิดพลาด เกิดผลเสียหายในการดำรงชีวิต และการแก้ไขปัญหา เพราะปัจจุบันโลกเปลี่ยนแปลงไปเร็วมาก มนุษย์และสังคมเปลี่ยนไปเพราะความก้าวหน้าทางวิชาการถูกนำมาใช้ประกอบการตัดสินใจ เพื่อให้ได้คำตอบที่ดีที่สุดในการดำรงชีวิต

ความเชื่อพื้นฐานเรื่องการใช้ข้อมูลทั้ง 3 ด้าน พร้อมกันประกอบการแก้ปัญหา เป็นลักษณะเด่นของการ “คิดเป็น” การกำหนดให้ใช้ข้อมูลด้านต่าง ๆ วิเคราะห์และหาหนทางแก้ปัญหา และเพื่อป้องกันมิให้บุคคลใช้ข้อมูลพิจารณาปัญหาจากมิติใดมิติหนึ่งเพียงมิติเดียว เช่น การคิดด้านตนเอง คิดแต่ว่าสังคมและคนอื่นเขาจะมีความคิดเห็นอย่างไร หรือคิดแต่ว่าวิชาการ

กำหนดไว้เช่นนี้ โดยไม่มีการประยุกต์ดัดแปลงให้สอดคล้องกับสังคมและกำลังความสามารถของตนเอง

การคิดเพื่อตัดสินใจแก้ปัญหา การคิดของมนุษย์มีหลายแบบ เช่น การคิดแบบสร้างสรรค์ คิดแบบวิพากษ์วิจารณ์ การคิดแบบผลคูณ การคิดแบบต่อเนื่อง การคิดเป็น มีลักษณะที่เด่นและสำคัญ คือ การคิดเพื่อแก้ปัญหาเป็นการใช้อำนาจแห่งความนึกคิด และสติปัญญาบุคคลมาวิเคราะห์ข้อมูลต่าง ๆ แสวงหาทางเลือกเพื่อตัดสินใจกระทำหรือไม่กระทำ ดังนั้นลักษณะการวิเคราะห์แก้ปัญหา และการแสวงหาทางเลือกเพื่อแก้ปัญหาแทนการจวนต่อโชคชะตา จึงเป็นเอกลักษณ์ที่สำคัญของปรัชญาการ “คิดเป็น”

เสรีและอำนาจการตัดสินใจกำหนดชะตาชีวิตของตนเอง อันเป็นความเชื่อพื้นฐานประการสุดท้ายของการคิดเป็นนั้นมาจากคำสอนของพระพุทธเจ้าโดยตรง และปรัชญาการศึกษาสำนักมนุษยนิยม คือ ศาสนาพุทธสอนว่าปัญหาหรือความทุกข์ของมนุษย์เกิดขึ้นมา ตามกระบวนการแห่งเหตุผลและทุกข์ปัญหาเหล่านี้แก้ไขได้โดยใช้หลักอริยสัจ 4 ส่วนในสังคมตะวันตก ปรัชญาสำนักมนุษยนิยม เชื่อว่ามนุษย์เป็นสัตว์โลกที่มีอิสระอย่างแท้จริง พฤติกรรมของมนุษย์นั้น ไม่ได้ถูกควบคุมหรือถูกกำหนดขึ้นเพราะอำนาจจากภายนอกหรือการยั่วยุจากภายใน แต่พฤติกรรมของมนุษย์เป็นผลที่เกิดจากการตัดสินใจของมนุษย์เอง มนุษย์เรามีความสามารถในการตัดสินใจเลือกวิถีทางและแนวทางดำเนินชีวิตของตนเอง

กล่าวโดยสรุปได้ว่าความเชื่อพื้นฐานของการคิดเป็นมาจากธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความสุขเป็นยอดของความปรารถนา และคนเราจะมีความสุขที่สุดเมื่อตัวเองสามารถปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมได้อย่างผสมกลมกลืนทั้งทางด้านวัตถุ กาย และใจ แต่การที่คนเราจะผสมกลมกลืนกับสังคมและสิ่งแวดล้อมได้ต้องเกิดจากการกระทำดังต่อไปนี้ คือ

1. ปรับปรุงตัวเองให้เข้ากับสังคมและสิ่งแวดล้อม
2. ปรับปรุงสังคมและสิ่งแวดล้อมให้เข้ากับเรา
3. ปรับปรุงทั้งตัวเราและสิ่งแวดล้อมทั้งสองด้านให้ผสมกลมกลืนกัน
4. หลีกสังคมและสิ่งแวดล้อมหนึ่งไปสู่สังคมและสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมกับตน

ทั้งนี้ บุคคลสามารถดำเนินการข้อใดข้อหนึ่งหรือเพื่อให้ตัวเอง และสิ่งแวดล้อมผสมกลมกลืนกัน อันจะยังประโยชน์สุขแก่ตนเองได้เป็นสุข ซึ่งจะเป็นเช่นนี้ได้บุคคลนั้นต้องคิดเป็น เพราะการคิดเป็น ทำให้บุคคลแก้ปัญหาได้ คนที่มีแต่ความจำ ย่อมไม่สามารถดำเนินการตามข้อใดข้อหนึ่งในสี่ประการนี้ได้ เพราะไม่รู้จักตัวเอง ไม่รู้จักสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างถ่องแท้

นับตั้งแต่เกิดวิกฤติเศรษฐกิจและสังคมปี พ.ศ. 2545 เป็นต้นมา สถานภาพการพัฒนาประเทศยังคงดำเนินไปอย่างช้า ๆ แม้ว่ารัฐจะมีนโยบายสนับสนุนโครงการต่าง ๆ เพื่อกระจายงบประมาณไปสู่ชุมชน ท้องถิ่นอย่างมหาศาลแล้วก็ตามก็ไม่สามารถฟื้นเศรษฐกิจและความบอบช้ำทางสังคมขึ้นมาได้ สถานการณ์เช่นนี้บ่งบอกให้รู้ถึงความทรงจำของภาพที่ดงามแห่งการพัฒนาฯ ในอดีตตั้งแต่แผน 1 ถึงแผน 8 เป็นเพียงมายาคติที่คนในชาติรวมหัวกันสร้างขึ้นเพื่อหลอกตัวเอง บทเรียนในอดีต 40 กว่าปี เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504-2512 แผน 1-2 เป็นจุดเปลี่ยนของวิถีชุมชน พ.ศ. 2512-2521 แผน 3-4 ปฏิบัติเขียว บริโภคนิยม เข้าป่าเข้าเมือง พ.ศ. 2521-2531 แผน 5-6 วิกฤติน้ำมัน แผนแก้ชนบทยากจน ช่วง พ.ศ. 2531-2540 แผน 6-7 เศรษฐกิจฟองสบู่ บั่นราคา หลอกตัวเอง พ.ศ. 2540-2550 แผน 8-9 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติคืนกลับสู่ฐานราก พัฒนาคน พัฒนาชุมชน

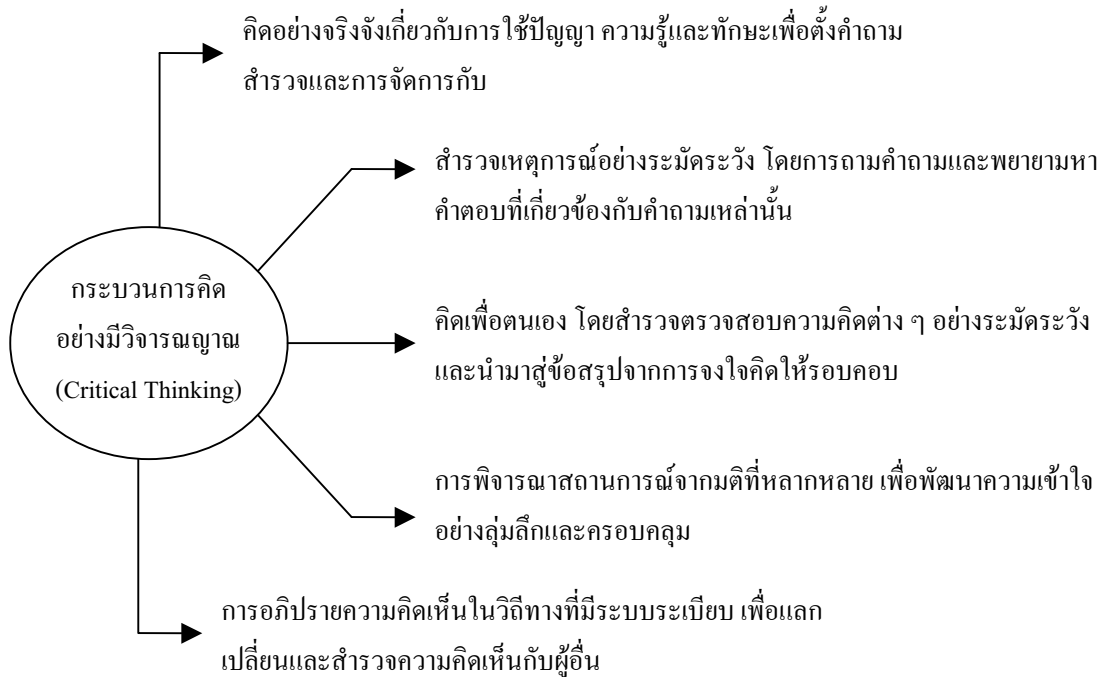
จากการศึกษางานวิจัยและแผนพัฒนาฯ อย่างละเอียดทุกแง่มุม ทำให้เห็นสังขรณ์ว่า “เงินแก้ปัญหาความยากจนไม่ได้” ที่ผ่านมามีพัฒนาแผน “เงินนำหน้า ปัญญาตามหลัง” การพัฒนาที่ถูกทางและยั่งยืน จำเป็นต้องใช้ “ปัญญานำหน้า” ดังนั้น การพัฒนา “ระบบคิด” เพื่อช่วยให้คน “คิดเป็น” คิดเป็นระบบ คิดแบบเชื่อมโยงได้ก็ทำให้เกิดปัญญา สามารถใช้พลังแห่งปัญญานำพาประเทศให้พ้นวิกฤติและยืนหยัดอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี

จากการศึกษาวรรณกรรมวิจัยที่หลากหลายเป็นจำนวนมากในด้านแนวคิดทฤษฎีด้านการพัฒนา การพัฒนาชุมชน แนวคิดในนิมิตของชุมชน ด้านบทบาทของการศึกษาเพื่อสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน กระบวนการเรียนรู้เพื่อชุมชน แนวคิดเรื่องการสื่อสารเพื่อพัฒนาการใช้สื่อแบบมีส่วนร่วม ผลงานวิจัยด้านสื่อบุคคลและการสื่อสารระหว่างบุคคล ตลอดจนเรื่องกระบวนการคิดของมนุษย์ แนวคิดทฤษฎีในการฝึกทักษะการคิด และลักษณะการคิดต่าง ๆ เป็นต้น สามารถนำมาหลอมรวมเป็นกรอบแนวคิด (Frame Work) เพื่อใช้ในโครงการวิจัยเรื่องการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ โดยใช้กระบวนการกลุ่มได้ดังต่อไปนี้

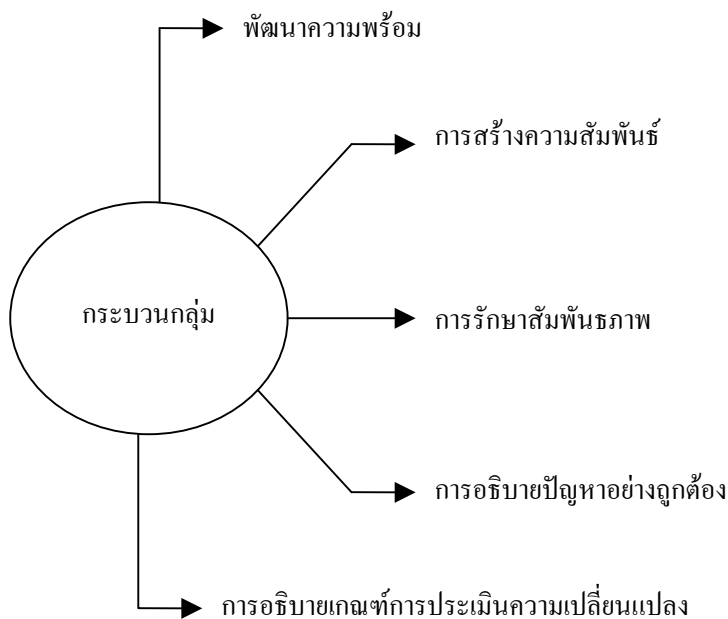

กรอบแนวคิดทฤษฎี (Conceptual Frame Work)

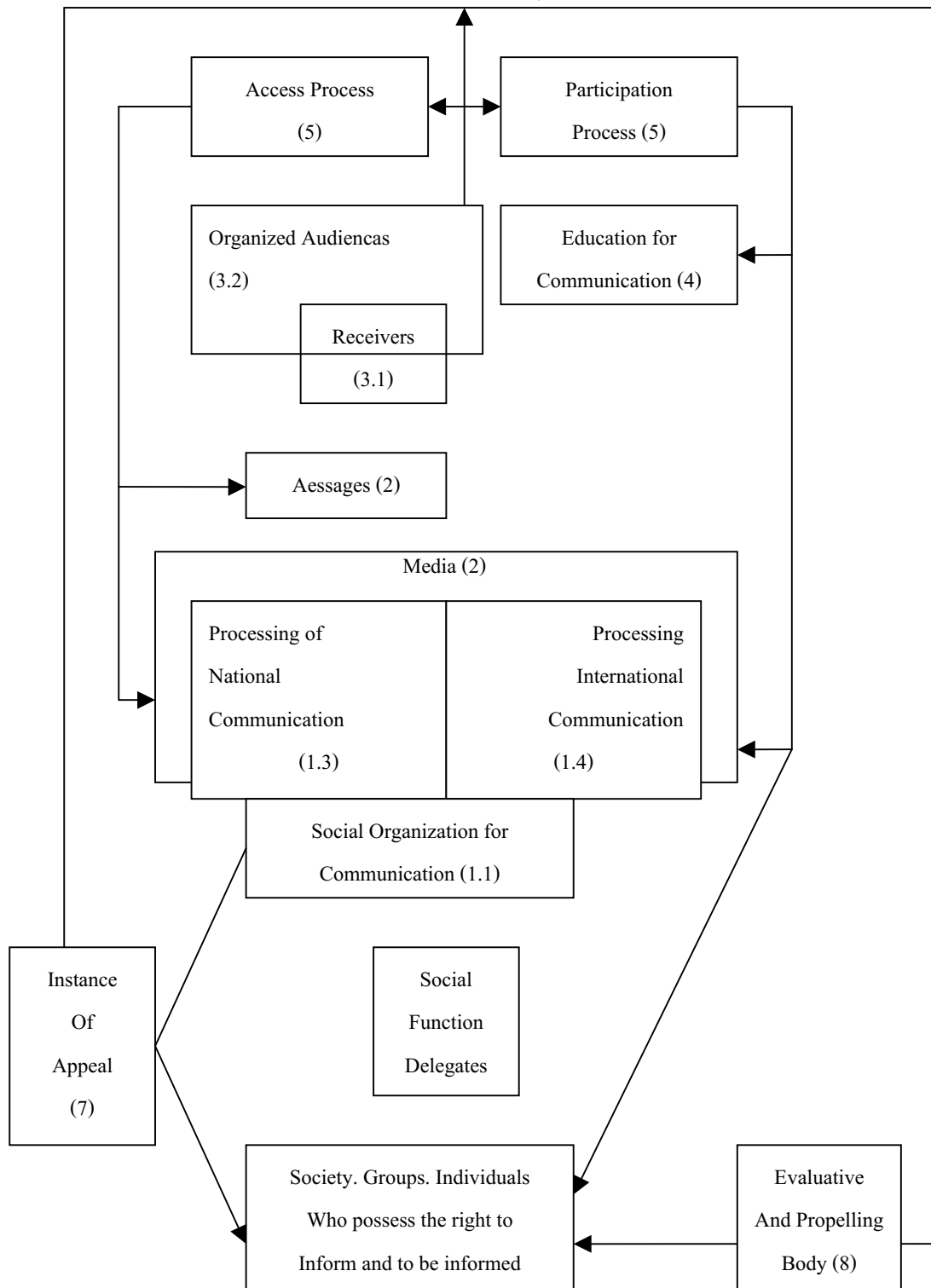
แผนภูมิกระบวนการคิดอย่างมีวิจารณญาณ Chaffee (1994 อ้างถึงใน พรชูลี อาชวบำรุง 2543)

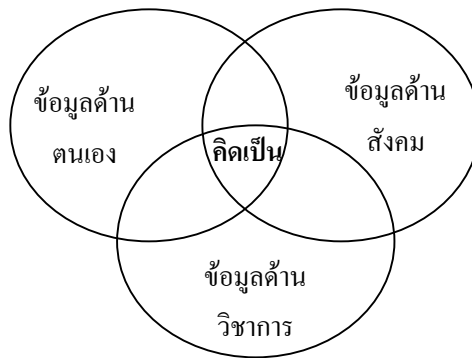
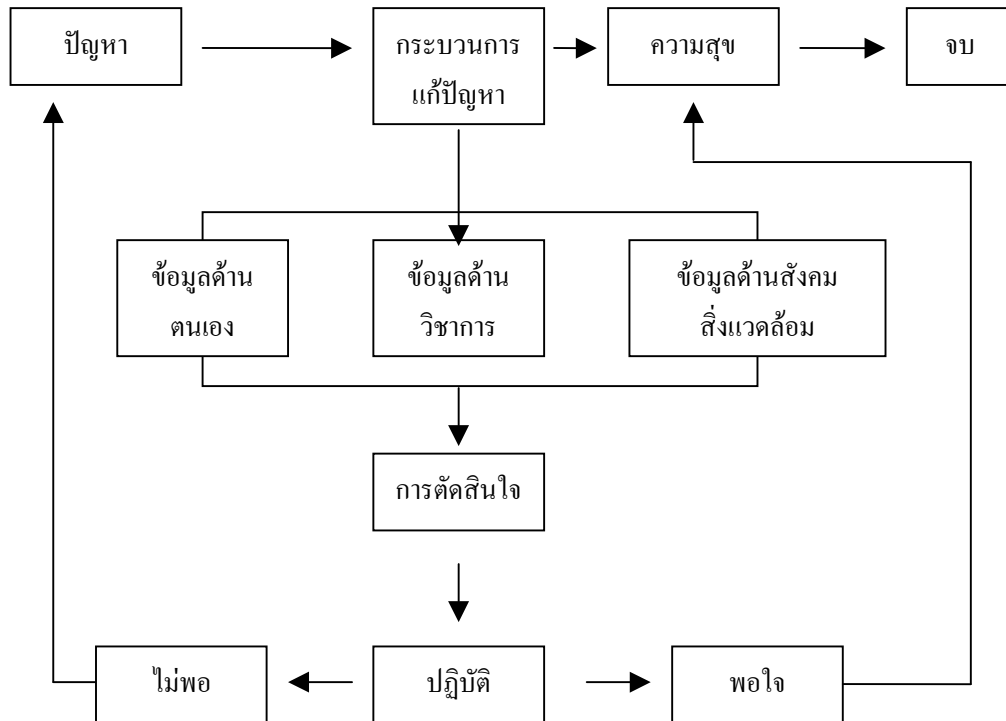
แผนภูมิกรอบคิดการพัฒนาโดยใช้กระบวนการกลุ่ม Merle M. Ohisen (อ้างถึงในพรณพิศ วาณิชยการ 2528)

จากมติหลาย ๆ ด้านของคำนิยามใหม่ของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาที่ได้กล่าวไปแล้ว นั้น Reyes Metta (1977, 1981) ได้แปรแนวคิดดังกล่าวให้มีลักษณะรูปธรรม เพื่อนำไปสู่แนวทางการปฏิบัติได้มากยิ่งขึ้นด้วยการออกแบบในรูปของแบบจำลองที่เรียกว่า “Communication Model with Active Social Participation” ดังนี้ (อ้างถึงในกาญจนา แก้วเทพ 2543)

แผนภูมิแสดง “การคิดเป็น” (KHIT – PEN) (โกวิท วรพิพัฒน์ 2544)

เรียนรู้ คิด ลงมือทำ นำไปใช้ในชีวิต

เพื่อความสมดุลความคิด ความรู้ ชีวิต และสังคม สิ่งแวดล้อม
ดำรงชีวิตด้วยความพอใจ เห็นคุณค่าในตนเองและผู้อื่น พบความสุข
หากไม่พอใจ ทบทวนใหม่ คิดใหม่ ตัดสินใจใหม่ โดยอาศัยฐานข้อมูลที่ดี
และเพิ่มข้อมูลที่ดีให้พอเพียงสำหรับการตัดสินใจใหม่อีกครั้ง
คิดเป็น เป็นกระบวนการคิดวิจัยพัฒนาชีวิตและสังคมสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

บทที่ 3

สภาวะพื้นฐานของชุมชน

สุจิตรา บุญรัตพันธุ์ (2541 : 7) และ พรเพ็ญ วรสิทธิ์ (2541 : 10) มีความเห็นสอดคล้องตรงกันว่า “สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนในประเทศหรือในเมืองต่าง ๆ นั้น ส่วนหนึ่งจะขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศที่สถานที่นั้นตั้งอยู่ ลักษณะของประชากรที่อาศัยอยู่ รวมทั้งลักษณะและสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในประเทศ หรือเมืองนั้น ๆ”

ด้วยเหตุนี้ในการศึกษาเรื่องการคัดกรองข้อมูลข่าวสารเพื่อพัฒนาทัศนคติในการวิพากษ์วิจารณ์ของประชาชนชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก จึงจำเป็นต้องศึกษาถึงลักษณะต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ในบทนี้จะนำเสนอข้อมูลพื้นฐานของจังหวัดพิษณุโลกโดยสังเขป เสนอข้อมูลพื้นฐานของชุมชนวัดจันทร์ตะวันตก และข้อมูลพื้นฐานของโรงเรียนวัดจันทร์ตะวันตก มิตรภาพที่ 73 เพื่อประกอบในการศึกษาและวิเคราะห์ด้านพฤติกรรมการรับข้อมูลข่าวสาร ทัศนคติในการรับข้อมูลข่าวสารและระบบคิดของคนในชุมชน

ลักษณะพื้นฐานของจังหวัดพิษณุโลก

จังหวัดพิษณุโลกเป็นจังหวัดที่ตั้งอยู่ในเขตภาคเหนือตอนล่าง ซึ่งประกอบด้วย 8 จังหวัด ได้แก่ จังหวัดกำแพงเพชร สุโขทัย อุตรดิตถ์ พิษณุโลก พิจิตร เพชรบูรณ์ นครสวรรค์ และอุทัยธานี

ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่น สำนักวิจัย สถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม ได้รายงานการวิจัยโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้ จังหวัดพิษณุโลก (2541) ซึ่งเป็นโครงการที่ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ในรายงานนี้ได้เสนอข้อมูลด้านต่าง ๆ ของจังหวัดพิษณุโลกอย่างละเอียดถึง ทั้งในด้านสภาพภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์การเมือง การปกครอง การตั้งถิ่นฐาน พื้นฐานทางประวัติศาสตร์ และการประเมินสภาพปัจจุบัน ปัญหา โอกาส ข้อจำกัด และวิสัยทัศน์ในการพัฒนาจังหวัดพิษณุโลก สรุปเฉพาะสาระที่เป็นลักษณะทั่วไปของจังหวัดพิษณุโลกได้ดังนี้

จังหวัดพิษณุโลก มีพื้นที่ 10,815.85 ตารางกิโลเมตร หรือ 6,759,909 ไร่ คิดเป็นเนื้อที่ร้อยละ 2.0 ของประเทศ ร้อยละ 6.3 ของภาคเหนือ และร้อยละ 15.9 ของภาคเหนือตอนล่าง ตั้ง

อยู่ระหว่างตำแหน่งละติจูดที่ 16 องศา 21 ลิปดา 23 ฟลิปดาเหนือ ถึง 17 องศา 44 ลิปดา 31 ฟลิปดาเหนือ และระหว่างลองจิจูดที่ 99 องศา 52 ลิปดา 27 ฟลิปดาตะวันออกถึง 101 องศา 4 ลิปดา 34 ฟลิปดาตะวันออก ห่างจากกรุงเทพมหานครไปทางเหนือตามทางหลวงหมายเลข 11 ประมาณ 377 กิโลเมตร อาณาเขตทิศเหนือติดต่อกับอำเภอน้ำปาด จังหวัดอุตรดิตถ์ และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว บริเวณตำบลบ่อภาค อำเภอชาติตระการ มีอาณาเขตติดต่อกับแขวงไชยบุรีเป็นแนวเขตแดนยาวประมาณ 24 กิโลเมตร ทิศใต้ติดต่อกับอำเภอเมือง จังหวัดพิจิตร ทิศตะวันออกติดต่อกับอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย และอำเภอด่านซ้าย จังหวัดเลย และอำเภอหล่มเก่า จังหวัดเพชรบูรณ์ ทิศตะวันตกติดต่อกับอำเภอศรีสำโรง จังหวัดสุโขทัย และอำเภอพรานกระต่าย จังหวัดกำแพงเพชร

จังหวัดพิษณุโลกแบ่งการบริหารการปกครองออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ การบริหารราชการส่วนภูมิภาค และการบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ส่วนภูมิภาคระดับจังหวัดมีราชการ ส่วนภูมิภาคประจำจังหวัดพิษณุโลก 35 หน่วยงาน ระดับอำเภอ แบ่งการปกครองออกเป็น 9 อำเภอ 93 ตำบล 912 หมู่บ้าน อำเภอ 9 อำเภอในจังหวัดพิษณุโลก ได้แก่ อำเภอเมือง อำเภอวังทอง อำเภอพรหมพิราม อำเภอบางกระทุ่ม อำเภอบางระกำ อำเภอวัดโบสถ์ อำเภอนครไทย อำเภอชาติตระการ และอำเภอเนินมะปราง

1. ลักษณะภูมิอากาศ จังหวัดพิษณุโลกมีฝนตกชุกสลับกับแห้งแล้ง มีลมมรสุมพัดผ่าน มี 3 ฤดู คือ ฤดูฝนได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งพัดมาจากมหาสมุทรอินเดีย เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ปริมาณน้ำเฉลี่ยปีละ 1,375 มิลลิเมตร ฤดูหนาวได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งพัดความหนาวเย็นมาจากประเทศจีน เริ่มต้นฤดูหนาวปลายเดือนตุลาคมถึงเดือนกุมภาพันธ์ อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 19 องศาเซลเซียส และฤดูร้อนได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงใต้พัดอากาศร้อนจากบริเวณความกดอากาศสูงในทะเลจีนใต้เป็นลมร้อนขึ้น เริ่มตั้งแต่ปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงเดือนเมษายน อุณหภูมิเฉลี่ยประมาณ 32 องศาเซลเซียส

2. ลักษณะภูมิประเทศ ซึ่งจังหวัดพิษณุโลกมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มแบบคูกะทะ พื้นที่เขตอำเภอเมือง อำเภอวัดโบสถ์ อำเภอบางกระทุ่ม และบางส่วนของอำเภอวังทองกับอำเภอเนินมะปรางที่มีลักษณะลาดเทลงมาจากทางทิศเหนือ ทิศตะวันออกและทิศตะวันตก มีเขตที่ราบหุบเขาโครไทยและที่ราบหุบเขาชาติตระการ ซึ่งเป็นที่ราบดินตะกอนที่อุดมสมบูรณ์ บริเวณสูงสุดอยู่สูงกว่าระดับน้ำทะเล 1,980 เมตร ตอนกลางของจังหวัดมีแม่น้ำน่าน แม่น้ำยมไหล

ผ่าน พื้นดินอุดมสมบูรณ์จากตะกอนแม่น้ำที่พัดพามาสะสม พื้นที่ส่วนใหญ่ใช้ในการเกษตร การประมง และการเลี้ยงสัตว์ ได้รับน้ำจากโครงการชลประทานเขื่อนนเรศวรที่กั้นแม่น้ำน่านที่อำเภอพรหมพิราม มีโครงการชลประทานที่กำลังดำเนินการอยู่อีก 4 โครงการ คือ โครงการแก่งหลวง โครงการอุตรดิตถ์ โครงการแควน้อย และโครงการน้ำแซก ส่วนบริเวณที่ลาดเป็นเนินเขา และภูเขาในเขตอำเภอนครไทย อำเภอชาติตระการ และบางส่วนของอำเภอเมือง อำเภอวัดโบสถ์ อำเภอวังทอง อำเภอเนินมะปราง ค่าความสมบูรณ์ของดินมีระดับต่ำ มีลักษณะเป็นป่าไม้ ราษฎรทำไร่เลื่อนลอย เพาะปลูก และเลี้ยงสัตว์ ภูมิประเทศของจังหวัดเป็นภูเขาประมาณร้อยละ 40 เป็นที่ลาดเนินเขาและเป็นที่ราบลุ่มร้อยละ 60 บริเวณที่ต่ำสุดอยู่ต่ำกว่าระดับน้ำทะเลประมาณ 40 เมตร

3. ทรัพยากรธรรมชาติ จำแนกเป็นทรัพยากรน้ำ ดิน ป่าไม้ แร่ธาตุ น้ำมัน และก๊าซธรรมชาติ

3.1 ทรัพยากรน้ำ จังหวัดพิษณุโลกได้รับแหล่งน้ำ 4 แหล่ง คือ ปริมาณน้ำฝน แหล่งน้ำผิวดิน แหล่งน้ำใต้ผิวดิน และแหล่งน้ำชลประทาน แหล่งน้ำผิวดินเกิดจากแม่น้ำสายหลัก 4 สาย คือ แม่น้ำยมที่เกิดจากเทือกเขาผีปันน้ำแล้วไหลลงมาทางใต้ของจังหวัดแพร่และสุโขทัย ผ่านอำเภอบางระกำซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดแล้วไหลออกนอกเขตของจังหวัดทางตอนใต้ของอำเภอบางกระทุ่ม แม่น้ำน่านเกิดจากทิวเขาผีปันน้ำ ทิวเขาหลวงพระบาง และทิวเขาเพชรบูรณ์ไหลผ่านจังหวัดน่าน อุตรดิตถ์ ผ่านอำเภอพรมพิราม อำเภอเมืองบรรจบกับแม่น้ำยมที่อำเภอบางกระทุ่มแล้วไหลลงสู่จังหวัดพิจิตร แม่น้ำแควน้อยเกิดจาก ทิวเขาหลวงพระบางและทิวเขาเพชรบูรณ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัดพิษณุโลกแล้วไหลลงมาทางตะวันตกเฉียงใต้ผ่านที่หุบเขาแควน้อยทางตอนเหนือของอำเภอนครไทย ไหลผ่านอำเภอวัดโบสถ์บรรจบกับแม่น้ำน่านที่อำเภอเมือง ส่วนแม่น้ำวังทองหรือแม่น้ำแซกเกิดจากทิวเขาเพชรบูรณ์ทางตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดพิษณุโลกผ่านอำเภอวังทองแล้วไหลออกไปทางทิศใต้ของอำเภอบางกระทุ่ม

แหล่งน้ำใต้ดินมีสองบริเวณใหญ่ ๆ คือ บริเวณที่เป็นเนื้อหินปูนที่เกิดจากตะกอนลำน้ำและตะกอนเชิงเขาของที่ราบลุ่มแม่น้ำน่าน แม่น้ำยม บริเวณลานตะพักลำน้ำและเนินตะกอนรูปพัด ส่วนแหล่งน้ำใต้ดินอีกบริเวณหนึ่งคือบริเวณที่เป็นเนื้อหินละเอียดบริเวณภูเขาทางทิศตะวันออกของจังหวัด

แหล่งน้ำชลประทาน จังหวัดพิษณุโลกในปัจจุบันมีโครงการชลประทานขนาดใหญ่ 2 โครงการ คือ เขื่อนนเรศวรซึ่งตั้งอยู่อำเภอพรมพิรามและโครงการส่งน้ำบำรุงรักษาพลาย

ชุมพล ตำบลพลายชุมพล อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก นอกจากนี้ยังมีโครงการชลประทานขนาดกลางอีกสองโครงการ คือ โครงการประตุน้ำวัดตายม และทางระบายน้ำวังน้ำใส

ปริมาณน้ำฝน จากสถิติของกรมอุตุนิยมวิทยาได้สรุปสภาพภูมิอากาศในช่วง 30 ปี (พ.ศ. 2504-2533) มีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 1,351.9 มิลลิเมตร ในระหว่างเดือนสิงหาคม และเดือนกันยายน เฉลี่ย 257.1 และ 241.4 มิลลิเมตร ตามลำดับ ปริมาณฝนตกน้อยที่สุดในเดือนธันวาคม เฉลี่ย 5.5 มิลลิเมตร

ปริมาณน้ำฝน ณ สถานีพิษณุโลก พ.ศ. 2535 เฉลี่ยตลอดปี 1,129.7 มิลลิเมตร พ.ศ. 2536 เฉลี่ยตลอดปี 948.6 มิลลิเมตร พ.ศ. 2537 เฉลี่ยตลอดปี 1,555.3 มิลลิเมตร พ.ศ. 2538 ปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดปี 1,653.3 มิลลิเมตร

ความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมได้ทุกปี ในช่วงฤดูฝนน้ำหลากล้นฝั่งท่วมบ้านเรือนราษฎร เรือกสวนไร่นาเสียหายเป็นประจำทุกปี ปัจจุบันความรุนแรงจากน้ำท่วมลดน้อยลง เพราะป่าไม้ถูกทำลายไปมาก แต่จะเกิดอุทกภัยใหญ่ทุกครั้งที่ยายุพัดผ่าน

3.2 ทรัพยากรดิน ดินในจังหวัดพิษณุโลกเป็นดินที่เหมาะสมกับการปลูกพืชไร่ ทำนา ปลูกพืชผักผลไม้ จากการสำรวจและศึกษาเรื่องการทำแผนปฏิบัติการและการจัดลำดับ การลงทุน เพื่อแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของจังหวัด พบว่าดินในจังหวัดพิษณุโลกมี 4 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มดินไร่ กลุ่มดินนา กลุ่มดินคละ และพื้นที่ภูเขาและที่สูง ร้อยละ 45.8 เป็นกลุ่มดินคละพบมากในอำเภอชาติตระการ นครไทย วังทอง และเนินมะปราง รองลงมากลุ่มดินนามีร้อยละ 28.2 ของพื้นที่ทั้งหมด เป็นดินที่เกิดจากการทับถมของตะกอนถ้ำน้ำในยุคปัจจุบัน พบตามบริเวณสองฝั่งแม่น้ำยมและแม่น้ำน่านในเขตอำเภอเมืองพิษณุโลก กลุ่มพื้นที่ภูเขาและที่ราบสูงพบตามที่ราบชันมาก เนินเขาและเทือกเขามีร้อยละ 19.0 มีในอำเภอนครไทยและชาติตระการ กลุ่มสุดท้ายคือ กลุ่มดินไร่มีประมาณร้อยละ 7.0 พบมากตามริมฝั่งแม่น้ำน่าน ในอำเภอพรหมพิราม อำเภอเมือง อำเภอ บางกระทุ่ม และอำเภอบางระกำ กลุ่มดินนาดินไร่จัดเป็นกลุ่มดินที่มีความอุดมสมบูรณ์สูง กลุ่มดินคละมีความอุดมสมบูรณ์ปานกลาง และกลุ่มดินพื้นที่ภูเขาและที่ราบสูงเทือกเขาและที่ชันมีความสมบูรณ์ต่ำ

3.3 ป่าไม้ ข้อมูลจากกรมป่าไม้ (2538) ทำให้พบว่า จังหวัดพิษณุโลกมีทรัพยากรป่าไม้ร้อยละ 22.25 จำแนกเป็นพื้นที่ป่าในเขตป่าสงวนแห่งชาติ 13 ป่า คิดเป็นร้อยละ 66.23 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด มีอุทยานแห่งชาติ 3 แห่ง คือ อุทยานแห่งชาติทุ่งแสลงหลวง อุทยานแห่งชาติภูหินร่องกล้า และอุทยานแห่งชาติน้ำตกชาติตระการ รวมพื้นที่ร้อยละ 27.52 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด มีเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอีก 1 แห่ง คือ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าภูเมืองภูทอง ร้อยละ 4.50 ของพื้นที่ป่าทั้ง

หมด นอกจากนี้ยังมีวนอุทยานเขตห้ามล่าสัตว์ป่าและสวนรุกขชาติ จำนวน 7 แห่ง ได้แก่ วนอุทยานแห่งชาติภูแดงร้อน วนอุทยานแห่งชาติภูสอยดาว วนอุทยานแห่งชาติเจ็ดแคว วนอุทยานแห่งชาติเขาค้อหนอง เขตห้ามล่าสัตว์ป่าผา-ท่าพล เขตห้ามล่าสัตว์ป่าหนองน้ำขาว และสวนรุกขชาติสกุณทยาน มีพื้นที่รวมทั้ง 7 แห่ง ร้อยละ 1.75 ของพื้นที่ป่าทั้งหมด

ปัญหาสำคัญ ก็คือ การบุกรุกทำลายป่าทำให้พื้นที่ป่าลดน้อยลงทุกปี เกิดปัญหาธรรมชาติที่ขาดความสมดุล เกิดความแห้งแล้งอัตราเฉลี่ยของการบุกรุกทำลายป่าระหว่างปี พ.ศ. 2536-2538 เฉลี่ยป่าไม้ถูกทำลายปีละ 6,562.5 ไร่

3.4 แร่ธาตุ แร่ธาตุที่พบ ได้แก่ แร่หินปูน และทองคำ พบที่อำเภอเนินมะปราง และอำเภอวังทอง พบแร่ควอตซ์และแร่ถ่านหินที่อำเภอเมือง ปัจจุบันมีการทำเหมืองแร่เชิงพาณิชย์ 4 ประเภท คือ หินปูน แร่ควอตซ์ ถ่านหิน และหินอ่อน

3.5 น้ำมันและก๊าซธรรมชาติ มีการสำรวจพบแหล่งน้ำมันดิบ ที่บ้านปรือ-กระเทียม ตำบลบึงกอก และที่วัดแตง ตำบลซุดแสงสงคราม ในอำเภอบางระกำ อัตราไหลของน้ำมันและก๊าซธรรมชาติสูงพอที่จะทำการผลิตเชิงพาณิชย์ได้

4. ประชากรและชาติพันธุ์ ข้อได้เปรียบทางสภาพภูมิศาสตร์และศักยภาพด้านต่าง ๆ ของจังหวัดพิษณุโลก ทำให้เป็นศูนย์กลางของการพัฒนาด้านการศึกษา สังคม เศรษฐกิจ และการเมือง พิษณุโลกจึงกลายเป็นเมืองใหญ่ที่มีประชากรเพิ่มมากขึ้นทุกปี สุจิตรา เปลี่ยนดวง (2539 : 10) กล่าวถึงประชากรในจังหวัดพิษณุโลกว่า “ประชากรมีทั้งเป็นคนพื้นเมืองเดิม อพยพมาจากภาคกลาง ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คนต่างด้าว ได้แก่ จีน ญวน และมีชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ตามภูเขาในเขตติดต่อกับจังหวัดเพชรบูรณ์และอุตรดิตถ์ และประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว คือ ชาวเขาเผ่าม้ง เย้า และลีซอ” แต่ในรายงานการวิจัยโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 198) ระบุว่า “ชาติพันธุ์ของประชาชนในจังหวัดพิษณุโลกส่วนใหญ่มีเชื้อสายไทย จีน อินเดีย ลาว และชนชาวเขา” สำนักงานสถิติจังหวัด (2540) รายงานว่าจังหวัดพิษณุโลกมีจำนวนประชากรเมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2540 จำนวน 865,408 คน เป็นชาย 430,951 คน หญิง 434,457 คน จำนวน 222,407 บ้าน ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่โดยเฉลี่ย 79.42 คนต่อตารางกิโลเมตร นอกเขตเทศบาล ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่โดยเฉลี่ย 71.32 คนต่อตารางกิโลเมตร ส่วนในเขตเทศบาล ความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่โดยเฉลี่ย 4,841.94 คนต่อตารางกิโลเมตร

ในด้านการกระจายตัวของประชากรในเขตเมือง ในเขตเทศบาลเมืองในปัจจุบันมีพื้นที่ 18.5 ตารางกิโลเมตร มีประชากรทั้งสิ้น 89,576 คน มีตำบลที่อยู่ในเขตเมืองและชนเมือง 16

ตำบล ได้แก่ ตำบลในเมือง หัวรอ อรัญญิก สมอแข ท่าทอง บึงพระ บ้านกว้าง บ้านคลอง ท่าโพธิ์ จอมทอง ดอนทอง ปากโทก วัดจันทร์ พลายชุมพล วังทอง และวังพิกุล และการกระจายตัวของเมืองได้กระจายขยายไปทางด้านตำบลอรัญญิก บึงพระ ท่าทอง บ้านคลอง และวัดจันทร์ (รายงานการวิจัยโครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก 2541 : 93)

5. การสื่อสารและคมนาคม จังหวัดพิษณุโลกมีบริการการติดต่อสื่อสารที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการประกอบธุรกิจ และการติดต่อสื่อสารทั่วไปที่มีอยู่หลายทาง เช่น บริการไปรษณีย์ และโทรคมนาคม บริการไปรษณีย์โทรเลข บริการด้านโทรศัพท์ ในปี 2539 มีจำนวนชุมสายทั้งหมด 16 แห่ง มีเลขหมายทั้งสิ้น 16,140 เลขหมาย มีโทรศัพท์มือถือ 11 และสถานีถ่ายทอดสัญญาณของสถานีโทรทัศน์ทุกช่อง ได้แก่ ช่อง 3 ช่อง 5 ช่อง 7 ช่อง 9 และไอทีวี มีสถานีวิทยุทั้งสิ้น 11 สถานี มีหนังสือพิมพ์ท้องถิ่นที่จัดจำหน่ายเป็นรายปักษ์ จำนวน 9 ฉบับ และมีผู้สื่อข่าวของหนังสือพิมพ์จากส่วนกลางประจำอยู่ภายในจังหวัดทุกฉบับ

6. เศรษฐกิจ การเกษตร การอุตสาหกรรม การบริการ การเงินธนาคาร สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2538 : 1-35) ได้รายงานสภาพทั่วไปของจังหวัดพิษณุโลกในด้านต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้วสรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกเป็นจังหวัดที่มีรายได้เฉลี่ยต่อคนต่อปีสูงเป็นอันดับที่ 8 ของภาคเหนือ และเป็นอันดับที่ 46 ของประเทศ ในปี 2538 มีมูลค่าผลิตภัณฑ์รวม (GPP) เท่ากับ 27,485 ล้านบาท รายได้เฉลี่ยต่อหัวต่อปีเท่ากับ 34,530 บาท มีโครงสร้างเศรษฐกิจสาขาที่สำคัญ 3 สาขา คือ สาขาเกษตรกรรม ร้อยละ 20.27 อุตสาหกรรม ร้อยละ 21.32 และบริการร้อยละ 58.40

สำนักงานเกษตรจังหวัดพิษณุโลก (2540 ; 1-18) รายงานการใช้พื้นที่ในการผลิตพืชเศรษฐกิจ ผลผลิตทางด้านการเกษตร การปศุสัตว์ การประมง ไว้อย่างละเอียด สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกใช้พื้นที่ในการทำกิจกรรมประเภทที่ร้อยละ 64.35 ที่ไร่ร้อยละ 29.01 ไม้ผลร้อยละ 4.58 พืชผักร้อยละ 2.06 ไม้ดอกไม้ประดับใช้เพียงร้อยละ 0.02 ส่วนพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ได้แก่ ข้าวนาปี ทำนาปรัง ข้าวโพด ถั่วเหลือง อ้อย มันสำปะหลัง และถั่วเขียว รวมผลผลิตด้านการเกษตรในปี 2539-2540 รวมมูลค่า 7,254 ล้านบาท สาขาปศุสัตว์มีมูลค่าเป็นอันดับที่สองที่มีโอกาสขยายตัวสูงมาก โดยเฉพาะในเขตอำเภอนครไทยและชาติตระการ สัตว์เศรษฐกิจของจังหวัด ได้แก่ ไคร้อยละ 75.75 สุกรร้อยละ 16.86 น่านร้อยละ 3.61 ไก่ร้อยละ 3.02 เป็ดร้อยละ 0.75 และกระบือเลี้ยงเพียงร้อยละ 0.01 สาขาประมงมีผลผลิตการจับสัตว์น้ำ จำนวน 6,129.81 ตัน มูลค่า 128.73 ล้านบาท มีมูลค่าในการผลิตเพิ่มขึ้นทุกปี แหล่งผลิตสัตว์น้ำผลิตได้มากที่สุดที่อำเภอ

บางระกำร้อยละ 32.93 อำเภอเมืองร้อยละ 28.04 อำเภอพรหมพิรามร้อยละ 14.42 และอำเภอบางกระทุ่มร้อยละ 12.27

สำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัดพิษณุโลก (2539) รายงานผลการผลิตทางอุตสาหกรรม สรุปได้ว่า มีมูลค่าการผลิต 5,861,286 ล้านบาท ในปี พ.ศ. 2538 คิดเป็นร้อยละ 21.32 ของมวลผลิตภัณฑ์รวมของจังหวัด ประเภทอุตสาหกรรม ได้แก่ อาหาร ยา และเครื่องดื่มร้อยละ 39.67 วัสดุก่อสร้างร้อยละ 35.21 การบริการร้อยละ 9.44 ไม้และผลิตภัณฑ์จากไม้ร้อยละ 0.61 เคมีและพลาสติกร้อยละ 0.42 โลหะและอโลหะ 0.39 และอื่น ๆ อีกร้อยละ 7.19

ด้านการเงิน การคลังและการธนาคาร โครงการประเมินสภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 205) เสนอรายงาน สรุปได้ว่า ธนาคารในปี 2539 มีจำนวนทั้งสิ้น 33 แห่ง ยอดเงินบาท 916,182.29 ล้านบาท และมีสินเชื่อทั้งสิ้น 18,461.56 ล้านบาท ปี 2540 เงินภาษีที่เก็บได้ทั้งสิ้น 924.83 ล้านบาท จำแนกเงินภาษีบุคคลธรรมดาร้อยละ 48.03 ภาษีนิติบุคคลร้อยละ 14.06 การค้าร้อยละ 0.02 มูลค่าเพิ่มร้อยละ 28.03 ธุรกิจเฉพาะร้อยละ 9.16 และอื่น ๆ ร้อยละ 6.15 ภาษีอากรแยกตามอำเภอร้อยละ 86.89 เก็บได้จากอำเภอเมืองที่เหลืออีกร้อยละ 13.11 เก็บได้จากอำเภอต่าง ๆ ดังนี้ พรหมพิรามร้อยละ 3.94 วังทองร้อยละ 3.15 บางระกำร้อยละ 2.51 บางกระทุ่มร้อยละ 1.44 นครไทยร้อยละ 1.20 ชาติตระการร้อยละ 0.47 และเนินมะปรางร้อยละ 0.40

7. การศึกษา โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 207-211) ได้รายงานสภาพปัจจุบันปัญหาทางการศึกษาของจังหวัดพิษณุโลก ในด้านระบบการศึกษาระดับการศึกษา และการจัดการศึกษาในลักษณะอื่น ๆ สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกจัดการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียนและนอกระบบโรงเรียนในระดับต่าง ๆ ตลอดจนมีการจัดการศึกษาพิเศษที่สอนผู้มีความบกพร่องด้านหูหนวก เป็นไป รวมทั้งโรงเรียนกวดวิชาและเปิดสอนอาชีพสถานที่ศึกษาธรรมกับบาลี ศูนย์ดูแลเด็กเล็กเฉพาะการศึกษาในระบบโรงเรียนและการศึกษานอกระบบโรงเรียนมีจำนวนสถานศึกษา รวมทั้งสิ้น 1,123 แห่ง ร้อยละ 48.35 เป็นสถานศึกษาในระบบโรงเรียน จำนวนครูอาจารย์มีจำนวนทั้งสิ้น 11,220 คน ร้อยละ 84.72 เป็นครูอาจารย์ในระบบโรงเรียนสามารถจัดการศึกษาให้กับนักศึกษาทั้งสิ้น 222,245 คน นักเรียนนักศึกษาคิดเป็นร้อยละ 25.68 ของประชากรทั้งจังหวัดเป็นผู้ที่อยู่ในระบบโรงเรียนร้อยละ 82.17อยู่นอกระบบโรงเรียนร้อยละ 17.83

8. ด้านสาธารณสุข จากรายงานประจำปีของสำนักงานสาธารณสุขจังหวัดพิษณุโลก (2539 : 1-92) ได้รายงานจำนวนสถานพยาบาล สถานะทางสาธารณสุขและปัญหาด้านสาธารณสุข สรุปได้ว่า ในจังหวัดพิษณุโลกมีสถานพยาบาลทั้งสิ้น 142 แห่ง มีเตียงรักษาพยาบาลคนไข้ได้ทั้งหมด 2,436 เตียง อัตราส่วนเตียงต่อประชากร 1 ต่อ 355.26 คน จำแนกเป็น

โรงพยาบาลของรัฐ 4 แห่ง โรงพยาบาลเอกชน 7 แห่ง โรงพยาบาลประจำอำเภอ 8 แห่ง สถานีอนามัยและบริการสาธารณสุข 132 แห่ง ในอำเภอมีโรงพยาบาลเฉพาะทาง 2 แห่ง ได้แก่ โรงพยาบาลตา และโรงพยาบาลรังสีรักษา สัดส่วนของบุคลากรทางแพทย์ต่อประชากรในปี 2539 ปรากฏว่าแพทย์หนึ่งคนต่อประชากร 6,992 คน ทันตแพทย์ 1 คนต่อประชากร 37,820 คน เภสัชกร 1 คนต่อประชากร 25,213 คน พยาบาลวิชาชีพ 1 คนต่อประชากร 1,499 คน พยาบาล 1 คนต่อประชากร 1,991 คน พนักงานอนามัย 1 คนต่อประชากร 4,982 คน และผดุงครรภ์ 1 คนต่อประชากร 3,410 คน

สถานะทางด้านสาธารณสุขอยู่ในระดับดี อัตราการตายของมารดาต่อการเกิดไม่มี อัตราการตายของทารกตอนเกิดและอายุต่ำกว่า 5 ปี ต่ำกว่าเกณฑ์ อนามัยแม่และเด็ก ด้านการดูแลหญิงมีครรภ์ก่อนคลอดและหลังคลอดเป็นไปได้อย่างดีสูงกว่าเกณฑ์ แต่น้ำหนักของทารกแรกเกิดมากกว่า 3,000 กรัม มีเพียงร้อยละ 53.66 ต่ำกว่าเป้าหมายที่วางไว้ว่าต้องมีปริมาณเกินร้อยละ 70 สภาพทางด้านสาธารณสุขทั่วไปประชาชนมีส่วนร่วม มีน้ำดื่มที่สะอาด เพียงพอ โรคสำคัญ 10 อันดับแรก ได้แก่ โรคหัวใจ อุบัติเหตุ โรคระบบทางเดินลมหายใจ มะเร็งทุกชนิด ความดันโลหิตสูง และหลอดเลือดในสมอง เลือดเป็นพิษ โรคทางระบบประสาท โรคเบาหวาน ภาวะแทรกซ้อนในการตั้งครรภ์การคลอดการอยู่ไฟ และโรคเกี่ยวกับตับ

9. วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 214-215) ได้จำแนกประเภทของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีจังหวัดพิษณุโลก สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกมีเทคโนโลยีพื้นบ้านที่สามารถพัฒนาเป็นเทคโนโลยีระดับสูงได้ เทคโนโลยีพื้นบ้าน ได้แก่ การแปรรูปอาหารที่ผลิตได้ในท้องถิ่น เช่น การตากแห้ง การหมักดอง การแปรรูปอาหารด้วยการทำแหนม หมูยอ น้ำปลา เต้าเจี้ยว การหล่อพระ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีเทคโนโลยีทางการเกษตร เช่น การทำไร่นาสวนผสม การขยายพันธุ์พืช การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อ การทำฟาร์มโคนม เป็นต้น เกษตรอุตสาหกรรมโดยใช้เทคโนโลยีทางวิทยาศาสตร์การอาหาร เช่น โรงน้ำตาล การทำผลไม้บรรจุกระป๋อง การใช้ก๊าซชีวภาพและพลังงานในการพัฒนาเตาอบแสงอาทิตย์ การทำเตาถ่านประหยัดพลังงาน การทำปุ๋ยชีวภาพจากเปลือกกล้วย เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการผลิตเครื่องจักรกลการเกษตรและการผลิตชิ้นส่วนโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน มีโรงงานผลิตชิ้นส่วนอุตสาหกรรมไฟฟ้า และการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค

10. วัฒนธรรมและศาสนา จากการศึกษาแบบรายงานการศึกษาส่วนภูมิภาคสถิติ (รศ.ภ) ปีการศึกษา 2540 เขตการศึกษา 7 (2540 : 6) ที่รายงานต่อกระทรวงศึกษาธิการ ในด้านวัฒนธรรมและศาสนา สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกเป็นจังหวัดที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่ยาว

นานกว่า 200 ปี มีสถานภาพที่เป็นปึกแผ่นมั่นคงทั้งทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ การทหาร การศึกษา ศาสนา และศิลปวัฒนธรรม เพราะพิษณุโลกเคยมีฐานะเป็นเมืองราชธานี (เมืองหลวง) เมืองมหาอุปราชา เมืองเอกอู่ และเมืองประเทศราช ทำให้จังหวัดพิษณุโลกได้รับและหลอมรวมวัฒนธรรมทวารวดี ลพบุรี สุโขทัย กรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรี กรุงรัตนโกสินทร์ อาณาจักรล้านนา อาณาจักรศรีโคตรบูร (อีสาน) ตลอดจนอิทธิพลทางวัฒนธรรมจากประเทศอินเดียและประเทศจีน ก่อให้เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมอย่างหลากหลาย ปัจจุบันจังหวัดพิษณุโลกมีแหล่งข้อมูลวัฒนธรรมดังนี้ คือ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ 1 แห่ง พิพิธภัณฑสถานเมือง 1 แห่ง ศูนย์วัฒนธรรม 5 แห่ง โบราณสถาน 21 แห่ง พิพิธภัณฑสถานของเอกชน 1 หลัง พิพิธภัณฑสถานของวัด 2 แห่ง รวมทั้งสิ้น 31 แห่ง มีบุคลากรทางวัฒนธรรมทุกระดับ มีการใช้วัฒนธรรมเป็นสื่อและพื้นฐานในการพัฒนาคุณภาพชีวิต มีการศึกษา ค้นคว้า วิจัย อนุรักษ์ และเผยแพร่วัฒนธรรมของจังหวัดอย่างต่อเนื่อง

ด้านศาสนา จังหวัดพิษณุโลกนับถือศาสนาพุทธร้อยละ 99.37 นอกจากนี้ยังมีนับถือศาสนาอื่น ๆ เช่น ศาสนาคริสต์ ร้อยละ 0.22 ศาสนาอิสลามร้อยละ 0.10 และศาสนาอื่น ๆ ร้อยละ 0.29 (สุภาภรณ์ สงวนให้ 2525 : 6)

11. ทรัพยากรบุคคล ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรบุคคล ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดพิษณุโลกนั้น โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 223-226) ได้ประมวลทรัพยากรบุคคลที่มีคุณค่าต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตครอบครัว ชุมชน ไว้อย่างละเอียด จำแนกออกเป็น 5 ด้าน คือ ทรัพยากรบุคคลด้านการเมือง การปกครอง ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม การศึกษาและสาธารณสุข ด้านศิลปวัฒนธรรมและศาสนา ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ชุมชน และภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ มีทั้งในระดับชุมชน หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด ภาค ระดับชาติ และระดับภูมิภาคเอเชีย

12. การท่องเที่ยว โครงการประเมินสถานภาพองค์ความรู้จังหวัดพิษณุโลก (2541 : 226-230) ได้ศึกษาวิจัยทัศนและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาสี่แยกอินโดจีนในด้านการท่องเที่ยว มีข้อค้นพบประเด็นที่น่าสนใจมากมาย สรุปได้ว่า จังหวัดพิษณุโลกมีแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญประมาณ 20 แห่ง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ แหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี 12 แห่ง และแหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ 8-10 แห่ง มีข้อมูลพื้นฐานทางสถิติเชิงมูลค่าการท่องเที่ยว ช่วงปี 2535-2537 และช่วงปี 2538-2540 ที่แสดงให้เห็นว่ามีนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศเข้าเมืองพิษณุโลกเพิ่มขึ้นทุกปี ทำรายได้ให้จังหวัดเป็นจำนวนมหาศาล เช่น ในปี 2535 มีนักท่องเที่ยวเข้าเมืองพิษณุโลก 1,034,203 คน เป็นนักท่องเที่ยวชาวไทย 935,436 คน

เป็นชาวต่างประเทศ 99,026 คน มีรายได้เข้าจังหวัด 2,075 ล้านบาท ในปี 2537 จำนวนนักท่องเที่ยวเพิ่มขึ้นร้อยละ 3.98 จำนวนนักท่องเที่ยวในปีนี้ 1,356,183 คน ในปี พ.ศ. 2538 จำนวนนักท่องเที่ยว 1,452,132 คน มีรายได้จากการท่องเที่ยวประมาณ 2,992.47 ล้านบาทต่อปี ในปี พ.ศ. 2539 จำนวนนักท่องเที่ยว 1,724,524 คน เป็นชาวไทยร้อยละ 82.89 เป็นชาวต่างประเทศร้อยละ 17.11 จังหวัดมีรายได้จากการท่องเที่ยวในปีนี้เป็นเงิน 3,871.76 ล้านบาท

วิสัยทัศน์การพัฒนาจังหวัดใน 5-10 ปีข้างหน้า ชาวจังหวัดพิษณุโลกได้ระดมสมองจากนักวิชาการ ข้าราชการ นักธุรกิจ ที่มีความสามารถในจังหวัดประมาณ 50 คน ระดมกำลังวางแผนประชุมสัมมนาและจัดทำเอกสาร จำนวนทั้งสิ้น 5 ฉบับ เป็นเอกสารวิเคราะห์วิสัยทัศน์ในการพัฒนาจังหวัดพิษณุโลกใน 5-10 ปีข้างหน้า มีการประชุมผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเกี่ยวกับเอกสารจำนวนนี้ถึง 3 ครั้ง มีประเด็นต่าง ๆ เพิ่มเติมจนเหมาะสมกลมกลืน แล้วนำเอกสารทั้ง 5 ฉบับเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อนำเสนอต่อคณะรัฐมนตรีต่อไป

สภาวะพื้นฐานของเทศบาลนครพิษณุโลก

งานประชาสัมพันธ์ กองแผนงานและวิชาการเทศบาลเมืองพิษณุโลก (2540) ได้จัดทำหนังสือ “สารนารัฐเทศบาลเมืองพิษณุโลก” เผยแพร่แก่ประชาชนมีจุดประสงค์เพื่อให้ใช้เป็นคู่มือในการติดต่อกับหน่วยงานต่าง ๆ ในสังกัดเทศบาล ในหนังสือเล่มนี้มีประวัติของเทศบาล กรอบนโยบายในการพัฒนาตามโครงการพัฒนาเมืองหลักของคณะเทศมนตรี พ.ศ. 2540-2544 รวมทั้งเรื่องการจัดตั้งชุมชนย่อยในเขตเทศบาล มีสาระที่เป็นสภาวะพื้นฐานของเทศบาลเมืองพิษณุโลก ที่มีส่วนเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับชุมชนย่อยทั้งสองชุมชนที่จะศึกษาต่อไป สรุปได้ดังนี้

1. **ประวัติเทศบาลนครพิษณุโลก** เทศบาลนครพิษณุโลกเดิมประกาศเป็นสุขาภิบาล เมื่อปีเถาะ พ.ศ. 2458 และหลังจากประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย เมื่อ พ.ศ. 2475 ตามพระราชบัญญัติจัดระเบียบบริหารราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2476 จึงได้ประกาศพระราชกฤษฎีกายกเขตสุขาภิบาลเมืองพิษณุโลกเป็นเทศบาลเมืองพิษณุโลก เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม พ.ศ. 2478 ตรงกับวันอังคาร ขึ้น 15 ค่ำ ปีกุน มีเขตในพื้นที่ขณะนั้นเพียง 5.85 ตารางกิโลเมตร

การบริหารงานเทศบาลนครพิษณุโลก เป็นราชการบริหารส่วนท้องถิ่น โดยรัฐบาลได้มอบอำนาจให้ประชาชนในท้องถิ่นได้ปกครองตนเอง เทศบาลนครพิษณุโลกได้เจริญก้าวหน้า

อย่างรวดเร็ว ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเพิ่มของประชากร และการขยายตัวของอาคารที่อยู่อาศัย จึงได้ขออนุมัติขยายเขตจากเดิม 5.85 ตารางกิโลเมตร เป็น 18.26 ตารางกิโลเมตร เมื่อวันที่ 26 ธันวาคม พ.ศ. 2512 และประกาศราชกิจจานุเบกษา เล่ม 86 ตอนที่ 17 ลงวันที่ 30 ธันวาคม พ.ศ. 2512

เทศบาลนครพิษณุโลก มีแม่น้ำไหลผ่านกลางเมือง แบ่งเขตเทศบาลออกเป็นสองฝั่ง คือ ฝั่งทิศตะวันออกของแม่น้ำน่าน มีพื้นที่ 13.05 ตารางกิโลเมตร มีประชากรหนาแน่น เพราะเป็นย่านธุรกิจ การค้า การบริการ การสื่อสาร และการขนส่ง ส่วนพื้นที่ฝั่งตะวันตกมีพื้นที่ประมาณ 5.21 ตารางกิโลเมตร ส่วนใหญ่เป็นที่ตั้งของสถานที่ราชการและสถานศึกษา เช่น ศาลากลางจังหวัด ศาลจังหวัด ที่ว่าการอำเภอเมืองพิษณุโลก โรงเรียนจ่านกร้อง โรงเรียนพิษณุโลกพิทยาคม ซึ่งตั้งอยู่ในพระราชวังจันทน์ ค่ายสมเด็จพระนเรศวรมหาราช วิทยาลัยอาชีวศึกษา และสถาบันราชภัฏพิบูลสงคราม เป็นต้น

สถานที่ตั้งอาคารสำนักงานเทศบาลนครพิษณุโลก ตั้งอยู่ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำน่าน ตรงกันข้ามสถานีตำรวจภูธรอำเภอเมืองพิษณุโลก ถนนบรมไตรโลกนารถ ลักษณะอาคารสำนักงานเป็นตึกแบบเก๋ารูปตัวยู ด้านข้างซ้ายขวาเป็นอาคารชั้นเดียว อาคารกลางเป็นสองชั้น เดิมเคยใช้เป็นสุสาน สถานที่คับแคบจึงได้แยกงานป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย สำนักปลัดเทศบาล ไปอยู่ที่สำนักงานใหม่ ซึ่งตั้งอยู่ถนนบรมไตรโลกนารถข้างโรงเรียนเทศบาลวัดท่ามะปราง

2. กรอบนโยบายและแนวทางพัฒนา (พ.ศ. 2540-2544) คณะเทศมนตรีชุดปัจจุบัน ซึ่งประกอบด้วย นายกเทศมนตรี 1 คน เทศมนตรี 4 คน ประธานสภาเทศบาล 1 คน รองประธานสภาเทศบาล 1 คน และสมาชิกสภาเทศบาลอีก 12 คน รวมทั้งสิ้น 24 คน ได้กำหนดกรอบนโยบายในการพัฒนาทั่วไป เช่น เร่งรัดการพัฒนาและปรับปรุงสาธารณูปโภคในเขตเมือง ซึ่งมีทั้งการก่อสร้างถนนคอนกรีตเสริมเหล็กและถนนแอสฟัลท์ แก้ไขปัญหาการจราจร ติดตั้งระบบไฟฟ้าสาธารณะ ปรับปรุงระบบการผลิตและระบบจำหน่ายน้ำประปา เร่งรัดการก่อสร้างระบบระบายน้ำ ปรับปรุงการวางผังเมือง สนับสนุนการจัดการด้านสิ่งแวดล้อม ด้านการป้องกันและแก้ไขปัญหาน้ำเสีย ระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบกำจัดขยะ ปรับปรุงสวนสาธารณะและเพิ่มพื้นที่สีเขียวในเขตเทศบาลเมืองให้มากขึ้น ด้านการบริหารจัดการ มีการสนับสนุนการฝึกอบรมบุคลากรเทศบาล เร่งรัดพัฒนารายได้และเทศพาณิชย์ ปรับปรุงพัฒนาการบริการประชาชน ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการป้องกันและบรรเทาสาธารณภัย และเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กิจการงานเทศบาล

ด้านการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คณะเทศมนตรีชุดนี้ได้วางกรอบนโยบายไว้ดังนี้ คือ ขยายโอกาสทางการศึกษาให้กับโรงเรียนในสังกัดเทศบาลที่มีความพร้อมจากชั้นประถมศึกษา